

genootschap
voor

CXIX 1982 1 - 2

---

geschiedenis
handelingen

INHOUD

BIJDRAGEN

- E. Pieters, *Antoon Triest als bisschop van Brugge (1616-1620). Bijdrage tot de religieuze en de mentaliteitsgeschiedenis.* 5- 63

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- L. Devliegheer, *Inventarissen van het Museum van de Ecole Centrale te Brugge.* 65- 94

VLAAMSE BIOGRAFICA

- B. Janssens de Bisthoven, *Kanunnik Donatianus Joannes Arents, 1690-1757.* 95-106

BOEKBESPREKING

- H. Thoen en A. Van Doorselaer, *Het Gallo-Romeinse grafveld van Emelgem (Gemeente Izegem, West-Vlaanderen)* (J.A. Trimpe Burger). 107-108
- A. Verhulst en M.K.E. Gottschalk (eds), *Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België* (J. Mertens). 108-110

KRONIEK

111-130

genootschap voor geschiedenis handelingen

CXIX 1982 1 - 2

Voorzitting van :

TORICHOVIT KULTURNOŠTVO

— Annales de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et les antiquités de la Flandre occidentale (1839) - LV (1842)

1839-1842 V. 1

— Annales de la Société d'Émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1843) - L.IV (1904)

— Annales de la Société d'Émulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre : L.V (1905) - L.XXVI (1933)

— Annales de la Société d'Émulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre. Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, geschied. onder de patronage «Société d'Émulation» de Bruges. Driemaandelijkse Tijdschrift voor de studie van de geschiedenis en Oudheden van Vlaanderen. L.XXVII (1934) - CXV (1978)

Voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks Tijdschrift voor de studie van Geschiedenis en Oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

CXIX - 1982

1 - 2

BRUGGE 1982

HANDELLINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GEESTELIJK WERK OF BEWAKING

SOCIÉTÉ D'EMULATION

TE BRUGGE

Voortzetting van

DRIEMAANDERKS TIJDSCHRIFT

- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - (1856)
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre - V (1842) - (1856)
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre - LV (1905) - LXXVI (1911)
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des Antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht op den 11 October 1839 - Société d'Emulation de Bruges. Driemaanders tijdschrift voor de studie van Geschiedenis en Oudheden van Vlaanderen - LXXVII (1911) - CXV (1920)

BRUGGE 1921

ANTOON TRIEST ALS BISSCHOP VAN BRUGGE (1616-1620)

BIJDRAGE TOT DE RELIGIEUZE EN DE MENTALITEITSGESCHIEDENIS*

Els PIETERS

In de kerkgeschiedenis van de XVIIe eeuw is bisschop Triest zeker geen onbekend figuur. Zijn episcopaat te Gent (1621-1657) vormde meermaals het onderwerp van publicaties en studies, waarin zijn optreden als contrareformatorische bisschop onderstreept werd. De periode 1616-1620, toen hij bisschop van Brugge was, werd tot nu toe niet bestudeerd. Meteen lag voor ons de weg open voor een historisch onderzoek naar het pastoraal beleid van Triest in het bisdom Brugge.

* Dit artikel is geput uit onze licentiaatsverhandeling, *Het pastoraal beleid van Antoon Triest, vijfde bisschop van Brugge (1616-1620)*, (Promotor Prof. Dr. M. Cloet).

LIJST VAN DE AFKORTINGEN

A.C.S.B.: *Acta Capituli Sancti Bavonis.*

A.C.S.D.: *Acta Capituli Sancti Donatiani.*

A.E.: *Acta Episcopatus.*

A.G.N.: *Algemene geschiedenis der Nederlanden.*

A.R.A.: Algemeen Rijksarchief te Brussel.

B.A.B.: Bisschoppelijk Archief te Brugge.

B.I.H.B.R.: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.*

B.N.: *Biographie nationale.*

Emulation : *Annales de la Société d'émulation de Bruges.*

Informatieproces A. Triest 1616 : Archief van het Vaticaan. *Processi dei Vescovi Consistoriali*, nr. 15, f° 51-93.

Informatieproces D. Stoffels 1620 : Archief van het Vaticaan. *Processi dei Vescovi Consistoriali*, nr. 17, f° 12-74.

Informatieproces A. Triest 1620 : Archief van het Vaticaan. *Processi dei Vescovi Consistoriali*, nr. 16, f° 682-727.

Antoon Triest als bisschop van Brugge

K.A.: Kerkarchief.

R.A.B.: Rijksarchief te Brugge.

S.A.B.: Stadsarchief te Brugge.

V.M.K.V.A.: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.*

INLEIDING : ALGEMENE TERREINVERKENNING

I. De kerkelijke situatie in het bisdom vóór A. Triest

Het kerkelijk leven in het bisdom Brugge van de XVIIe eeuw wordt gekenmerkt door een moeizaam herstel van de katholiciteit. Een lichtpunt voor de katholieke restauratie was de komst van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Hun regering (1598-1621) luidde een periode van beperkte soevereniteit voor de Zuidelijke Nederlanden in, en heeft op duurzame wijze de wonden van de beeldenstorm en ander zinloos geweld geheeld. Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) betekende een ware herademing. De godsvrucht en ijver van de aarthertogen wekten de sympathie van het verpauperde volk, dat het grootste vertrouwen in ze stelde. Zij kozen waardige bisschoppen, die door de decreten van Trente aangemaand werden om synodes te houden, parochies te visiteren en seminaries op te richten¹. Pas in 1609 durfde bisschop de Rodoan (1602-1616) zijn «Brugse kerker» verlaten om de plattelandsparochies te visiteren. Enkel dertien kerken waren door de Geuzen gespaard gebleven. In 1611 slaagde de bisschop erin het seminarie te heropenen en er enkele hervormingen door te voeren. Catechismusonderwijs en onderwijs werden bevorderd dank zij de steun van de Jezuïeten².

1. E. DE MOREAU, *Het Katholiek Herstel in de Zuidelijke Nederlanden*, - A.G.N., dl. VI, 1953, p. 307-308 ; L.E. HALKIN, *Het katholiek herstel in de Zuidelijke Nederlanden, 1579-1609*, - A.G.N., dl. VI, 1979, p. 344-351.

2. R.A.B., Fonds Kerkarchief, nr. 672, notities over de geschiedenis van het seminarie bestemd voor het werk van Sanderus ; M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*, Brussel, 1970, p. 126-128 ; p. 114-121 ; D. LESCOUHIER, *Geschiedenis van het kerkelijk en godsdienstig leven in West-Vlaanderen*, Brugge, 1926-1927, p. 218.

Het godsdienstig leven en de kerkelijke infrastructuur waren bij het overlijden van de bisschop echter nog zeer ontwricht. Het noordelijk deel van het bisdom was bezet door de rebellen³. De toestand van het bisdom bleef erbarmelijk. In de hoop dat een krachtige hand het bisdom Brugge een nieuw élan zou geven, werd Antoon Triest tot opvolger van de Rodoan gekozen.

II. Antoon Triest vóór zijn benoeming tot bisschop⁴.

Antoon Triest zou geboren zijn in het voorjaar 1577 op het kasteel «Cour te Walle» te Beveren-Waas. Dit kasteel was eigendom van vader Filips Triest, die stamde uit een Gents adellijk geslacht. Het gezin telde zeven kinderen. Antoon was vermoedelijk de vijfde zoon.

Waar Antoon zijn Latijnse humaniorastudies deed, is niet met zekerheid bekend. Dat hij college liep bij de Augustijnen te Gent wordt sterk in twijfel getrokken, omdat dezen pas in 1609 hun onderwijsinrichting openden. Men vermoedt nu eerder dat de jonge Antoon zijn opleiding kreeg in het Gentse seminarie. Reeds op 10-jarige leeftijd (24 november 1587) kreeg hij de kruinschering van Willem Lindanus, bisschop van Gent (1587-1588). Later werd Triest naar de Leuvense universiteit gezonden om er rechten te studeren.

Terug in Gent verkreeg hij op 15 mei 1596 een prebende van adellijk gegradueerde kanunnik van Sint-Baafs, een gunst van

3. A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du séminaire de Bruges*, dl. II :Documents, Brugge, 1883, p. 245-246 ; *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 81v.

4. Dit overzicht is een compilatie uit meerdere artikels verschenen in het regionale tijdschrift «Het Land van Beveren», naar aanleiding van de 400ste verjaaring van de geboorte van Triest. Cfr. M. JANSSENS, *Antoon Triest. Beveren 1577-Gent 1657*, - *Het Land van Beveren*, dl. XII, 1969-1, p. 7-23 ; G. ASAERT, *Uit de geschiedenis van Cortewalle : de laatste Triest van Beveren*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-2, p. 61-77 ; H. COOLS, *Antoon Triest (Beveren 1577 - Gent 1657)*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-1, p. 5-28 ; 1977-2, p. 42-59 ; ID., *Het Land van Beveren herdacht bisschop Antoon Triest*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-1, p. 33-77 ; ID., *Antoon Triest (5e bisschop van Brugge - 7e bisschop van Gent). Beveren 1577 - Gent 1657*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977 (extra-nummer), p. 5-52 ; M. CLOET, *Bisschop Triest op bezoek in het Land van Beveren*, - *Het Land van Beveren*, dl. XX, 1977-3, p. 82-106.

Antoon Triest als bisschop van Brugge

bisschop Pieter Damant (1590-1609), die hem in datzelfde jaar de lagere wijdingen toediende (20 december) en ook nog tot subdiaken wijdde (22 december). Men beweerde dat Triest dan naar Rome vertrok tot 1599 om er zijn theologische studies te voleindigen. Maar bewijzen daaromtrent ontbraken. Persoonlijke opzoekingen in de *Acta Capituli* van het Sint-Baafskapittel brachten aan het licht dat Triest vanaf zijn benoeming tot kanunnik te Gent verbleef⁵.

Op 1 september 1602 werd Triest door bisschop Damant diaken gewijd en vermoedelijk één week later priester. Diverse kerkelijke promoties volgden dan in snel tempo. Reeds in 1606 werd Antoon tot aartsdiaken van Sint-Baafs benoemd. Intussen was hij door de aartshertogen omwille van zijn bekwaamheid en hoge afkomst tot hofkapelaan en aalmoezenier aan het paleis te Brussel gepromoveerd. Hoogstwaarschijnlijk bekleedde hij deze post na zijn priesterwijding in 1602, tot 1610⁶.

Triest werd in 1610 met een nieuwe waardigheid bekleed door de aartshertogen : hij werd benoemd tot deken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge ter opvolging van de overleden Nikolaas De Heere. Enkele maanden later werd hij ook nog kanunnik van het Sint-Pieterskapittel te Anderlecht. Zes jaar later werd Triest tot bisschop gepromoveerd. Vóór zijn episcopaat had hij een voor die tijd vrij normale *cursus honorum* doorlopen.

III. Zijn benoeming als vijfde bisschop van Brugge.

Na het overlijden van Karel-Filips de Rodoan (7 juni 1616) viel de keuze van de aartshertogen op de deken van het Sint-Donaaskapittel. Ze benoemden Antoon Triest op 10 augustus 1616 tot vijfde bisschop van Brugge, en verzochten paus Paulus V om zijn kerkelijke goedkeuring.

5. R.A.G., Fonds *Bisdóm Gent, A.C.S.B.*, K 12, f° 97v, 31 juli 1697 ; f° 117r, 31 juli 1598 ; f° 199v, 31 juli 1599 ; f° 162r, 31 juli 1600 ; K 13, f° 1v, 31 juli 1601 ; f° 23r, 31 juli 1602.

6. Kanunnik de Mol getuigde in 1616 dat Triest omtrent zes jaar geleden in die functie te Brussel resideerde. Cfr. *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 58v : «Respondit se novisse Reverendissimum Dominum Antonium Triest ab annis sex vel circiter qui residendo hic Bruxellis».

Voor die goedkeuring werden, zoals gewoonlijk, de kandidaat en het bisdom onderworpen aan een kerkelijk onderzoek, informatieproces genoemd⁷. Het onderzoek werd geleid door nuntius Ascanio Gesualdo te Brussel op 24, 26, 27 en 30 september en op 1 en 3 oktober 1616. Deze enquête doorliep verscheidene fazen. Er werd een eerste onderzoek ingesteld naar de kwaliteiten van de kandidaat. Daartoe riep de nuntius elf getuigen op uit de onmiddellijke omgeving van Triest, die goed geïnformeerd waren en in staat om een gefundeerde beoordeling te geven. Aan elk afzonderlijk werd een vragenlijst voorgelegd betreffende het *curriculum vitae* van de kandidaat. Het oordeel van de getuigen vormt een eensluidend geheel. Uit een adellijk en katholiek milieu afkomstig heeft hij, volgens hen, steeds een zuivere levenswandel er op na gehouden. Allen onderstrepen met welke grote bezieling, ijver en bekwaamheid hij zijn kerkelijke functies uitoefende.

Deze lof aan het adres van Triest vereist echter een kritische benadering. Een selectieve keuze van de getuigen en subjectiviteit in de antwoorden verminderen de waarde van het informatieproces. Slechts vier geestelijken werden uitgekozen om te oordelen over de kwaliteiten van Triest als kerkdienaar. Daarenboven kenden ze Triest enkel als kanunnik en aartsdiaken te Gent en als deken te Brugge. Een directe getuigenis over de studie- en opleidingsjaren is er niet. Er wordt slechts gevraagd naar bewijsmateriaal van de universitaire studies van de kandidaat. Ook merken we op dat er geen kanunnik opgeroepen werd van het Sint-Pieterskapittel te Anderlecht, waar Triest een canonicat bezat⁸. De zeven overige getuigen waren wereldlijke heren, die enkel vanuit hun persoonlijke relatie met de familie Triest de verkozen kandidaat aanbevalen bij de Heilige Stoel. Deze relatie met de ouders Triest namen zij als maatstaf voor

7. Die informatieprocessen werden kort samengevat door L. JADIN, *Procès d'information pour la nomination des évêques et des abbés des Pays-Bas, la principauté de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale*, dl. I (1564-1637), - *B.I.H.B.R.*, dl. VIII, 1928, p. 9-22. Wij raadpleegden (in xeroxkopie) de originele, te Rome bewaarde documenten. Zie de lijst van afkortingen.

8. Cfr. *supra*, p. 8.

hun oordeel over Antoon zelf. Het feit dat deze getuigen Triest niet of onvoldoende gekend hebben in zijn kerkelijke functies verklaart hun onbevoegdheid om de pastorale kwaliteiten van de kandidaat te beoordelen. Hun getuigenis is bijgevolg zeer subjectief. Ze stellen enkel de beste kwaliteiten van Triest in het licht, en eventueel minder goede hoedanigheden, die het oordeel van de nuntius of van Rome over de kandidaat negatief zouden kunnen beïnvloeden blijven, zoals gewoonlijk in dat soort documenten, onvermeld.

Het tweede deel van de enquête betrof de toestand van het bisdom, en verliep volgens éézelfde procédé. Dit onderzoek werd door Gesualdo toevertrouwd aan Leonard Neyts, pauselijk notaris en kanunnik te Brugge⁹. In antwoord op een reeks van acht vragen werd door zes getuigen de erbarmelijke situatie van het diocees uiteengezet¹⁰. Kopieën van brieven en bewijsdocumenten van studies en kerkelijke wijdingen, die door de getuigen waren aangebracht, sluiten de enquête af. Het informatieproces eindigt met de eedaflegging van Triest in handen van de nuntius¹¹. Op 3 april 1617 volgde dan uiteindelijk de pauselijke goedkeuring in het consistorie¹².

De wijding van Antoon Triest tot vijfde bisschop van Brugge greep één maand na de inbezitneming van de bisschopszetel plaats. Op zondag 9 juli 1617 werd Triest in de kathedrale kerk van Sint-Donaas geconsacreerd door Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen ; Antoon de Hennin, bisschop van Ieper en Jacob Boonen, bisschop van Gent, assisteerden de aartsbisschop¹³.

9. *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 63v.

10. *Ibidem*, f° 54v. Deze vragenlijst werd ook teruggevonden in het Rijksarchief te Brugge. Cfr. R.A.B., K.A., nr. 107, *Pro instructione processus Reverendissimi Domini Antonii Triest nominati ad Episcopatum Brugensem 1616*.

11. *Ibidem*, f° 92r.

12. R.A.B., K.A., nr. 106, *Iuramentum in consecratione ab Illustrissimo prestitum*.

13. A.C. DE SCHREVEL, *Art. Triest (Antoine)*, - *B.N.*, dl. XXV, 1930-1932, kol. 615 ; E.I. STRUBBE & L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1960, p. 242 ; B.A.B., B 254, *Bundel Triest*, Aantekeningen van A.C. De Schrevel in verband met de wijding van de Brugse bisschoppen.

HOOFDSTUK I. DE BISSCHOP EN DE BURGERLIJKE INSTANTIES

I. De verhouding tot de stadsmagistraat en het Brugse Vrije

De concrete samenwerking tussen bisschop en magistraat bleef heel vaak beperkt tot het administratief en organisatorisch vlak. De voornaamste bijdrage van de burgerlijke overheid tot het kerkelijk leven lag in het officieel uitvaardigen van bepaalde bisschoppelijke decreten. De voorschriften voor de vasten¹⁴, vermaningen om de herbergen gesloten te houden tijdens de hoogmis¹⁵ en ordonnanties voor de magistraten van steden en dorpen om jaarlijks «extraicten te lichten» uit de parochieregisters¹⁶ werden door de magistraat publiek bekendgemaakt¹⁷. De organisatie van processies werd in overleg met de bisschop door het stadsbestuur geregeld. Jaarlijks werden talrijke «processiën generael» gehouden, o.m. ter herinnering aan de bevrijding van de stad op 25 november 1593 en om God te bidden voor het welslagen van de militaire operaties van Spinola¹⁸. De schepenen van Brugge moesten ervoor zorgen dat alle straten schoongeveegd waren en dat de stoet niet zou belemmerd worden¹⁹.

Een ander raakvlak tussen kerk en staat was het financiële terrein. Zo gaf o.m. het stadsbestuur in oktober 1618 zijn toestemming aan de bisschop om maandelijks tussen te komen in de onkosten van de toezieners van de zondagsscholen, die ingericht waren in de Sint-Christoffels- en Sint-Amandskapel van de

14. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 13v ; f° 17v ; cfr. *infra*, p. 47-48.

15. *Ibidem*, f° 27v ; R.A.B., *Fonds Brugse Vrije, Registers*, nr. 30, f° 22r ; cfr. *infra*, p. 47.

16. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 169r.

17. Officiële besluiten werden aan de bevolking van de stad Brugge meegedeeld via afkondiging aan de «Ghebodtveynstere in die Halle». Daarna werden deze Hallegeboden uitgehangen aan het venster boven de middelpoort van de Brugse halle. Cfr. E. GAILLIARD, *De «Processiën-Generael» en de «Hallegeboden» te Brugge*, - V.M.K.V.A., 1912, p. 1061.

18. Cfr. *infra*, p. 49.

19. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 9v ; f° 27r ; f° 37r ; f° 83v ; f° 90v ; E. GAILLIARD, *o.c.*, p. 1073-1078.

stad²⁰. Twee maanden later sloten de stadsmagistraten een akkoord met Triest om de afschutting aan de oostzijde van de stadshallen op hun kosten te herstellen en er een altaar met tafels en banken te installeren zodat er een zondagsschool voor jongens kon geopend worden²¹. Ook privé-initiatieven werden gesteund. Toen de Jezuïeten van Brugge in geldnood zaten voor de bouw van hun nieuwe kerk, kwam het stadsbestuur financieel tussen²². Het Brugse Vrije ging zelfs akkoord om de Jezuïeten de som van 12.000 gulden te schenken²³. Ook de Capucijnen, de kloosterlingen van Sarepta en de arme plattelandspastors werden door de magistraat van het (Brugse) Vrije geldelijk gesteund bij de wederopbouw van hun kerk²⁴. Er werd zelfs met het Brugse seminarie een overeenkomst gesloten om jaarlijks voor de termijn van zes jaar de som van 1.000 gulden te geven²⁵.

Een bijzondere vorm van samenwerking betreft het stimuleren van het catechismusonderricht bij de Brugse bevolking. In april 1618 verzocht bisschop Triest «de capitenen» van de wijken samen met hun pastors naar de wijken te gaan om er de «vreemde thuuslagers en werkgezellen en leerjongens te vermanen de catechisatie te frekwenteren» op zon- en heiligdagen²⁶.

Globaal gezien bleven de betrekkingen tussen de bisschop en de magistraat van formalistische aard. Toch was deze verhouding

20. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 134v ; Cfr. *infra*, p. 56.

21. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 135r ; Cfr. *infra*, p. 56.

22. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 134r, 17 oktober 1618. De Jezuïeten vroegen financiële steun aan de stadsmagistraat onder de vorm van geld of werkereedschap of via middelen om aan geld te kunnen komen. Het college besloot «te consenteren naar redelijke stadsmiddelen ter voordering van de kerk» vermits de stad ook haar bijdrage moest leveren aan de oorlog en fortificaties.

23. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije. Registers*, nr. 30, f° 2v, 17 oktober 1618.

24. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije. Registers*, nr. 29, f° 405v-407v, 27 september 1617 ; nr. 30, f° 36r, 31 december 1619. De Capucijnen kregen 8.000 gulden, Sarepta 300 gulden, en de arme pastors van het platteland zouden gedurende drie jaar jaarlijks 1.000 gulden ontvangen.

25. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije. Registers*, nr. 29, f° 405v-407v, 27 september 1617.

26. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 128v, 10 april 1618 ; Cfr. *infra*, p. 58.

minder gespannen dan onder het episcopaat van de Rodoan²⁷. Er zijn geen sporen van aanslepende meningsverschillen tussen burgerlijke en kerkelijke overheid. We merken enkel terloops op dat het wellicht niet zo best boterde tussen de stadsmagistraat en het Brugse Vrije. Deze onderlinge onenigheid kwam o.a. tot uiting bij de organisatie van een processie ter nagedachtenis van het overlijden van aartshertog Albrecht. De magistraten van het Vrije verklaarden geen rouw te willen dragen als zij in de stoet de stadsmagistraten niet onmiddellijk mochten volgen. Toen het stadsbestuur niet wou toegeven, besloot het Vrije niet mee op te stappen in de rouwprocessie²⁸. Het ligt echter buiten onze bedoeling deze tweedracht verder uit te diepen.

II. Verzoeningspolitiek met het Brugse Vrije

Aan bisschop Triest komt o.m. de verdienste toe een verzoening met het Brugse Vrije tot stand te hebben gebracht omtrent het aanhoren van de verantwoording over kerk- en disrekeningen.

Onder zijn voorganger de Rodoan had deze kwestie aanleiding gegeven tot scherpe meningsverschillen²⁹. In uitvoering van de decreten van Trente kende het Mechels provinciaal concilie van 1607 aan de bisschop of zijn afgevaardigde uitdrukkelijk het recht toe de afrekeningen te aanhoren en ter goedkeuring te ondertekenen. De aartshertogen gaven kracht van wet aan de besluiten van het provinciaal concilie door hun plakkaat van 1608³⁰. Maar de magistraat van het Vrije protesteerde tegen deze innovatie en vooral tegen het feit dat bisschop de Rodoan bij dit gebeuren voorrang opeiste voor hemzelf of de deken, die hem doorgaans vertegenwoordigde.

27. Oorzaak van deze minder gelukkige verhouding was een jarenlange twist tussen bisschop de Rodoan en de magistraat van de stad en van het Brugse Vrije omwille van het ontvreemden van bisschoppelijke goederen. Cfr. M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan...*, p. 104-108.

28. R.A.B., *Fonds Brugse Vrije. Registers*, nr. 30, f° 93v, 19 augustus 1621.

29. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 160.

30. V. BRANTS, *Recueil des ordonnances...*, dl. I, p. 392-393.

Met A. Triest dreigde de twist aanvankelijk nog scherpere proporties aan te nemen. Nadat de magistraten van het Vrije alle kerk- en dismeesters hadden opgeroepen om enkel aan hen verantwoording van de rekeningen af te leggen, gaf Triest op 15 juni 1617 de dekens van de christenheid de opdracht om alle meesters en ontvangers van kerkfabrieken en armendissen te vermanen niet in te gaan op deze uitnodiging van de magistraten, op straf van ontzet te worden uit hun ambt³¹. Hij drong toen ook menige keer persoonlijk aan bij de kerk- en dismeesters van sommige parochies om binnen een welbepaalde termijn reken-schap af te leggen van hun boekhouding³².

De aanslepende onenigheid tussen de bisschop en het Vrije kon tenslotte bijgelegd worden³³. Op 7 april 1618 werd een overeenkomst betreffende de auditie van kerk- en disrekeningen door beide partijen ondertekend³⁴. De inhoud van dit akkoord kan als volgt worden samengevat :

- 1) Voor de auditie van alle rekeningen van kerken, armendissen, hospitalen en andere godvruchtige instellingen zouden voortaan commissarissen afgevaardigd worden, zowel vanwege de bisschop als vanwege het college van burgemeester en schepenen van het Vrije. Samen kunnen zij dan een dag bepalen waarop de aanhoring zou plaatsgrijpen. Volgens oude gewoonte zouden alle betrokkenen, nl. de pastoors, kerkmeesters, dismeesters, hoofdmannen en notabelen van de parochie, uitgenodigd worden per brief.

31. B.A.B., A.E., XI, f° 1v.

32. B.A.B., A.E., XI, f° 3v, 8v, 13v, 17v, 19v, 24v, 27v, 32v, 38r, 39r, 40r. Het betreft de jaren 1617 en begin 1618.

33. In de Nederlanden ondervond het decreet van Trente betreffende het toezicht van de bisschop of zijn afgevaardigde heelwat moeilijkheden. Aldus H.J. ELIAS, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, Antwerpen, 1931, p. 207-212.

34. B.A.B., A.E., XI, f° 50v-52r ; B.A.B., B 238, Losse stukken : onderrichtingen in verband met dekanale aenghegaten — betwistingen nopens kerkrekeningen (16e-19e E), *Concordaat aenghegaen tusschen mijn Eerwaardighsten heere Antonius Triest Bisschop van Brugghe, etcetera, ter eender sijde, ende Burg-hemeesters ende Schepenen slandts Vanden Vrijen ter ander op den 7sten april 1618* ; R.A.B., K.A., nr. 467, Diverse akten en reglementen over het algemeen beheer van de kerk- en disgoederen. M. CLOET, o.c., p. 161. dateert deze overeenkomst verkeerdelijk in 1619.

- 2) De presentatie van de rekening moest volgens een vaste formule gebeuren, alsook het slot van deze rekening.
- 3) Indien in de rekening enkele belangrijke problemen werden vastgesteld en niet konden bijgelegd door de auditeurs, dan mocht de rekening niet afgesloten worden. Men diende te wachten totdat het probleem was opgelost en het besluit zou dan geschreven worden naar het goedvinden van de bisschop.
- 4) Indien de auditie probleemloos en vlot verliep diende ze voortaan slechts om de twee jaar te geschieden, tenzij de bisschop en het college er om gegronde reden om zouden verzoeken.
- 5) Na de afsluiting zouden de originele rekeningen bewaard worden in een koffer in de resp. kerken. De pastoor, de hoofdman en de kerk- of dismeester van de parochie zouden elk één sleutel van deze koffer bewaren.

Uit de gegevens van de *Acta Episcopatus* blijkt dat deze conventie in grote mate nagevolgd werd. Slechts weinig parochies kregen een extra-vermaning³⁵. Door deze overeenkomst tussen bisschop Triest en de magistraat werd dus niet alleen een goede verstandhouding met het Brugse Vrije bereikt, maar werd meteen ook gehoor gegeven aan de oproep van het concilie van Trente.

III. De persoonlijke relatie met de aartshertogen.

De persoonlijke verhouding van Antoon Triest tot de aartshertogen is een niet onbelangrijk aspect in zijn bisschoppelijke loopbaan. We merkten reeds op dat Triest als hofkapelaan aan het aartshertogelijk paleis te Brussel in de gunst stond van onze vorsten. Ook bij zijn bisschopsbenoeming genoot hij o.i. de speciale voorkeur van Albrecht en Isabella³⁶. Een diplomatieke opdracht vanwege de vorsten maakte deze onderlinge relatie nog hechter.

35. Tussen april 1618 en december 1621 werden slechts dertien parochies expliciet gevraagd om verantwoording van de kerk- en disrekeningen af te leggen. Vóór het sluiten van het akkoord daarentegen (juni 1617 - april 1618) waren een twintigtal parochies terechtgewezen. Cfr. B.A.B., A.E., XI, XII.

36. Cfr. *supra*, p. 8.

In november 1617 werd Antoon Triest door de aartshertogen belast met een diplomatieke zending in Lorreinen. Officieel luidde de opdracht : de verzoening tussen hertog Hendrik van Lorreinen en zijn broer Frans, graaf van Vaudemont bewerkstelligen³⁷. De bisschop stelde een viciariaat in, dat gedurende zijn afwezigheid de lopende zaken van het bisdom waarnam³⁸. Op 29 november 1617 vertrok hij naar Lorreinen. Twee maanden later had Triest zijn missie vervuld en keerde naar zijn bisdom terug³⁹. De aartshertogen feliciteerden hem van harte. Volgens A.C. De Schrevel benoemden zij Triest meteen tot lid van de Raad van State⁴⁰. Aangezien wij van deze benoeming in andere biografische notities over Triest nergens een spoor vonden, diende het Archief van de Raad van State zelf geconsulteerd te worden. Hieruit bleek dat A. Triest pas op 12 juli 1630 benoemd werd. Drie dagen later legde hij de eed af⁴¹. Het verband door A.C. De Schrevel aangeduid, blijkt dus onjuist te zijn. Het succes van Triest was daarenboven overroepen : zijn tussenkomst was niet zo geslaagd te noemen als voorgesteld werd. Met Triest was de H. Stoel geen stap verder gekomen in haar bemiddelingspolitiek in de kwestie Lorreinen.

37. Deze delikate opdracht betrof een opvolgingskwestie van grote politieke draagwijdte en waarin de H. Stoel als bemiddelaar optrad : Hertog Hendrik had geen zonen en had nog geen opvolger aangeduid voor de hertogelijke troon. Het machtige Frankrijk dat reeds geruime tijd op Lorreinen aasde, zag de kans schoon om het gebied in te palmen van zodra het hertogdom zonder leider zou komen te vallen. Een huwelijk van de dochter Nicole van Lorreinen met haar neef Karel van Vaudemont was de enige oplossing om de onafhankelijkheid van het hertogdom te waarborgen en de hertogelijke troon binnen de familie van Lorreinen te houden. Een aanslepende twist tussen beide families maakte dit huwelijk echter onmogelijk. Cfr. L. VAN MEERBEECK, *Le Saint-Siège et la Lorraine sous Paul V et Grégoire XV (1617-1621)*, - *B.I.H.B.R.*, dl. XIV, 1934, p. 5-22.

38. B.A.B., A.E., XI, f° 28r, 22 november 1617 ; B.A.B., B 174, Losse stukken met betrekking tot het bisdom (17e E).

39. *Ibidem*, f° 40r, 27 januari 1618.

40. A.C. DE SCHREVEL, *art.cit.*, kol. 616.

41. A.R.A., Fonds *Raad van State*, nr. 26, Listes annuelles des membres du Conseil d'Etat (1530-1562, 1672), f° 147. (Dank aan Dr. E. Persoons, die ons bij deze opzoeking behulpzaam was).

42. L. VAN MEERBEECK, *art.cit.*, p. 13.

Uit deze feiten blijkt duidelijk dat Antoon Triest de speciale voorkeur genoot van de aartshertogen. Zij zagen in hem de geknipte man om de politiek van de Spaanse kroon en van de H. Stoel te dienen. Zijn benoeming tot lid van de Raad van State — niettegenstaande zijn diplomatieke missie geen succes was — bewijst nogmaals de voorliefde van de aartshertogen voor deze kerkelijke prelaat.

IV. Enkele tussenkomsten in de Staten van Vlaanderen⁴³.

De oorlogen hadden enorme schade berokkend aan het Vlaamse land⁴⁴. Om aan deze alarmerende situatie enigszins te verhelpen deed de aartshertog beroep op de financiële «edelmoedigheid» van de Staten van Vlaanderen. Over de omvang van de gevraagde subsidies werd soms maandenlang onderhandeld en geredetwist.

Ook onderling kwamen de Vier Leden vaak niet akkoord. De Staten werden eveneens gevraagd om de onkosten voor het graven van het kanaal «de Zuydtleye» tussen Gent en Brugge te helpen dekken⁴⁵. De Brugse clerus vaardigde Denijs Stoffels af om in Brussel over deze kwestie te onderhandelen met de andere vertegenwoordigers. Over deze hangende zaak werd een drukke correspondentie gevoerd tussen Stoffels en Triest⁴⁶. Door de vele leemten in deze briefwisseling was het onmogelijk om de draad van de onderhandelingen te volgen. Toch bleek duidelijk dat er een grote onenigheid ontstond tussen de diverse leden

43. Als bisschop van Brugge vertegenwoordigde A. Triest de geestelijkheid in de Staten van Vlaanderen. Het ware interessant om even dieper in te gaan op de tussenkomst van Triest in deze Staten. Uit de gegevens van de resolutieboeken van de Staten kon moeilijk de rol van Triest achterhaald worden. In het archief van het bisdom Brugge steekt wel een bundel akten van de Staten van Vlaanderen. Het lag echter buiten onze mogelijkheid om binnen het kader van ons onderwerp dit bronnenmateriaal grondig te bestuderen.

44. Cfr. *supra*, p. 6-7.

45. *Ibidem*, f° 30r, 27 november 1617.

46. B.A.B., B. 254, Bundel *Triest*. In deze bundel steken een twintigtal brieven van Triest aan Stoffels betreffende de onderhandelingen in de Staten.

over de subsidiëring van deze werken⁴⁷. Bisschop Triest liet niet na om Stoffels aan te manen niet onder te doen voor de andere leden en hen zelfs te wijzen op hun plichten⁴⁸. Op 21 maart 1621 vertrok de bisschop zelf als afgevaardigde van de Staten naar Brussel om er te onderhandelen. Hij keerde op 4 april terug naar Brugge⁴⁹. De dagelijkse discussie in de Staten leverde geen resultaat op. Ook Triest beklagde er zich meermaals over dat de afgevaardigden zo lang bleven onderhandelen zonder een beslissing te treffen. Hij oordeelde dat de helft van de vertegenwoordigers volstond om de zaken verder af te handelen⁵⁰. Deze financiële polemiek bleef nog jaren aanslepen en belemmerde een effectieve tegemoetkoming van de Staten aan de concrete noden van die tijd. De actieve steun die Triest aan de aartshertog verleende is zeer opvallend.

HOOFDSTUK II. DE BISSCHOP EN DE CLERUS

I. Visitaties in parochies, kapittels en kloosters

De bisschoppen speelden een beslissende rol in de katholieke restauratie, die door het Concilie van Trente was ingeluid. Het behoorde tot hun voornaamste plichten minstens om de twee jaar alle parochies van hun diocees te bezoeken. Met hun visitaties

47. *Ibidem*, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 9 april 1619 : «... Dissentio ista inter nostrales et Gandenses promovebit intentionem nostram...»; Brief vanwege Triest aan Stoffels, 27 april 1619 : «... Non sunt ceremoniae uti dicit Dominus De Wijse quae nos retinent, sed captiones Iprensium quae nos ab ipsis deterrere deberent».

48. *Ibidem*, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 9 mei 1619 : «... vestrum est eos monere...»; Brief vanwege Triest aan Stoffels, 11 april 1619 : «Quod si non fecerint (= Gandenses) absolute, moneas eos secreto per Episcopum aut decanum ut faciant...».

49. B.A.B., A.E., XII, f° 54r, 21 maart 1621 en f° 55r, 4 april 1621.

50. *Ibidem*, f° 4v, 19 maart 1620 ; f° 20r, 5 augustus 1620 ; f° 54r, 24 maart 1621 ; f° 61r, 3 juni 1621 ; B.A.B., B. 254, *Bundel Triest*, Brieven vanwege Triest aan Stoffels, 21 april 1621 ; 27 april 1621 ; 29 april 1621 ; 30 juli 1621.

beoogden de bisschoppen de ketterij uit te roeien, de goede zeden en godsvrucht te stimuleren en de zielzorg te activeren⁵¹.

Trouw aan deze oproep begon Antoon Triest reeds bij de aanvang van zijn episcopaat met zijn eerste parochiebezoeken. Na deze visitatie stelde de bisschop voor elke parochie enkele richtlijnen op⁵². In een kleine drie jaar bezocht bisschop Triest een zeventigtal parochies. Op een twintigtal parochies na heeft hij dus zijn ganse bisdom doorkruist. We kunnen zelfs gemakkelijk de reisroute van de bisschop volgen. In augustus en september 1617 bezocht hij enkele parochies in de dekenijen Aardenburg, Oudenburg en Gistel. Het volgend jaar kwamen de dekenijen Gistel, Damme, Sluis, Roeselare en Torhout aan de beurt, met tussenin enkele andere parochies die hij op zijn reisweg aandeed. Vanaf 1619 begon Triest zijn tweede ronde en bezocht toen de parochies die hij de vorige twee jaren terzijde had gelaten. Het valt op dat de bisschop enkel in de zomermaanden — vanaf mei tot oktober — zijn parochies visiteerde. In de winterperiode inspecteerde bisschop Triest de kerken, kloosters en hospitalen die binnen de periferie van Brugge gelegen waren⁵³.

Aartspriester Servaas De Quinckere getuigde dat hij de bisschop vaak begeleidde bij de visitaties⁵⁴. Meer inlichtingen ontbreken.

51. Het Concilie van Trente had nauwkeurig de plichten en rechten van de bisschoppen uitgestippeld. Cfr. J. DELUMEAU, *La Catholicisme entre Luther et Voltaire*, (*Nouvelle Clio*, dl. XXXbis), Parijs, 1971, p. 54-58 ; F. WILLOCX, *L'introduction des décrets du Concile de Trente...*, p. 50-53 ; J.D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, dl. XXXIII, Parijs, 1902, kol. 157. Ook tijdens het provinciaal concilie van Mechelen werden de bisschoppen herinnerd aan hun plichten. Cfr. P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum...*, dl. I, p. 389.

52. R.A.B., K.A., nr. 383bis, *Registrum decretorum et statutorum visitationum diversorum respective Ecclesiarum et Monasteriorum Perillustris et Reverendissimi Domini Antonii Triest, Quinti Episcopi Brugensis. Conscriptum per me Lambertum van Kestelt*. Deze bundel bevat decreten voor de parochies, kapittels en kloosters. Het is dus geen reisverslag van de bisschoppelijke visitaties.

53. Cfr. *infra*, p. 22 en 63.

54. *Informatieproces A. Triest 1620*, f° 688v : «... Reverendissimum Dominum Antonium Episcopum durante illo triennio visitasse Ecclesias suae Dioecesis et providisse illarum necessitatibus, quod scit, quia saepe visitationibus huiusmodi interfuit».

Uit de richtlijnen voor de parochies blijkt dat de bisschop zowel oog had voor de materiële toestand van de parochie als voor het godsdienstig en zedelijk gedrag van de pastoor en de parochianen. In de eerste plaats werd aandacht geschonken aan de staat van het kerkgebouw. Her en der waren reeds herstellingen aangebracht en in de meeste parochies was de kerk slechts gedeeltelijk vernield⁵⁵. De uitrusting voor de eredienst was in de meeste kerken zeer gering. Het is opvallend hoe Triest tot in het kleinste detail aanmerkingen maakte over de kerkbenodigheden. Het was tevens zijn gewoonte tijdens de kerkvisitaties het altaar en het kerkhof die door de protestanten «ontheiligd» waren, te herwijden⁵⁶.

Na de inspectie van het kerkgebouw volgde het inkijken van de kerk- en disrekeningen. De administratieve rompslomp in vele parochies was voor de bisschop een steen des aanstoets⁵⁷. Triest drong er op aan om zo snel mogelijk de boekhouding op punt te stellen. Specificatie van de inkomsten en uitgaven, afbetaling van achterstallige schulden en tijdige inning van pachten en renten waren algemene vereisten. Ook het bijhouden van de parochieregisters liet te wensen over.

Tenslotte ging de bijzondere aandacht van de bisschop ook naar het catechismusonderricht. Verscheidene pastoors werden aangemaand om catechismuslessen te geven of tenminste tijdens hun preken de catechismus uit te leggen aan de jeugd⁵⁸.

Bisschop Triest heeft het aangedurfd om de kapittels van zijn diocees te visiteren. Zijn voorganger de Rodoan achtte het raadzamer dit niet te doen, om eventuele moeilijkheden te voorkomen⁵⁹. Zoals het ook zijn gewoonte was bij de parochiebe-

55. In geheel het district van Brugge bleef alleen de kerk van Varsenare ongedeerd. Cfr. R.A.B., K.A., nr. 415, Uittreksels uit de processen-verbaal...

56. De formule luidde : «reconciliavit altare et caemiterium».

57. Dit was vooral het geval in Oostende, Lichtervelde, Dudzele, Ettelgem, Zwevezele, Gistel, Oostkerke, Koolkerke, Ardoorie, Egem en Roeselare.

58. De pastoors van Watervliet, Snaaskerke, Ettelgem, Gistel, Oostkerke en Oostnieuwkerke werden hiervoor aangemaand. Over het catechismusonderricht, cfr. *infra*, p. 57-59.

59. M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan...*, p. 144.

zoeken, stelde Triest na de visitatie een reeks reglementen op voor de betrokkenen. Zo besloot de bisschop naar aanleiding van zijn visitatie in het Sint-Donaaskapittel enkele hervormingen door te voeren⁶⁰. Samen met enkele afgevaardigden van het kapittel stelde hij nieuwe statuten op⁶¹. Deze werden op 18 oktober 1618 in hun geheel uitgevaardigd. A. Triest beweerde stellig dat hij geenszins afbreuk wilde plegen aan het privilege van het kapittel, maar dit integendeel wenste te verrijken door enkele misstanden te saneren⁶².

Op 12 maart 1619 visiteerde de bisschop het collegiale kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk⁶³. Hij merkte op dat de statuten betreffende de eredienst en de residentie niet nageleefd werden. Daarom vaardigde hij op 5 juli 1619 een nieuwe reeks voorschriften uit⁶⁴.

Het Sint-Salvatorkapittel onderging hetzelfde lot. Naar aanleiding van zijn bezoek op 12 november 1619⁶⁵ stelde Triest voor deze kapittelheren een gelijkaardige reeks voorschriften op betreffende de ambtsvoorwaarden voor de deken en kanunniken, de residentieplicht, de eredienst en de «distributies». Enkele maanden later, op 1 februari 1620, reduceerde de bisschop het aantal mis- sen⁶⁶.

Het bisschoppelijk bezoek aan de kerk van Torhout op 30 juli 1617 bood meteen de gelegenheid aan Triest om ook het kapittel te visiteren⁶⁷. Naar de gewoonte van de bisschop kregen de ka-

60. De precieze datum van de visitatie konden we niet achterhalen.

61. R.A.B., K.A., nr. 917, Akte over het bisschoppelijk recht van visitatie van het kapittel (1225-1618); R.A.B., K.A., nr. 904, Sint-Donaas: Statuten bekrachtigd door bisschop Triest (1618).

62. B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 85v, 18 juli 1618.

63. Cfr. *infra*, p. 63.

64. R.A.B., K.A., nr. 383bis, f° 54v - 68r; B.A.B., A.E., XI, f° 135r, 5 juli 1619.

65. Cfr. *infra*, p. 63.

66. B.A.B., S. 201, Losse stukken over statuten, kerkvisitaties, enz... 16de-18de eeuw.

67. Cfr. *infra*, p. 62.

Antoon Triest als bisschop van Brugge

pittelheren één maand later nieuwe statuten opgelegd⁶⁸. De gelijkens met de voorschriften voor de andere kapittels is treffend.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat bisschop Triest systematisch en vastberaden het leven aan de kapittels wilde regelen volgens de besluiten van het Concilie van Trente. Hij is daar blijkbaar in geslaagd zonder echt verzet uit te lokken.

Het lag tevens in de bedoeling van bisschop Triest om de kloosters van zijn bisdom nieuw leven in te blazen en te hervormen naar de voorschriften van Trente. Daarom besloot hij om het leven achter de kloostermuren van naderbij te inspecteren. We geven hier een overzicht van deze visitaties⁶⁹.

3 sept.	1617	Kartuizers	A.E., XI	f° 16r
17 maart	1618	Sint-Trudo	383 bis	f° 20r-29v
3 april	1618	Sarepta	A.E., XI	f° 49v
24 april	1618	Kastanjeboom	383 bis	f° 30r-31r
11 aug.	1618	Bethanie	A.E., XI	f° 80v-83v
17 maart	1619	Sarepta	ibidem	f° 120r
12 mei	1619	Spermalie	ibidem	f° 128r
5 aug.	1619	Dominicanen	ibidem	f° 140r
8 nov.	1619	Kastanjeboom	ibidem	f° 149r
18 nov.	1619	Begijnhof	ibidem	f° 153r
? maart	1620	Bethanie	383 bis	f° 68v-70v
4 maart	1620	Eeckhoutte	ibidem	f° 79r-89r
9 maart	1620	Potterie	ibidem	f° 71r-78v
20 maart	1620	Cellebroeders	475 bis	
2 april	1620	Sint-Jan	383 bis	f° 89v-92r
24 mei	1620	Potterie	ibidem	f° 78v
			A.E., XII	f° 8v
26 aug.	1620	Potterie	ibidem	f° 23r
26 dec.	1620	Annunciaten	ibidem	f° 37r
? maart	1621	Sint-Jan	383 bis	f° 93r-v
21 aug.	1621	Sinte-Godelieve	A.E., XII	f° 81r

68. R.A.B., K.A., nr. 383bis, f° 5r-11r.

69. Bij dit overzicht steunden we op gegevens uit de *Acta Episcopatus*, R.A.B., K.A., nr. 383bis en R.A.B., K.A., nr. 475bis.

De gegevens over het bisschoppelijk bezoek zijn soms heel beperkt. Dat heeft te maken met het feit dat sommige kloosters exemptie genoten en bijgevolg onttrokken waren aan de bisschoppelijke rechtsmacht.

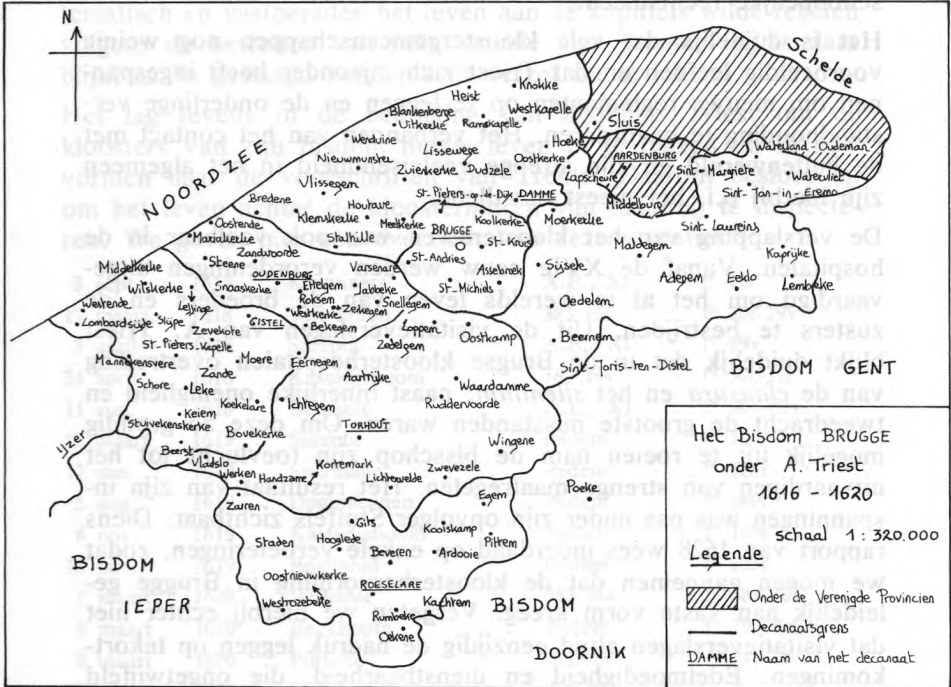
Het is duidelijk dat vele kloostergemeenschappen nog weinig voorbeeldig leefden en dat Triest zich bijzonder heeft ingespannen om nieuwe reglementen op te leggen en de onderlinge verstandhouding te bevorderen. Het verbannen van het contact met de buitenwereld en zijn strenge veeleisendheid in het algemeen zijn hierbij o.i. het meest opvallend.

De verslapping van het kloosterleven was ook voelbaar in de hospitalen. Vanaf de XVIe eeuw werden verordeningen uitgevaardigd om het al te werelds leven van de broeders en de zusters te bestrijden. Uit de visitatieverslagen van A. Triest blijkt duidelijk dat in de Brugse kloosterhospitalen overtreding van de *clausura* en het *silentium*, naast innerlijke onenigheid en tweedracht de grootste misstanden waren. Om deze zo grondig mogelijk uit te roeien nam de bisschop zijn toevlucht tot het uitvaardigen van strenge maatregelen. Het resultaat van zijn inspanningen was pas onder zijn opvolger Stoffels zichtbaar. Diens rapport van 1628 wees inderdaad op enkele verbeteringen, zodat we mogen aannemen dat de kloosterhervorming in Brugge geleidelijk aan vaste vorm kreeg. Vergeten we hierbij echter niet dat visitatieverslagen altijd eenzijdig de nadruk leggen op tekortkomingen. Edelmoedigheid en dienstbaarheid, die ongetwijfeld ook werden betoond — wellicht zelfs ook door zwakke en onder sommige opzichten laakbare religieuzen — worden daarbij gemakkelijk verzwegen en vergeten.

Een bijzondere vermelding verdient het Sint-Janshospitaal, gelegen in de O.-L.-V.-parochie, dat sinds de Late Middeleeuwen een welbekende faam genoot. Het hospitaal stond open voor alle mensen in nood : zieken, zwakken, pelgrims, daklozen, enz. De zieken vormden het voornaamste cliënteel. Hun herkomst was zeer verscheiden en hield verband met de internationale faam van Brugge. Mensen met besmettelijk geachte ziekten werden niet aanvaard. Aanvankelijk bestond het hospitaalpersoneel uit een zelfstandige gemeenschap van lekebroeders en -zusters, die geen deel uitmaakten van een kloosterorde. Vanaf de XIIe eeuw zette de kerk zich in om deze lekengemeenschap om te vormen

Antoon Triest als bisschop van Brugge

naar een instelling met religieus statuut. Het hospitaal werd onderworpen aan de bisschoppelijke rechtsmacht. Men nam de regel van Augustinus aan als kloosterregel⁷⁰.

II. De bisschop en de dekenen van de christenheid

§ 1. Nieuwe decanale indeling van het bisdom (1618)

Tijdens zijn kortstondig episcopaat te Brugge toonde bisschop Triest interesse voor de bestuurlijke organisatie van zijn bisdom. Op 29 november 1618 voerde hij een nieuwe decanale indeling door⁷¹.

70. *Sint-Jans-hospitaal Brugge 1188-1976*, Brugge, 1976, voornamelijk p. 53-59.

71. B.A.B., A.E., XI, n° 103v-104v : *Nova et provisionalis divisio Decanatum Episcopatus et Diocesis Brugensis*. Daar wordt opgesomd welke parochies de nieuwe dekenijen omvatten. Zie hierover ook M. ENGLISH, *De dekenaten in het bisdom Brugge*, - *Emulation*, dl. XCI, 1954, p. 5-17.

Deze decanale herstructurering leert ons dat bisschop Triest zich bewust aanpaste aan de noden van het ogenblik. Hij zag duidelijk in dat de Geuzen bijna geheel het decanaat Sluis en een flink stuk van het decanaat Aardenburg stevig in bezit hadden. Vermits in Sluis nog amper drie parochies gespaard bleven, besloot Triest deze dekenij te supprimeren en het resterende gebied toe te voegen aan Damme. Het verloren gebied in de dekenij Aardenburg werd gecompenseerd door toevoeging van andere parochies van het bisdom, en zo verlegde de bisschop systematisch de grenzen van de overige decanaten. Het waarom van de ongelijke verdeling van parochies over de dekenijen Oudenburg en Damme is ons niet duidelijk.

Bisschop Triest stelde duidelijk dat de nieuwe indeling voorlopig was. Waarschijnlijk wachtte hij op de afloop van het Twaalfjarig Bestand om dan meer definitief de grenzen van de dekenijen vast te leggen. Het wapenbestand tussen Noord en Zuid liep immers naar zijn einde toe en het zag er naar uit dat het niet zou verlengd worden⁷². Door zijn onverwachte overplaatsing naar het bisdom Gent bleef het bij die voorlopige regeling, die gedurende het gehele Ancien Régime behouden bleef !

Vanaf november 1618 telde het bisdom Brugge dus zeven dekenijen, die onder het toezicht stonden van landdekenen. Deze laatsten vormden een onmisbare schakel tussen bisschop en parochiegemeenschap.

§ 2. De aanstelling van nieuwe dekenen

De hoofdbekommernis van bisschop Triest lag duidelijk in een onmiddellijke bezetting van de decanaten. In elke dekenij werd

In het archief van het bisdom Brugge berust een kaart van deze nieuwe indeling van het bisdom door A. Triest. Cfr. B.A.B., B 248, Bisdom Brugge. Algemeenheden, XVIe eeuw. Om bijgevoegd kaartje te reconstrueren maakten we gebruik van deze kaart en van de atlassen : J.C. RAMAER, *Geschiedkundige atlas van Nederland. Het Koninkrijk der Nederlanden op 1 juli 1817*, 's Gravenhage, 1931 ; J. VERSCHUEREN, *Atlas van België. Zes en dertig natuurkundige, economische en staatkundige kaarten*, Antwerpen e.a., 1945, p. 13-14.

72. J. LEFEVRE, *Het Zuiden tijdens het Bestand*, - A.G.N., dl. VI, 1953, p. 216-218.

een nieuwe deken aangesteld, behalve in Roeselare en Brugge⁷³. Drie dekens kregen om niet nader bepaalde redenen hun ontslag⁷⁴. Voor Damme en Oudenburg viel de keuze op een kanunnik van het Sint-Donaaskapittel⁷⁵. De inlichtingen over de benoemingen zijn zo schaars, dat we niet kunnen achterhalen welke motieven de bisschop liet doorwegen bij zijn keuze. Het lag zeker in zijn bedoeling om in de eerste plaats bekwame dekens aan te stellen, die hun taak ernstig zouden gaan opnemen.

De decanale reorganisatie die bisschop Triest doorvoerde, kaderde in een algemeen hervormingsplan om de dekens efficiënt in te schakelen in het religieus restauratieproces binnen zijn bisdom.

§ 3. Instructies voor de dekens

In navolging van zijn voorganger vatte A. Triest het plan op om in het bisdom Brugge een synode bijeen te roepen. Onze enige informatiebron is het getuigenis van Servaas De Quinckere op het informatieproces van A. Triest in 1620⁷⁶. We vernemen er dat Triest een diocesane synode had uitgestippeld en het plan liet overmaken aan Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen. Deze keurde het project echter af daar hij het moment niet geschikt achtte om een diocesane synode te houden.

73. Op 1 juni werd Jacob Damhoudere deken van Oudenburg. Cfr. B.A.B., A.E., XI, f° 3v, 1 juli 1617; Johannes Vander Straeten werd vanaf 1 maart 1618 deken van Gistel. Cfr. *ibidem*, f° 43v, 1 maart 1618. Twee dagen later benoemde Triest de pastoor van Maldegem, Antoon Melanthis, tot deken van Aardenburg. Cfr. *ibidem*, f° 43v, 3 maart 1618. De nieuwe deken van Damme was Johannes Vande Velde, eertijds pastoor van Loppem. Cfr. *ibidem*, f° 102v, 29 november 1618. Herman Bouchout pastoor van Sint-Michiels, promoveerde op 21 juli 1620 tot deken van Torhout. Cfr. B.A.B., A.E., XII, f° 17v, 21 juli 1620.

74. Hubert Audejans werd als deken van Gistel vervangen door Johannes Vander Straeten. Johannes Landschoot, deken van Sluis, en Arnold Van Mechelen, deken van Damme, werden vervangen door bovenvermelde J. Vande Velde.

75. J. Vande Velde was kanunnik van het Sint-Donaaskapittel te Brugge, evenals Jacob Damhoudere.

76. Servaas De Quinckere werd opgeroepen om te getuigen over de kwaliteiten van Triest, toen deze in 1620 benoemd werd tot zevende bisschop van Gent. Hij is de enige getuige die inlichtingen verstrekt over de diocesane synode. Cfr. *Informatieproces A. Triest 1620*, f° 687v. De andere getuigen beweren dat ze er nooit iets over gehoord of gezien hebben. Cfr. *ibidem*, f° 691r, 693v, 695v, 697v.

Het voorgestelde project konden we helaas niet terugvinden. Opzoeken in het archief van het bisdom Brugge en van het aartsbisdom Mechelen bleven zonder resultaat. Welke alternatieve middelen bisschop Triest aangewend heeft om het post-tridentijnse kersteningsproces door te voeren in zijn diocees, zal verder toegelicht worden.

Op 26 april 1618 publiceerde Triest een *Instructio decanorum Christianitatis dioecesis Brugensis*, die uitvoerig de richtlijnen voor de dekens bij de visitatie van de parochies uitstippelt⁷⁷. Dit document is duidelijk een aanloop tot de reorganisatie van november 1618. We achten het niet onbelangrijk om deze *Instructio* even nader toe te lichten.

De inleiding verraadt dat Triest hoge verwachtingen stelde in de dekens. Hij wees deze medewerkers op het belang van hun functie. Samen met de bisschop deelden zij immers in de zorg voor hun kerken en parochianen.

De bisschop eiste dat de dekens elk jaar de parochies van hun dekenij zouden bezoeken. Bij deze visitaties dienden zij in de eerste plaats de rekeningen van de kerkfabriek en armentafel na te kijken. Na de auditie van de rekeningen moesten de dekens dezelfde ontvangers en magistraten van de parochie onderwerpen over het zedelijk gedrag en de levenswandel van de pastoor.

In de instructie volgt daarop de inspectie van de kerk, waarvoor de *ordo visitandi* eveneens nauwkeurig uitgestippeld is. Na de inspectie van de kerk komt de visitatie van de parochie. Zij moet verlopen volgens de voorgeschreven *modus et forma*. De dekens zullen zowel naar de persoon van de pastoor als naar de parochianen informeren. Om zich niet blind te staren op een mogelijk subjectief relaas van de pastoor, is het noodzakelijk dat de dekens ook enkele vooraanstaande leken van de parochie onderwerpen over bovenvermelde inlichtingen.

De *Instructio* stipuleert verder dat de dekens na elke visitatie een verslag moeten opmaken met bijkomende opmerkingen over

77. B.A.B., A.E., XI, f° 55r-66v, 26 april 1618. Meerdere exemplaren van deze *Instructio* werden teruggevonden in B.A.B., B 254, *Bundel Triest*; B.A.B., B 238, Losse stukken : onderrichtingen...

sommige punten van nalatigheid, die sinds het vorig jaar niet nagekomen zijn. Dit relaas moet dan aan de bisschop overgemaakt worden.

Ook enkele verspreide gegevens lichten ons in over de taak van de dekens. Op 5 mei 1618 richtte de bisschop een schrijven aan alle dekens om van hen alle namen van de pastoors van hun district te vernemen. Er moest gespecificeerd worden of deze bedienaars volwaardige pastoors waren (*propriarii*) of plaatsvervangers (*deservitores*), en waaruit hun inkomsten bestonden⁷⁸. Enkele dagen later gaf Triest hen de volmacht om de inkomsten te ontnemen van de pastoors en beneficianten, die zich niet hielden aan de verplichte residentie en geen gewettigd bewijs van vrijstelling van residentie konden voorleggen⁷⁹. De dekens kregen in februari 1619 het bevel om hun pastoors de opdracht te geven de namen van de parochianen die hun paasplicht niet vervulden, te noteren en deze lijst binnen de twee weken na Pasen aan hem over te maken⁸⁰. Dat A. Triest wenste dat de administratie van de parochie geregulariseerd werd, is ons niet meer onbekend⁸¹. Een extra-maatregel van november 1619 maande de dekens aan om hun pastoors te verplichten vóór Kerstmis een *status* van de goederen van hun kerk, kapellen, armentafels en broederschappen aan de bisschop af te leveren. Triest omschreef nauwkeurig op welke manier de rekeningen, inkomsten en uitgaven moesten gespecificeerd worden⁸².

§ 4. Enkele decanale visitatieverslagen

Aan de hand van de schriftelijke *Instructio* van april 1618 moesten de dekens dus jaarlijks de parochies van hun district bezoeken. Wat onze periode betreft hebben slechts een tweetal decanale verslagen de tijd getrotseerd.

78. B.A.B., A.E., XI, f° 66v, 5 mei 1618.

79. *Ibidem*, f° 69v-71r, 21 mei 1618.

80. *Ibidem*, f° 115v-116r, 23 februari 1619.

81. Cfr. *supra*, p. 20.

82. B.A.B., A.E., XI, f° 154r-154v, 23 november 1619 ; B.A.B., B 238, Losse stukken : onderrichtingen...

Het eerste rapport betreft de kerkinspecties in de dekenij Damme. De deken van Damme, Johannes Vande Velde, visiteerde in de loop van het jaar 1619 zijn district⁸³.

In de bundel kerkinspecties van de dekenij Gistel troffen we slechts één parochie aan die in de jaren 1616-1620 bezocht werd door de deken. Johannes Vander Straeten visiteerde op 2 oktober 1619 de parochie Leke⁸⁴. In het archief van het bisdom Brugge bevindt zich in de bundel *Dekanale kerkvisitaties* een verslag over de dekenij Brugge, 1620⁸⁵. Het betreft de visitatie van kerken, kapellen, kloosters en scholen binnen de stad Brugge gelegen. Het is echter niet duidelijk wie de visitaties verrichtte — Triest of De Quinckere — en evenmin wie het verslag heeft opgesteld.

Ons besluit kan kort zijn. De onvolledige en weinig verzorgde decanale verslagen geven niet de resultaten die volgens de *Instructio* verwacht konden worden. De goede bedoeling van de bisschop werd onvoldoende in praktijk omgezet. Daardoor verliest de *Instructio* enigszins aan waarde. De verslagen bieden ons vooral over het godsdienstig en zedelijk leven in de parochies onvoldoende inlichtingen.

III. De bisschop en de parochiegeestelijkheid

§ 1. Het priestertekort

De opstand en de plundertochten van de laatste decennia van de XVIe eeuw hadden niet alleen armoede en verwoesting gezaaid over Vlaanderen, maar hadden de plattelandsbevolking ook beroofd van haar zielzorgers. Een nijpende priesternood kenmerkte het parochiale leven in het begin van de XVIIe eeuw⁸⁶. Vele

83. R.A.B., K.A., nr. 396, Kerkinspecties Decanaat Damme (1619-1625). Vande Velde visiteerde de parochies Damme, Oostkerke, Lissewege, Dudzele, Houtave, Stalhille, Vlissegem, Nieuwmunster, Klemskerke, Blankenberge, Westkapelle, Wenduine, Meetkerke, Ramskapelle, Heist, Knokke, Hoeke, Bredene, Zuienkerke en Uitkerke.

84. R.A.B., K.A., nr. 402, Kerkinspecties decanaat Gistel (1619-1716).

85. B.A.B., B 241, Dekanale kerkvisitaties in de dekenijen, Brugge, 1620.

86. A. PASTURE, *La restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633), principalement d'après les Archives de la Nonciature et de la Visite ad limina*, Leuven, 1925, p. 210.

pastoors hadden hun parochie verlaten, elders waren erg middelmatige zielzorgers aangesteld. Bij gebrek aan geschoolde pastoors met goede zeden was de bisschop wel verplicht minderwaardigen te behouden in hun functie⁸⁷. Ook de moeilijkheid om een pastoor financieel te onderhouden was een determinerende factor voor het priestertekort⁸⁸. In de dekenij Damme bijvoorbeeld werden slechts tien van de twintig parochies door een eigen pastoor bediend⁸⁹.

Het was tevens een moeilijke opdracht voor de bisschop om bekwame priesters te vinden die het aandurfdn zich in de grensstreken te vestigen. Hij achtte zich verplicht deze parochieherders met financiële vrijgevigheid aan te moedigen om de gelovigen over de grens te bezoeken en zelfs in het geheim aan de zieken de H. Sacramenten toe te dienen⁹⁰.

A. Triest kon slechts enkele diocesane priesters tot pastoor benoemen⁹¹. Om de overige parochies van een zielzorger te voorzien, greep de bisschop diverse middelen aan : vereniging van parochies en beroep op regulieren en vreemde priesters. Vooral in de noordelijke gebieden, waar de priesternood het grootst was, namen enkele pastoors de zielzorg over meerdere parochies waar.

Ook enkele plattelandsparochies rond Brugge werden verenigd : Assebroek werd toegewezen aan de pastoor van Sint-Katharina⁹²

87. *Informatieproces A. Triest 1616*, f° 85v, getuigenis van D. Stoffels : «Ex his porro ecclesiis quae utcumque accomodatae existunt aliae pastoris solatio sunt destitutae, aliae vero eaeque non paucae pastores habent, qui vitae sunt dissolutioris, quos tamen episcopus tum propter inopiam sacerdotum, qui doctrina et moribus probati sunt, qua haec diocesis laborat, tum ob clamorem parvulorum panem quotidie petentium tolerare cogitur».

88. M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 129-132.

89. Cfr. R.A.B., K.A., nr. 396, Kerkinspecties Decanaat Damme, 1619-1625.

90. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 43v, getuigenis van S. De Quinckere.

91. Deze gegevens haalden we uit de *Acta Episcopatus*. Het betreft benoemingen in Leffinge, Kaprijke, Vlissegem, Oedelem, Westkerke, Jabbeke, Sint-Salvatorskerk, Koolkerke, Torhout, Oostende, Onze-Lieve-Vrouw te Brugge en Begijnhof.

92. B.A.B., A.E., XI, f° 75v, 4 juli 1618.

en Sint-Kruis aan de pastoor van Sint-Anna⁹³. In de streek van Gistel werden Zerkegem en Bekegem bediend door de pastoor van Slijpe⁹⁴. Ook Eernegem en Westkerke werden samengevoegd⁹⁵. Priesters uit andere diocesen hielpen de nood lenigen. We noteerden voor onze periode elf benoemingen van buitendio-cesane priesters⁹⁶.

Datum	Benoemd te	Bisd. v. herkomst	Bron
21 juli 1617	Zwevezele (D)	Luik	A.E., XI, f° 7v
25 okt. 1617	Poeke (P)	Mechelen	ibidem, f° 23v
25 mei 1618	Oedelem (P)	Gent	ibidem, f° 70v
30 mei 1618	Kaprijke (P)	Gent	ibidem, f° 71v
14 juli 1618	Leffinge (D)	's Hertogenbosch	ibidem, f° 77r
17 juli 1618	Poeke (D)	Gent	ibidem, f° 77v
12 maart 1619	Lembeke (D)	Gent	ibidem, f° 118v
10 april 1619	Watervliet (D)	Doornik	ibidem, f° 124v
9 aug. 1619	<i>Licentia celebrandi</i>	Boulogne	ibidem, f° 140r
	<i>in dioecesi</i>		
16 nov. 1619	Snellegem (D)	Luik	ibidem, f° 152v
19 nov. 1620	Leko (D)	Mechelen	A.E., XII, f° 33v
15 maart 1621	Eernegem (P)	Ieper	ibidem, f° 51v

Het aandeel van de regulieren in de recrutering van zielzorgers evenaarde dit van de vreemde priesters. Tot de negen kloosterlingen die voor een pastoraat of een *deservitura* aangezocht werden, behoorden twee Jezuiten, resp. uit Veurne en uit het bisdom Gent, twee Dominicanen, drie kloosterlingen uit Zonnebeke, één religieus uit het H. Drievuldigheidsklooster van Hondschote en één religieus van de abdij Dielegem (Jette). Bisschop Triest deed nog meer beroep op regulieren om in zijn bisdom te helpen

93. B.A.B., A.E., XII, f° 58v, 23 mei 1621.

94. *Ibidem*, f° 2v, 29 februari 1620.

95. B.A.B., A.E., XI, f° 87r, 15 september 1618.

96. We hebben tussen haakjes aangeduid of de priesters tot pastoor (*pastor proprietarius*) of tot *deservitor* aangesteld werden.

biecht horen of diensten te celebreren of te prediken. Deze kregen dus geen welbepaalde parochie toegewezen om er «Gods lammeren te weiden»⁹⁷.

Deze gegevens spreken een duidelijke taal : de priesternood in het bisdom Brugge was zeer groot. Door het tekort aan parochieherders werd een herstel van het kerkelijk leven afgeremd.

§ 2. De vorming van een waardevol priestercorps

In 1616 zou het seminarie vijftien seminaristen geteld hebben⁹⁸. Triest gaf in december 1617 de toelating aan de deken Stoffels die tevens president van het seminarie was⁹⁹ om er vijf leerlingen op te nemen nl. één uit Damme, één uit Utrecht, één leerling van de bogardenschool van Brugge en twee Kortrijkzaken¹⁰⁰.

In de *Acta Episcopatus* telden we even de wijdingen na van studenten, die in Brugge, Douai of Leuven gevormd werden.

Datum	Wijding
9 augustus 1617	priester (B)
15 februari 1618	priester (D)
20 februari 1618	priester (L)
18 maart 1618	priester (D)
5 mei 1618	diaken (L)
11 mei 1619	priester (B)
15 augustus 1619	priester (D)
3 september 1619	diaken (D)
6 september 1619	priester (D)
23 november 1619	priester (D)
3 februari 1620	priester (L)
24 september 1620	subdiaken (D)

---

97. We steunden hiervoor op de *Acta Episcopatus*.

98. P. DECLERCK, *De diocesane priesteropleiding na Trente (1563-1789)*, - *Collationes Brugenses*, dl. XIII, 1967, p. 509.

99. M. CLOET, o.c., p. 122 ; [J.F. FOPPENS], *Compendium chronologicum...*, p. 39-41.

100. B.A.B., A.E., f° 31v, 4 december 1617 ; B.A.B., B 254, Bundel Triest, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 26 november 1617.

Onder de negen priesters behoren vijf Jezuïeten, twee «acoliëten» uit Brugge, één diaken uit Brugge en één clericus uit Ieper afkomstig. De subdiaken was een regulier uit het Brugse Augustijnerklooster. Eén priester kreeg dispensatie over de kanoniek opgelegde leeftijd van 25 jaar¹⁰¹. Dit overwicht aan Jezuïeten-priesters is niet zo verwonderlijk want de orde beleefde in die jaren een bloeitijd. Behoudens het seminarie, telde Brugge nog drie volledige humaniorascholen : de kathedraalschool en de scholen van de Jezuïeten en de Augustijnen. Na deze opleiding konden de leerlingen toegelaten worden tot het seminarie.

In de mate van het mogelijke hebben we geprobeerd na te gaan in hoeverre deze priesters en seminaristen effectief ingeschakeld werden in het parochiaal werk van elke dag. We vonden slechts de namen van twee priesters terug die een pastoraat of deservituur toegewezen kregen. Nicolaas Breydel werd op 29 maart 1619 aangeduid om de zielzorg over Hoeke waar te nemen¹⁰². Pas op 3 september 1619 werd hij diaken gewijd. Priester Franciscus Surpianus werd eerst in februari 1619 *deservitor* benoemd van de Sint-Jacobskerk te Brugge¹⁰³. Tien maanden later werd hij pastoor van de Sint-Katharinakerk¹⁰⁴. Daarnaast werden vier alumni van het seminarie, drie uit Brugge en één uit Douai, met de zielzorg, belast resp. als onderpastoor in Roeselare¹⁰⁵ en als pastoor in Sint-Jan-in-Eremo¹⁰⁶, in Ramskapelle¹⁰⁷ en in Roksem¹⁰⁸.

Deze enkele cijfers geven geen totaalbeeld van het aantal intellectueel gevormde pastoors. Het Brugse seminarie stond nog in het beginstadium van zijn ontwikkeling ; zijn aandeel in de recrutering van een waardevol priesterkorps was voorlopig relatief

101. B.A.B., A.E., XI, f° 11r, 9 augustus 1617. Het betreft een Jezuïet uit Brugge, met name Franciscus Surpianus.

102. *Ibidem*, f° 123r, 29 maart 1619.

103. *Ibidem*, f° 116v, 27 februari 1619.

104. *Ibidem*, f° 157v-158r, 10 december 1619.

105. *Ibidem*, f° 35r, 20 december 1617.

106. B.A.B., A.E., XII, f° 39v, 18 december 1620.

107. *Ibidem*.

108. B.A.B., A.E., XI, f° 53r, 13 april 1618.

gering. De Quinckere achtte het noodzakelijk het budget voor de opleiding van seminaristen te verhogen, gezien de nijpende priesterneed en de calvinistische bedreiging in de grensstreken. Onvoldoende inkomsten bleven de bestaanszekerheid van het seminarie aantasten¹⁰⁹.

Een correcte levenswandel diende de onderlegdheid van de pastoor te ondersteunen en hem te onderscheiden van het gewone volk. Een peiling naar het morele gedrag van de pastoors bracht aan het licht dat sommigen het slachtoffer werden van hun zwakheden. Verwaarlozing van hun pastorale plichten, drankzucht en een al te familiale omgang met een vrouw zijn de meest voorkomende negatieve punten.

De *deservitor* van Poeke vergat somtijds missen te celebreren. Als straf voor deze nalatigheid moest hij een deel van zijn inkomsten afstaan en aanwenden voor de herstellingswerken van zijn kerk¹¹⁰.

Sommige zieleherders konden niet weerstaan aan de bekoring van de drank en het kaartspel. De bisschop dreigde de pastoor van Stalhille uit het bisdom te zetten omdat deze al te graag de herberg bezocht en met de kaarten speelde¹¹¹. Ook de pastoor van Maldegem kon het kaartspelen niet laten¹¹², terwijl de pastoor van Vlissegem een grote voorliefde voor het bolspel vertoonde¹¹³.

En wee de onvoorzichtige pastoors die zich vergrepen aan de zonde van het vlees ! De herhaaldelijke vermaningen voor de pastoor van Nieuwmunster om de omgang met een zekere Catharina stop te zetten veranderden niets aan zijn onverbeterlijk gedrag. In een laatste waarschuwing bedreigde Triest de pastoor met excommunicatie¹¹⁴. De pastoor van Oostkamp werd ver-

109. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 46v.

110. B.A.B., A.E., XI, f° 110r, 23 december 1618.

111. *Ibidem*, f° 158v, 11 december 1619 : «...ut se serio emendet et abstineat a frequentatione tabernarum, potu et lusu chartarum ante proximam festivitatem navitatis domini, sub poena dimissionis a pastoratu et diocesi».

112. B.A.B., A.E., XII, f° 25v, 5 september 1620.

113. *Ibidem*, f° 89r, 17 november 1621.

114. B.A.B., A.E., XI, f° 122v, 29 maart 1619.

dacht van heimelijke omgang met de vrouw van zijn tuinman¹¹⁵, terwijl de pastoor van het Begijnhof verzocht werd zijn meid binnen de 24 uur door te sturen en nooit meer in zijn huis te ontvangen op straf van *suspensio a divinis*¹¹⁶. Erger was het gesteld met de pastoor van Kaprijke. Hij zou namelijk de zuster van zijn kapelaan verkracht hebben tot grote ergernis van zijn parochianen¹¹⁷. Triest trof een strenge maatregel: hij wees de pastoor het bisdom uit¹¹⁸. Het losbandig gedrag van de pastoor van Pittem deed de bisschop naar harde middelen grijpen. Hij besloot hem te laten aanhouden en binnen Brugge te doen blijven op straf van verlies van zijn beneficie¹¹⁹. 's Anderendaags kwam de bisschop terug op zijn maatregel en gaf hem de toelating om naar Stalhille te gaan. Wanneer hij echter in het kwaad zou hervallen, werd de eerste maatregel opnieuw van kracht¹²⁰.

Wat de pastoor van Zedelgem misdaan had is ons niet precies bekend. Feit is echter dat de bisschop hem beval op 26 juni 1617 vóór zonsopgang met zijn inboedel de parochie te verlaten «ob defectum cerebri et alias causas», op straf van inkerkering¹²¹. De *deservitor* van Werken werd op 23 december 1617 wegens incapaciteit ten gevolge van ouderdom ontslagen¹²².

Het aantal nalatige pastoors lijkt ons relatief aanzienlijk in vergelijking met de weinige zielzorgers die het bisdom Brugge in die tijd telde. Niet alleen de intellectuele opleiding maar ook de zedelijke vorming diende dringend aangepakt te worden om tot een waardevol priesterkorps te komen.

115. *Ibidem*, f° 37v, 2 januari 1618.

116. B.A.B., A.E., XI, f° 142v, 25 september 1619; f° 144v, 17 oktober 1619.

117. *Ibidem*, f° 35r, 19 december 1617: «...pastore proprietario in Caprike quod videlicet stuprasset sororem sui capellani ex quo stupro magna ibidem scandala evenissent».

118. *Ibidem*, f° 48v, 2 april 1618.

119. *Ibidem*, f° 1r, 14 juni 1617.

120. *Ibidem*, f° 1v, 15 juni 1617.

121. *Ibidem*, f° 1r, 13 juni 1617; f° 1v, 15 juni 1617.

122. *Ibidem*, f° 36v.

§ 3. Enkele richtlijnen voor de pastoors

We noteerden reeds dat de verslagen van de bisschoppelijke parochiebezoeken en decanale visitaties in Damme een gamma aan diverse instructies bevatten voor elke pastoor afzonderlijk. Deze richtlijnen handelen overwegend over de materiële toestand van de parochie en het kerkelijk leven van haar inwoners¹²³.

Soortgelijke richtlijnen vonden we terug in een schrijven van de bisschop aan de pastoors van de dekenijen Roeselare en het toenmalige Sluis, waarin Triest sommige parochieherders wees op hun nalatigheden¹²⁴. Ook in de *Acta Episcopatus* werden enkele verspreide gegevens aangetroffen. In het kader van de tegemoetkoming aan het priesterstekort kregen sommige clerici de toelating om biecht te horen, te prediken, de eredienst te celebreren of te exorciseren¹²⁵. Vermelden we ook nog de uitzonderlijke toelating aan de *deservitor* van Oudemans om een huwelijk in te zegenen tussen Zeelanders, die naar deze streek overgekomen waren¹²⁶.

Naast deze particuliere instructies beschikken we over enkele algemene richtlijnen voor alle pastoors van het bisdom. Op 3 oktober 1618 vroeg de bisschop aan alle pastoors om binnen de maand een lijst met specificatie van al hun inkomsten, goederen, renten en rechten, die zij gewoonlijk ontvingen over te maken aan hun deken¹²⁷. Om de godsvrucht onder het volk te stimuleren vroeg de bisschop op 22 november 1618 om de eerstvolgende zondag het hoogheilig Sacrament naar de zieke parochianen te brengen. Verder dat elke maand een Sacramentsverering gehouden zou worden en dat de pastoor, indien nodig, in zijn parochie een broederschap zou oprichten tot meerdere glorie en eer van God¹²⁸.

123. Cfr. *supra*, p. 20.

124. B.A.B., B 238, Losse stukken onderrichtingen..., *Ordinatio ab Illustrissimo Triest pro quibusdam particularibus Ecclesiis, s.d.*

125. De gevallen van exorcisme zullen we in het volgend hoofdstuk nader toelichten. Cfr. *infra*, p. 43-44.

126. B.A.B., A.E., XI, f° 34r, 16 december 1617.

127. *Ibidem*, f° 88v, 3 oktober 1618.

128. *Ibidem*, f° 101v, 22 november 1618.

In enkele omzendbrieven werden de clerici verzocht in hun kerk of klooster dagelijks één mis te lezen en vooraf de litanieën te zingen of te bidden opdat God zijn kerk zou beschermen en vrede en overwinning zou brengen aan de katholieke vorsten. Verder moest met het H. Sacrament elke zondag een *statio* (omwegang) gehouden worden¹²⁹. Om het welslagen van de expeditie van Spinola af te smeken stelde Triest een *turnum precum* (een soort gebedsketen) op voor alle kerken van Brugge voor elke zon- en feestdag. Volgens een welbepaalde orde zou elke kerk om beurt op de aangegeven dagen een gebedsdag houden, vanaf Sint-Michielsfeest (29 september) tot de derde zondag van de advent¹³⁰. Deze gebeds- en omwegangsdagen werden later verlengd tot de vasten. Wie bij elke omwegang aanwezig was, zou een aflaat van veertig dagen verdienen¹³¹.

Een bisschoppelijke verordening van 27 juni 1617 verhoogde de tarieven voor begrafenisdiensten, huwelijksmissen en doopsels¹³².

De pastoors ontvingen ook instructies via hun dekens. Enkele richtlijnen hebben we reeds aangehaald en zullen we hier niet meer herhalen¹³³. Verder gaf de bisschop de opdracht aan de dekens om hun pastoors in te lichten over de viering van het pauselijk Jubileum. Triest drong erop aan dat de Bruggelingen zouden deelnemen aan de algemene processies en tijdens de betrokken week de Sint-Donaas- en Sint-Salvatorskerk zouden bezoeken en ook vasten, om zo hun hemel te verdienen. De pastoors moesten deze regeling de eerste zondag van de vasten tijdens de preek aan hun parochianen meedelen¹³⁴.

Door ontstentenis aan bronnen over de pastorale activiteit van de zieleherders was het niet mogelijk de werkelijkheid te toetsen aan deze richtlijnen. We vragen ons af of deze instructies niet te idealistisch waren, gezien de ontredde van de parochiale infrastructuur.

129. B.A.B., A.E., f° 10r, 30 mei 1620.

130. *Ibidem*, f° 27r, 26 september 1620.

131. *Ibidem*, f° 40r, 11 december 1620.

132. *Ibidem*, f° 2r, 27 juni 1617.

133. Cfr. *supra*, p. 28.

134. B.A.B., A.E., XII, f° 3r, 29 februari 1620.

HOOFDSTUK III DE BISSCHOP EN DE LEKENGEMEENSCHAP

I. Het godsdienstig leven

Het is de bedoeling enkele aspecten van het religieus leven van de gemeenschap aan te raken, waar de bisschop direct bij betrokken was en die ons een beeld geven van de religieuze mentaliteit van die periode.

§ 1. Optreden tegen ketteren en verdachte personen

Op militair plan was met het Twaalfjarig Bestand een staakt-het-vuren bereikt. Intussen werd de strijd met krachtige hand verdergezet op het godsdienstig vlak. In de geest van de Contrareformatie wensten de aartshertogen en de bisschoppen de ketterij tot in de wortel uit te roeien¹³⁵. Om deze «contagieuze ziekte van heresie» te bestrijden trof bisschop Triest enkele strenge maatregelen.

In het Brugse Sint-Janshospitaal kwamen dagelijks zieken en vreemdelingen aankloppen. Uit vrees dat er personen werden opgenomen die «met heresie besmet zijn waer deure soude moghen gheschieden dat ander bedorven souden worden» ordonneerde Triest dat niemand meer mocht aanvaard worden zonder schriftelijke of mondelinge getuigenis van katholiciteit en bereidheid zich te schikken naar de kerkelijke voorschriften. Indien toch iemand de kans schoon zag om «duer bedroch... ende gheveistheit» in het hospitaal binnen te geraken, moest hij zich binnen de drie dagen voorbereiden op de biecht en op het ontvangen van het H. Sacrament. Van zodra deze zieke enigszins gezond was, werd hij uit het hospitaal gezet¹³⁶. Het volgende jaar kwam het de bisschop ter ore dat niettegenstaande zijn ordonnantie van 12 mei 1618 «eenighe persoonen de welcke met heresie besmet sijn, bijgheleit worden op eene ghemeene plaetse op een bedde, daer de andere die Catholicq sijn ligghen». Triest verbood nogmaals schriftelijk dergelijke personen op te nemen.

135. H.J. ELIAS, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden...*, p. 11-12.

136. B.A.B., A.E., XI, f° 67r, 12 mei 1618.

De zusters dienden dit goed in het oog te houden, zoniet zouden zij «arbitrairlyck gestraft worden naer behooren als ghevende occasie van sulcx quaet»¹³⁷.

Wie van ketterij werd verdacht of beschuldigd, werd voor de officiaal gedaagd om ondervraagd te worden over zijn dwaling. Men probeerde hem aan te zetten tot afzwering van zijn geloof. Slaagde men hierin, dan werd de straf beperkt tot de geestelijke straffen die door de kanonieke wetgeving opgelegd waren. Bleef de beschuldigde zijn dwaalleer aankleven, dan werd hij streng beboet en gestraft met verbanning¹³⁸. Een zekere Bertram Van Berchem, die in het Sint-Janshospitaal verpleegd werd, werd betrapt op het bezitten van ketterse boeken. Onder zijn bed had men een testament «in't duitsche» gevonden, en tussen de distels op het kerkhof van het hospitaal lagen een kettters psalmboek en een catechismus met notities van zijn hand verdoken. Maarten Cardoen, een andere zieke die naast Van Berchem lag, had de overste van het hospitaal verteld dat Bertram gezegd had dat God niet aanwezig was tijdens de consecratie of in de mis, vermits er maar één God is en Hij niet in alle missen terzelfdertijd kan aanwezig zijn. Hij had ook beweerd dat de priesters zoveel goden maakten als ze maar wilden en dat zij God ter dood verwezen hebben. Voor de officiaal van de bisschoppelijke curie affirmeerde Van Berchem dat hij een Oud Testament, dat in 1524 gedrukt werd te Nürnberg, in bezit had en dat het psalmboek en de catechismus hem toebehoorden. Hij ontkende dat hij gepoogd had anderen van zijn opvattingen te overtuigen en dat hij deze smaad over God gezegd had. De officiaal veroordeelde de man tot het betalen van de proceskosten, en verplichtte hem om zich bij de Jezuïeten te laten onderwijzen in het rooms-katholieke geloof¹³⁹.

Voor onze periode noteerden we nog drie gevallen van verbanning wegens ketterij. De weduwe van Don Pedro de Valencia en haar knecht Matthijs Van der Meersch, twee parochianen van

137. *Ibidem*, f° 148r, 2 november 1619.

138. H.J. ELIAS, *o.c.*, p. 30-31.

139. R.A.B., K.A., nr. 582, Processen inzake godslastering, heiligschennis en bijgeloof (1597-1772), 17 mei 1618.

Sint-Jacobs te Brugge, waren wegens ongehoorzaamheid aan de Roomse kerk beschuldigd van ketterij¹⁴⁰. Hopend op bekering werd de straf voorlopig uitgesteld. Van der Meersch kreeg zes maanden proeftijd om zich te laten ondervragen en onderrichten, met het verbod om enig schandaal te wekken «met wercken ofte woorden contrarie onse moeder de H. Kerke». «In cas van gheen verandering van zinne» zou hij uit het bisdom gezet worden en een boete van tweehonderd florijnen oplopen¹⁴¹. Van der Meersch hield zich echter niet aan deze gerechtelijke ordonnantie van 28 augustus 1618. Hij kreeg zes dagen de tijd om het bisdom te verlaten en moest de voorgeschreven boete betalen¹⁴². Het gedrag van de weduwe wees evenmin op verbetering. Zij werd ook veroordeeld tot excommunicatie. Gebruik makend van het recht, door het Twaalfjarig Bestand aan beide landen toegestaan om vrij op elkanders grondgebied te mogen omgaan, liet zij zich inburgeren in Sluis, alvorens het vonnis geveld werd. Zo ontsnapte ze aan het rechtsgeding. De weduwe wenste echter terug te keren naar Brugge en drong bij de magistraat van Sluis aan om haar rechten te verdedigen¹⁴³. Afgevaardigden van die stad vroegen dus aan de Brugse magistraat dat men de weduwe zou vrij laten in handel en wandel, krachtens het Bestand. Brugge verwees de afgevaardigden naar de bisschop, vermits de weduwe door de geestelijke rechter was veroordeeld. Zij wezen dit voorstel af en eisten een uitspraak van het Brugs magistraat. De bisschop verzette zich hiertegen, maar Sluis hield voet bij stek. Zij kwamen met hun rekest terug naar Brugge toen de bisschop zijn bisdom visiteerde. De stadsmagistraat gaf toe en schorste de boete en verbanning van de weduwe. Triest vernam dit pas nadien. Er bleef voor hem nog één mogelijkheid open : een beroep doen op de tussenkomst van de aartshertogen. De vorsten steunden de mening van de bisschop en verklaarden dat de straf

140. Het geval van de weduwe van Don Pedro de Valencia werd uitvoerig behandeld door H.J. ELIAS, *De ketterij in de Zuidelijke Nederlanden onder Albrecht en Isabella*, - *Emulation*, dl. LXI, 1926, p. 375-387.

141. De zaak Matthijs Van der Meersch werd behandeld door H.Q. JANSSEN, *De Kerkhervorming te Brugge*, dl. II, p. 278.

142. ID., *o.c.*, p. 279.

143. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 133r, 22 september 1618.

zou van kracht worden van zodra de beschuldigde één stap binnen het land waagde. De weduwe wenste in Brugge te blijven en verzoende zich met de katholieke Kerk. De oprechtheid van deze bekering mag zeker betwijfeld worden. Triest verleende haar kwijtschelding vermits «de selve Jonckvrauwe naerder heeft begonst te peijnsen op haer ziele salicheyt ende haer laeten onderwysen in theylich catholycke Roomsche gheloove» en gaf haar zijn toestemming «te moghen woonen ende blyfven con-verserende binnen onse stadt ende Bisdom van Brugghe, verho-pende dat zy voortaan alle quaet ingheven van doolende ghees-ten zal schouwen, ende in alle godtvruchticheyt voortghaen ende profiteren...»¹⁴⁴. Wegens biecht- en paasplichtverzuim en omdat «hy hadde beleden openbare ketterie met groote ergernisse vande Christigelovige» werd Pieter Pietersen, een inwoner uit Damme eveneens verbannen¹⁴⁵.

Andere voorbeelden tonen aan hoe streng de bisschop was in zijn oordeel over «heretieke personen». Triest verbood de geneesheren van Brugge een zieke die aan een dodelijke kwaal leed, verder te bezoeken, als deze niet eerst zijn biecht sprak en de H. Communie wenste te ontvangen. De vijf artsen onderte-kenden deze ordonnantie¹⁴⁶. Het volgende jaar werd ze opnieuw bekrachtigd¹⁴⁷. In de Onze-Lieve-Vrouwparochie was een paro-chiaan overleden, die verdacht werd van ketterij. Hij had immers zijn vrouw verboden een pastoor te roepen om hem de laatste sacramenten toe te dienen. Het vicariaat gaf in naam van de bisschop het bevel aan de pastoor van Onze-Lieve-Vrouw om de overledene 's nachts te begraven zonder enig licht in de onge-wijde grond van het Sint-Janshospitaal¹⁴⁸. Toen de pastoor van

144. B.A.B., A.E., XII, f° 10v-11r, 5 juni 1620.

145. De beschuldigde had zich ook niet willen verzoenen met de Roomse Kerk binnen de hem opgelegde termijn, en wou evenmin het bisdom verlaten. Cfr. H.Q. JANSSEN, o.c., p. 281.

146. B.A.B., A.E., XI, f° 111r, 24 december 1618. Deze vijf geneesheren waren Pieter Rapaert, Alfons Vander Plancke, Johannes Nynan, Cornelis Sonnius en Pieter Van Rieme.

147. *Ibidem*, f° 148r, 2 november 1619.

148. *Ibidem*, f° 38v, 8 januari 1618. Triest vertoefde op dat ogenblik in Lorreinen. Cfr. *supra*, p. 16.

Torhout vroeg wat hij moest doen met een overleden ketterse parochiaan, luidde het antwoord van de bisschop : *sepeliendum ut canem*, hem begraven als een hond, omdat de overledene tot het laatste ogenblik bleef volharden in zijn dwaalleer. Verder moesten ook al zijn boeken verbrand worden¹⁴⁹. Deze krasse uitlating van Triest laat duidelijk voelen dat hij de andersdenkenden zelfs tot in hun graf vervolgde. Ook liet hij een deel van het kerkhof van Sint-Donaas ongewijd en reserveerde dit stuk als begraafplaats voor niet-gedoopte kinderen¹⁵⁰. Dat was in die jaren een veel voorkomende praktijk¹⁵¹.

Het Concilie van Trente had voorgeschreven dat alleen bisschoppen kettters mochten absolveren. Triest vroeg de toelating aan de aartsbisschop van Mechelen om enkele geleerde personen, gegradueerd in de H. Schrift, aan te stellen om kettters te absolveren *in foro conscientiae*. Verder vroeg hij voor een tweetal personen, door hemzelf aangeduid, de toelating om ketterse boeken die op de index stonden, te lezen zodat zij gemakkelijker de ketter met eigen argumenten zouden kunnen weerleggen en terugwinnen voor het katholiek geloof. Op het eerste verzoek antwoordde de aartsbisschop affirmerend mits voorbehoud dat zij enkel mochten absolveren door biecht te horen en een schriftelijke afzwering te eisen. Het tweede verzoek werd niet ingewilligd omdat volgens de aartsbisschop de bisschop en theologen zich enkel mogen toeleggen op de studie van katholieke geschriften¹⁵².

Het lezen van verdachte lectuur was immers ten strengste verboden. Daarom werden ook vele boeken die in het buitenland gedrukt werden, onderworpen aan de kerkelijke censuur. Bisschop Triest publiceerde drie lijsten boeken die door de H. Congregatie van kardinalen op de index geplaatst werden. Een eerste

149. *Ibidem*, f° 114v, 16 februari 1619 : «... sepeliendum ut canem (eo quod usque ad ultimum vitae spiritum in sua prava opinione obstinatus haereticus permanserit) omnesque eos libros comburendos esse».

150. *Ibidem*, f° 127r, 1 mei 1619.

151. M. CLOET, *Het kerkelijk leven...*, p. 297.

152. R.A.B., K.A., nr. 201, Ontvangen brieven en minuten van verzonden brieven (1600-1629), Brief van Triest betreffende het absolveren van kettters, *s.d.*

index op 2 december 1617 opgesteld, vermeldt vooral theologische traktaten, o.a. *De Republica Ecclesiastica [contra Primum Papae]* van Marcus-Antonius de Dominis, aartsbisschop van Spalato, een werk dat volgens Rome tal van fouten en vergissingen bevatte¹⁵³. Een decreet d.d. 18 mei 1618 verbood het drukken en lezen van een zestal politiek-rechterlijke en kerk-rechterlijke publicaties¹⁵⁴. De derde index bevatte meerdere theologische en kerkrechterlijke traktaten. Vermelden we o.m. de *Disputatio theologica de ecclesiae Romanae idololatria*, een commentaar op het eerste boek van de *Codex Iustiniani*, het *Iudicium Synodi nationalis reformatarum ecclesiarum Belgicarum habitae Dordrecht* en een beschrijving van het leven en de leerstellingen van de fanatiekste ketter die door de Kerk geëxcommuniceerd werden¹⁵⁵. Ook enkele Italiaanse werken stonden op de index. Dit decreet werd door bisschop Triest op 26 januari 1620 gepubliceerd¹⁵⁶.

Ook vormen van bijgeloof moesten bestreden worden. In het gasthuis van de H. Magdalena te Damme werden door de confrerie van Sint-Quintijn superstitieuze handelingen gecereemonieerd. Een priester wijdde er brood, water en kaarsen terwijl de zieke in de ene hand de relieken van de heilige droeg, en met de andere hand de gewijde kaars vasthield. Intussen moest de zieke voortdurend het kruisteken prevelen. De ceremonie duurde negen dagen. Deze praktijk werd door Triest onmiddellijk verboden¹⁵⁷. De notities in de *Acta Episcopatus* vermelden ook enkele gevallen van duivelbezwering. De bisschop gaf tot twaalf maal

153. B.A.B., A.E., XI, f° 54r, 18 april 1618. Over M.-A. de Dominis, cfr. E. MYERS, art. *Dominis, Marco Antonio De*, in *The Catholic Encyclopaedia*, dl. V, 1909, p. 113-114 en L. VAN MEERBEECK, *Correspondance des nonces Gesualdo, Morra et Sanseverino avec la Secrétairerie d'Etat Pontificale, 1615-1621*. (*Analecta Vaticano-belgica*. Tweede reeks. *Nonciature de Flandre*. Dl. IV), Brussel-Rome, 1937, p. XII-XIII.

154. *Ibidem*, f° 76r, 3 juli 1618.

155. De oorspronkelijke titel van dit werk luidt: *Iconica et Historica descriptio praecipuorum haeresiarchorum, qui ab Ecclesia Catholica et Christiana, ut sectarii phanatici excommunicati reiectique sunt in qua eorum dogmata, non minus quam vitae initium et finis breviter perstringuntur*.

156. B.A.B., A.E., XI, f° 163v-164r, 26 januari 1620.

157. B.A.B., A.E., XII, f° 36v, 5 december 1620.

toe de toelating aan pastoors of regulieren om personen te exorciseren. In Sint-Jan-in-Eremo en Sint-Margriete werden huizen onveilig gemaakt door de nachtelijke verschijning van beelden en toverijen¹⁵⁸. De pastoor van Bredene kreeg de toestemming om iemands koeien te bezweren¹⁵⁹ en de pastoor van Jabbeke mocht de veestapel en de stallen van een boer exorciseren¹⁶⁰.

Bijgelovige praktijken en ketterij speelden nog een rol in het bisdom Brugge. De nabije aanwezigheid van niet-katholieken beïnvloedde ongetwijfeld het kerkelijk leven en de denkwereld van de gelovige massa. Ongeveer één derde van het bisdom werd immers door de Hollandse ketteren bezet gehouden. Zij verboden er de uitoefening van de katholieke eredienst. Anabaptisten die van overal naar deze streek kwamen toegestroomd, mochten er vrij hun leer belijden, zodat er gevaar bestond dat katholieke diocesanen in hun greep geraakten, aldus Stoffels in 1620¹⁶¹.

Er dient, bij wijze van besluit nauwelijks op gewezen te worden hoe onverdraagzaam de Kerk, in casu de bisschop optrad tegen wat wij nu andersgelovigen noemen. Triest wilde het kwaad tot in de wortel uitroeien om elk ongewenst uitschieten te voorkomen. Wij zouden de bisschop evenwel groot onrecht aandoen door hem te beoordelen met de normen van deze tijd. Toch blijft het waar dat de homogeniteit van geloof in de Zuidelijke Nederlanden mede het resultaat is geweest van veel onverdraagzaamheid.

§ 2. Gehoorzaamheid aan de kerkelijke voorschriften

a) Heiliging van de zon- en feestdagen

Om het katholiek geloof te bewaren was het niet voldoende de ketterij buiten de grenzen van het bisdom te houden. De gelovigen moesten ook een reeks religieuze instructies nakomen. De

158. B.A.B., A.E., XI, f° 69v, 18 mei 1618.

159. B.A.B., A.E., XII, f° 75v, 11 augustus 1621.

160. B.A.B., A.E., XI, f° 119v, 15 maart 1619.

161. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 46r.

kerkelijke wetgeving verplichtte hen bijvoorbeeld de zon- en feestdagen op een bijzondere wijze te heiligen¹⁶².

Een strikte ordonnantie van bisschop Triest (10 april 1618) zette de betreffende wetgeving, die door de aanslepende oorlogstroebelen niet meer nageleefd werd, weer kracht bij¹⁶³. Het werd algemeen verboden om op zon- en heiligdagen slafelijk werk te verrichten. Ook mocht men op die dagen geen markt houden, erven en onterven, en winkels open houden, tenzij de nood van de tijd het vereiste. De winkeliers mochten zelfs hun koopwaren niet uitstellen, om de begerige klanten niet te verleiden. Verder werd geenszins toegestaan dat de parochianen zich tijdens de hoogmis amuseerden in spel en drank. De bisschop verbood ten strengste het lotto spelen, «kaets-spelen», «clos-banen», «rollebanen» en papegaai-schieten. Alle herbergen «taveernen en caberettiers» moesten hun deur gesloten houden tot elf uur. Enkel reizigers mochten er op dit uur hun dorst lessen. Overtredingen kostten een geldboete van 24 stuivers voor de bezoeker en 3 gulden voor de waard. Aan de kinderen werd verboden te spelen, schieten of werpen of «eenighe onreynicheyt» op het kerkhof of vóór het kerkportaal te doen. Zij mochten tijdens de dienst, de vespers en de catechisatie niet op straat stoeien. Triest schreef ook nauwkeurig voor aan alle ambachtslieden en neringdoeners op welke dagen en uren zij hun beroep niet mochten uitoefenen. De barbiers, schoenmakers en kleermakers kregen verbod om op de zon- en feestdagen te werken. Bakkers, molenaars, beenhouwers, brouwers, «lakenbereyders» en wevers moesten vroeg in de morgen hun werkzaamheden stopzetten¹⁶⁴.

162. Zie M. CLOET, Art. *Het gelovige volk in de 17de eeuw*, - A.G.N., dl. VIII, 1979, p. 393.

163. Deze bisschoppelijke ordonnantie werd in meerdere bronnenbundels teruggevonden: B.A.B., A.E., XI, f° 53r, 10 april 1618; B.A.B., B 174, Stukken met betrekking tot het bisdom, 17de eeuw, *Ordonnantien raeckende het onderhouden van de Sondaghen ende Heilighdaghen*, 10 april 1618; R.A.B., K.A., nr. 57, Mandamenten en akten over het onderhouden van Zon- en Feestdagen (1560-1766).

164. De bakkers mochten in de zomer tot vier uur bakken, in de winter tot zes uur in de morgen. De molenaars mochten hun molens tot zeven uur ('s zomers) of tot acht uur ('s winters) laten draaien. De brouwers mochten die dagen enkel mout keren.

De blekers moesten zich houden aan een strikte uurregeling : lakens drogen enkel tussen elf en één uur, de lakens begieten na vier uur in de namiddag. De ordonnantie liet de visverkopers toe om op die dagen hun verse haringen te wassen en te drogen, zoniet bleef de vis niet vers. Visverkoop vóór half elf was verboden. Het laatste reglement bepaalde dat in crisistijd en bij wankele weersomstandigheden mocht gewerkt worden, mits speciale toelating van de bisschop, de landdeken of de pastoor.

We noteerden een tiental gevallen waar de ambachtslieden de toestemming kregen om hun werk op een zon- of feestdag voort te zetten. De bakkers verkregen wijziging van het reglement : voortaan mochten zij op bepaalde feestdagen tot acht uur 's morgens doorwerken¹⁶⁵. De vleeshouwers van Oostende mochten op zon- en heiligidagen het vleeshuis openen tot acht uur¹⁶⁶. Ook aan de huidevetters van Brugge werd voor een half jaar vrijstelling gegeven om op die dagen de schorsemolens te laten draaien. Door het afbranden van één van de molens was er immers «groot perickel dat de huyden ende tleder liggende inde putten bij ghebreke van dies [ghemaele schorse] teenemael sullen bederven, aengesien de schorsmuelen vanden voorseyden ambachte [...] niet bastant en is omme alle de schorse noodich totten voorseyden ambachte op de werckdaeghen te maelen»¹⁶⁷. De molenaars van Sint-Joris-ten-Distel kregen de toestemming om op alle zon- en heiligidagen, behalve op de Onze-Lieve-Vrouwedagen, buiten de uren van de goddelijke dienst te maken, omdat zij op dit ogenblik door de delvingswerken aan de nieuwe vaart, slechts over drie molens konden beschikken¹⁶⁸. Het stille weer in mei 1619 berokkende de molenaars van Vladslo enige last. Omdat de deken niet in het district resideerde, werd de pastoor van Vladslo, Willem De Roo, op 10 mei 1619 gemachtigd «omme, als den noot vereijschen sal door faute van winde ofte anderssints de muelenaers ofte parochianen consent te geven te malen met quernen ofte rosmuelens, op de sondaeghen ende

165. R.A.B., K.A., nr. 526, Verzoekschrift van de bakkers om wijziging van het reglement te bekomen (17de eeuw).

166. B.A.B., A.E., XI, n° 78v, 31 juli 1618.

167. *Ibidem*, n° 115v, 22 februari 1619.

168. *Ibidem*, n° 75v, 2 juli 1618.

feestdaegen, naer dat hij bevinden sal te behooren»¹⁶⁹. Vijf dagen later herriep de bisschop die toelating omdat hij ondertussen blijkbaar begrepen had dat men voor de werking van de rosmolens niet afhankelijk was van de wind. De listige aanmatiging van pastoor De Roo kon hij duidelijk niet appreciëren¹⁷⁰.

Het verbod om tijdens de goddelijke diensten herbergen open te houden werd door het Brugs stadsbestuur via de Hallegeboden nog eens extra bekendgemaakt¹⁷¹.

b) *Onderhoud van de vasten*

De kerkelijke wetgeving verbood de volwassenen het eten van vlees en eieren tijdens de vastenperiode¹⁷². Wegens de heersende armoede en desolatie van het bisdom gaf Triest de toelating aan zijn onderdanen om gedurende die veertig dagen zuivelprodukten te nutten, behalve op Aswoensdag, Quatertemperdag en Goede Vrijdag. Voor deze dispensatie werd een wederdienst verwacht. De inwoners van de stad Brugge moesten vijf grote aalmoezen schenken ten bate van het seminarie, terwijl de niet-Bruggelingen deze giften moesten toekennen aan hun respectievelijke kerkfabriek. Aan de arme diocesanen werd gevraagd om elke week drie Onze Vaders en drie Wees Gegroeten te bidden. Het derven van vlees en eieren bleef van kracht, tenzij na schriftelijke toelating van de bisschop. Kraamvrouwen werden zonder schriftelijke toestemming ontslagen van deze vastenwet¹⁷³. Twee jaar later, in februari 1620, vaardigde de bisschop ditzelfde reglement nogmaals uit. Hij voegde er aan toe dat de gelovigen ook moesten bidden voor de vrede en voor het welzijn van de aartshertogen¹⁷⁴. Deze bisschoppelijke mandementen werden ook door het

169. *Ibidem*, f° 128r.

170. *Ibidem*, f° 128v, 15 mei 1619 : «Reverendissimus Dominus revocavit licentiam pastori in Vlaseloo die decimo currentis mensis datam, tam ob eius arrogantiam quam quod allegata necessitas supervenire non possit : cum parochiani habeant molas quae vento non reguntur, vulgo rosmuelens».

171. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 27v, 2 mei 1618.

172. Cfr. M. CLOET, *Het kerkelijk leven...*, p. 358-360.

173. B.A.B., A.E., XI, f° 42r, 17 februari 1618.

174. B.A.B., A.E., XII, f° 4r, 15 februari 1620.

Brugse stadsbestuur publiek bekendgemaakt¹⁷⁵. De bakkers mochten tijdens de vasten de krakelingen en koekjes niet bestrijken met ei of met «eenighe materie daer eyers in sijn» op straf van twaalf pond par. boete¹⁷⁶.

De gegevens uit de *Acta Episcopatus* vermelden dat sommige gelovigen verzachting van het verbod verkregen, mits voorlegging van een doktersattest¹⁷⁷. Aan de delvers van de «Zuydtleye» en de Ieperlee werd de toelating gegeven om eieren, kaas en boter te eten, maar geen vlees¹⁷⁸. Ook voor de zieke soldaten opgenomen in het Sint-Janshospitaal, werd de vastenwet aanzienlijk verzacht. Om weer terug op krachten te komen mochten zij vlees en alle zuivelprodukten eten¹⁷⁹.

In hoeverre de gelovigen van het bisdom zich als getrouwe kerk-gangers gedroegen en de kerkelijke verplichtingen in ere hielden konden wij bij ontstentenis van bronnen niet onderzoeken. Deze ordonnanties van Triest bewijzen dat de bisschop zich werkelijk inspande om aan zijn onderdanen de strenge wetten van het oude geloof weer op te leggen.

§ 3. *De spontane devoties*

De godsdienstbeleving van de gelovige massa kaderde vooral in een opgedrongen kerkpraktijk. Een spontane godsvruchtbeoefening, o.a. geconcretiseerd in processies en broederschappen, kon de religieuze praktijk nog intensifiëren¹⁸⁰.

a) «Processie-generael»

De processies vormden het belangrijkste facet van de vrije devotiepraktijk. De H. Sacramentsdag werd in Brugge gevierd met een algemene processie en ommegang door de straten van de

175. S.A.B., *Register van de Hallegeboden, 1617-1636*, f° 13v, 23 februari 1618 ; f° 71v, 28 februari 1620.

176. B.A.B., *A.E.*, XI, f° 119r, 14 maart 1619 ; *A.E.*, XII, f° 5v, 3 april 1620.

177. In totaal noteerden we dertien gevallen.

178. B.A.B., *A.E.*, XII, f° 3v, 12 maart 1620 ; f° 37r, 12 december 1620 ; f° 48v, 19 februari 1621.

179. *Ibidem*, f° 86r, 16 oktober 1621.

180. Zie M. CLOET, *art. cit.*, p. 408-409.

stad. Het volk werd gevraagd om in alle vroomheid deze kerkelijke optocht te volgen met kaarslicht en te bidden voor het welzijn van de stad¹⁸¹. Ook de H. Bloedprocessie, die jaarlijks in de meimaand uitging, kende een grote belangstelling bij de gelovigen¹⁸².

Ook politieke gebeurtenissen gaven aanleiding tot het organiseren van processies. De bevrijding van Brugge op Sint-Katharinadag (25 november 1593) werd jaarlijks herdacht met een «processiegenerael» en een dankmis in de kathedrale kerk, waarbij de relikwieën van de H. Donaas werden meege dragen¹⁸³. Talrijk waren de religieuze ommegangen en gebedsdagen om Spinola te steunen in zijn militaire expedities tegen de Geuzen. Dagelijks moesten in elke kerk van Brugge litanieën gezongen worden en een mis opgedragen om God te smeken zijn Kerk te beschermen. Elke zondag werd met het H. Sacrament een processie gehouden en werd in de kerken en kloosters gans de dag vanaf de vroege morgen tot na de vespers gebeden¹⁸⁴.

Het is opvallend hoe men natuur- en ziekteverschijnselen interpreteerde als een straffe Gods en zo meteen de religieuze gevoelens van de gelovigen wist aan te wakkeren. Slechte weersomstandigheden die de graanoogst dreigden te vernielen, moesten afgeweerd worden via processies en missen, waarin de gelovigen God dienden te smeken om gunstig weer¹⁸⁵. In de verschijning van een komeet, zoals in 1618, zag men een bedreiging van Godswege om kwalen en plagen over Vlaanderen te zaaien. Daarom besloot de bisschop om de eerstvolgende zondag om negen uur een processie te houden met het H. Sacrament en een

181. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 37r, 13 juni 1618.

182. *Ibidem*, f° 27r, 2 mei 1618.

183. B.A.B., *A.C.S.D.*, Y, f° 61v, 28 oktober 1617 ; f° 99r, 17 november 1618 ; f° 167v, 18 november 1620 ; f° 195r, 17 november 1621 ; S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 9v, 24 november 1617 ; f° 143v, 23 november 1619 ; f° 154r, 24 november 1620.

184. B.A.B., *A.E.*, XII, f° 21v, 12 augustus 1620 ; f° 27r, 29 september 1620 ; f° 40r, 11 december 1620 ; f° 82r, 9 september 1621, f° 87v, 6 november 1621 ; B.A.B., *A.C.S.D.*, Y, f° 158v, 12 augustus 1620 ; f° 189r, 11 september 1621.

185. B.A.B., *A.C.S.D.*, Y, f° 151v, 17 juni 1620 ; f° 186v, 2 augustus 1621 ; f° 188r, 18 augustus 1621 ; f° 192r, 23 oktober 1621 ; B.A.B., *A.E.*, XII, f° 86r, 23 oktober 1621.

plechtige mis te celebreren in de Sint-Donaaskerk om de goede gezindheid van God te verkrijgen. De stadsbewoners moesten met kaarslicht deelnemen aan de processie¹⁸⁶. Om de besmettelijke ziekte die Vlaanderen zwaar trof af te weren werden de parochianen uitgenodigd om deel te nemen aan de H. Sacramentsomwegang in hun kerk¹⁸⁷.

In devote processies zocht de gelovige massa een strijdwapen tegen de gesels van de tijd en vertrouwde erop dat God hen zou bijstaan omwille van het vroomheidsbetoon.

b) De broederschappen

Sommige parochianen sloten zich aan bij een broederschap in de hoop om op die manier hun zaligheid te verdienen. In de troebele oorlogsjaren waren vele confraterniteiten uiteengevallen. Onder impuls van het nieuw kerkelijk élan na 1609 vroegen vrome parochianen de hernieuwing van hun broederschap aan, o.m. het broederschap aan het altaar van de twaalf Apostelen in de O.-L.-V.-kerk te Brugge¹⁸⁸, de Sint-Sebastiaansgilde van Zedelgem¹⁸⁹, de O.-L.-V.-gilde te Lombardzijde¹⁹⁰, de confraterniteit van de Franciscanen-Observanten te Brugge¹⁹¹, de H. Blasiusgilde van Vlissegem¹⁹², het broederschap van het H. Sacrament te Sint-Michiels¹⁹³ en de confraterniteit van het H. Kruis te Zande¹⁹⁴. De O.-L.-V.-gilde van Aardenburg werd overgebracht naar Sint-Laureins¹⁹⁵.

186. B.A.B., A.E., XI, f° 107r, 7 december 1618 ; B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 101r, 5 december 1618 ; f° 101v, 7 december 1618 ; S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 53r, 7 december 1618.

187. B.A.B., A.E., XI, f° 7v, 28 juli 1617.

188. B.A.B., A.E., XI, f° 44v, 11 maart 1618.

189. *Ibidem*, f° 48r, 30 maart 1618.

190. *Ibidem*, f° 72r, 2 juni 1618.

191. *Ibidem*, f° 77r, 14 juli 1618.

192. *Ibidem*, f° 84v, 25 augustus 1618.

193. B.A.B., A.E., XII, f° 22v, 23 augustus 1620.

194. *Ibidem*, f° 83r, 18 september 1621.

195. B.A.B., A.E., XI, f° 24r, 25 oktober 1617.

Uit de beknopte reglementen vernemen we dat deze broederschappen het uitgelezen middel vormden om langs vroomheidsbeoefening aflaten te bekomen. Van de leden werd verwacht dat zij op bepaalde feestdagen hun kerk bezochten en aalmoezen uitdeelden. Er werden ook erediensten opgedragen voor overleden leden. Indien zij deze voorschriften naleefden, verkregen ze een aflaat van veertig dagen. Ook de niet-leden konden aflaten verdienen door het bezoeken van de kerk en het geven van aalmoezen op die dagen¹⁹⁶. Het lidmaatschapsgeld diende voor de versiering en het onderhoud van het altaar, dat in een of andere kerk aan de confraterniteit toebehoorde.

II. Onderwijs en lering

De Kerk beoogde via onderwijs en catechismusonderricht de jeugd te sensibiliseren voor de christelijke deugden, en een diepere geloofskennis bij te brengen.

§ 1. Zorg voor het schoolwezen

Het provinciaal concilie van 1607 drong er op aan dat er in samenwerking met de dekenen en de magistraat zo snel mogelijk overal dagelijkse en zondagsscholen zouden opgericht worden. De onderwijzers dienden een geloofsbelijdenis volgens de formule van paus Pius IV af te leggen voor de scholaster of voor de deken, alvorens ze die functie mochten bekleden. Alle scholen werden aan de inspectie van de kerkelijke overheid i.c. de deken, onderworpen. De kapittelscholen vielen onder de jurisdictie van de scholaster. Ook de schoolboeken moesten gecontroleerd worden¹⁹⁷.

In Brugge werd het schoolwezen sinds de XVIe eeuw samen door magistraat en bisschop georganiseerd. In gemeenschappelijk

196. Het broederschap van Lombardzijde bijvoorbeeld moest deze plichten nakomen op alle Onze-Lieve-Vrouwdagen, Pasen, Pinksteren en Allerheiligen. Cfr. *Ibidem*, f° 72r. Aan de niet-leden werd een aflaat beloofd als zij op de hoogdagen en Onze-Lieve-Vrouwdagen deze piëteitsvoorschriften vervulden.

197. P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum...*, dl. I, p. 397 ; p. 366 ; V. BRANTS, *Recueil des ordonnances...*, dl. I, p. 333 ; p. 345 ; M. CLOET, *art. cit.*, p. 399-402.

overleg hadden zij op 19 januari 1612 de nieuwe statuten (*Cueren*) voor de gilde van schoolmeesters en drukkers uitgestippeld. De *Cueren* stipuleerden o.m. dat de bisschop en het schepencollege commissarissen mochten aanstellen die toezicht hielden op de scholen. Al wie wenste een school open te houden moest eerst lid worden van de gilde en aanvaard worden door de bisschop en de heren van de Wet. Een schriftelijk bewijs wettigde de toelating. Het onderwijs van jongens en meisjes boven de zeven jaar moest gescheiden gegeven worden. Boeken die voor het geloof en de moraal van de jeugd verdacht klonken, werden ten strengste verboden¹⁹⁸. De samenwerking tussen Kerk en Staat te Brugge op het vlak van het onderwijs leverde bemoedigende resultaten op.

Onder A. Triest nam het onderwijs een aanzienlijke uitbreiding. De *Acta Episcopatus* vermelden tweeëntwintig toelatingen aan mannelijke schoolmeesters en zesentwintig aan vrouwelijke leerkrachten om een school te openen. Het is opvallend hoe bijna alle leraressen in Brugge zelf aangesteld werden. Een vrouw kreeg samen met haar man de toestemming om school te houden in Oostende¹⁹⁹. Negen mannelijke leerkrachten werden op een parochie buiten de stad Brugge benoemd²⁰⁰. Deze nieuwe schoolmeesters en schoolmeesteressen werden telkens uitdrukkelijk gevraagd hun geloofsbelijdenis af te leggen voor de aarts-priester De Quinckere of voor de deken, onder wiens rechtsmacht zij vielen. De gegevens specificeren niet welk onderwijs de leerkrachten dienden te verstrekken. Slechts één aanstelling vermeldt dat een weduwe de toelating kreeg om een meisjesschool te openen en hen te leren weven²⁰¹.

Enkele leerkrachten hielden zich niet aan de voorschriften, en werden bijgevolg uit hun ambt ontzet. Een zekere meester Jaco-

198. A.C. DE SCHREVEL, *Statuts de la gilde des libraires, imprimeurs, maîtres et maîtresses d'école à Bruges. 19 Janvier 1612*, - *Emulation*, dl. LII, 1902, p. 135-172 ; Cfr. M. CLOET, *Karel-Filips de Rodoan...*, p. 205-206.

199. B.A.B., A.E., XI, f° 116r, 24 februari 1619.

200. Te Varsenare, Roeselare, Ardooie, Koolskamp, Eeklo, Oudenburg, en drie schoolmeesters te Oostende.

201. B.A.B., A.E., XII, f° 51v, 13 maart 1621 : «... ut doceat texere caligas...».

bus had een school geopend te Brugge zonder toestemming van de kerkelijke overheid²⁰². Hij kreeg onmiddellijk verbod zijn functie verder uit te oefenen en werd enige tijd later uit het bisdom gezet²⁰³. Pieter Godefroy beweerde op het proces dat tegen hem was ingespannen, dat hij niet wist dat niemand zonder toestemming van de bisschop of vicaris mocht school openen. Zo had hij achtereenvolgens onderwezen te Wingene, Zwevezele en Koolskamp. Godefroy ontkende dat hij gedwongen werd te verhuizen uit Wingene en Zwevezele omdat hij «heretieke» leerstellingen onderwees. Hij verklaarde uit vrije wil de parochies verlaten te hebben. Niettemin werd hij beschuldigd van ketterse opvattingen. Welke straf hij precies opliep, staat niet vermeld²⁰⁴. Toen de stadsmagistraten van Roeselare vroegen om de schoolmeester Lucas van Hense in zijn ambt te herstellen, achtte Triest het geraadzamer nog enige tijd te wachten vermits de betrokkene nog maar onlangs zijn ontslag gekregen had²⁰⁵.

Opdat de katholieke jeugd zou opgroeien in de christelijke moraal en godsvrucht en niet zou verdwalen in «ongestichtighe fabels» stelde Triest een lijst met boeken op, die niet mochten gelezen worden in de school. Middeleeuwse hoofse romans, ridderromans, minnelyriek, hekeldichten, sotternieën en rederijkers-epiek werden als aangebrande literatuur bestempeld. Vermelden we bij wijze van voorbeeld enkele titels: *Pyramis en Thisbe*, *Sandryn ende Lancelot*, *Aurelius ende Isabella*, *Floris ende Blanchefleur*, de boeken van *Uulspigel*, *Den Sack der konsten*, *Genouchelijke exempelen ofte kluchtbouck*, *Margriete van Limborch*, *Mariken van Nimmeghen*, *Historie van Sinte-Anne, de vier hemskinderen*, *Onselive vrouwe clachte ofte Palmensondach*, *de seven Wysen van Roomen*, *Der zielen Troost*, *de Seven Blijschepen van Onse Liefve Vrouwe*, *Destructie van Troyen*, *Destructie van Hierusalem*, *Fabulen van Aesopus*, enz...²⁰⁶.

202. R.A.B., K.A., nr. 803, Processen van de bisschop tegen diversen betreffende het houden van scholen (1618-1746).

203. B.A.B., A.E., XI, f° 111r, 24 december 1618.

204. R.A.B., K.A., nr. 803, *Ibidem*.

205. B.A.B., A.E., XII, f° 160r, 24 december 1619. Zijn naam kwam nadien niet meer voor in de gegevens van de *Acta*.

206. B.A.B., A.E., XII, f° 82v, 12 september 1621.

Brugge telde twee openbare stedelijke scholen, de Bogardenschool voor arme jongens, en de Sint-Elisabethschool voor arme meisjes. De financiële moeilijkheden waarmee deze scholen te kampen hadden, spreken uit de getuigenis van S. De Quincere. De kinderen werden er onderhouden via publieke giften en opbrengsten uit fundaties, totdat ze voldoende oud waren om een stiel te leren of op eigen benen te staan²⁰⁷. Op 18 februari 1617 stelde het stadsmagistraat een nieuw reglement op voor de Bogardenschool²⁰⁸. Het bleek dat veel bastaardkinderen, vreemde jongens uit andere steden en dorpen, en kinderen van poorters en poortersessen van de stad zelf opgenomen werden. Wegens plaatsgebrek besloot men voortaan geen kinderen meer te aanvaarden, die niet uit een wettelijk huwelijk voortsporen en geen doopattest vanwege hun pastoor konden voorleggen. Men had ook de gewoonte aangekweekt om kinderen van amper zeven jaar op te nemen, terwijl de wet de leeftijd van negen jaar voorschreef. Kinderen van vreemdelingen mochten aanvaard worden indien ze tien jaar in de stad woonden en hun ouders een poortersambacht of nering uitoefenden. Om de financiële onkosten, die vooral door de stad gedekt werden, te verminderen, besloot de stadsmagistraat het aantal leerlingen te beperken tot honderd, een maatregel die reeds in 1610 werd doorgevoerd²⁰⁹. Jongens die omwille van veel klachten uit de school gezet werden mochten niet terug opgenomen worden zonder medeweten van het stadsbestuur. De beursstudenten dienden rond te komen met hetgeen de fundatie toeliet. Er mocht geen surplus geld aan toegestoken worden. Indien kinderen kwamen te overlijden, werden, volgens de bepalingen, hun ingebrachte goederen het bezit van de school. Tenslotte werd gevraagd dat de schoolgouverneurs jaarlijks een lijst zouden opstellen met de naam en geboorteplaats van de leerlingen en met de vermelding hoelang zij reeds in de school woonden.

207. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 47r. De andere getuigen op het informatieproces reppen geen woord over de stadsscholen.

208. R.A.B., K.A., nr. 813, Reglement van burgemeesters en schepenen nopens het beheer der school der Arme Jongens (1617), 18 Sprokkel 1618.

209. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 210.

Het visitatieverslag van 23 maart 1620 licht ons in over de organisatie van de Bogardenschool²¹⁰. De leerlingen moesten elke dag om vijf uur opstaan om de morgengebeden te zingen. Daarna gingen ze naar hun klaslokalen tot acht uur. Tot half tien werd tijd voorzien om hun morgenmaal te nemen in de refter en om hun bed op te maken. Vervolgens keerden zij terug voor de lessen tot elf uur. Na het middagmaal gingen de jongens om half twee terug naar de schoolbanken, waar de meester eerst gedurende één uur hun schriften verbeterde en hen dan tot vier uur onderwees. Om zeven uur begon het lof, waarna de jongens gingen slapen. Het aantal leerlingen bedroeg toen omtrent 112. Twaalf jongens leerden klederen naaien en herstellen, vijf leerden brood bakken voor de ganse gemeenschap, vier knapen leerden de schoenmakersstiel en twee jongens leerden tuinieren. De overige leerlingen legden zich toe op rekenkunde. Er stonden nog twintig namen op de wachtlijst.

De school van de arme meisjes telde in 1620 een honderdtal leerlingen, die diverse vormen van handenarbeid aangeleerd werden. De instelling werd beheerd door één prefect en vier medewerkers²¹¹.

Het Jezüetencollege van Brugge genoot reeds enkele jaren grote faam als middelbare Latijnse school. Ook de Augustijnen verzorgden een humaniora-opleiding. Op aanvraag van bisschop de Rodoan hadden zij vijf Latijnse klassen geopend. Beide colleges telden samen een drie- à vierhonderd leerlingen²¹².

Naast de stedelijke dagscholen telde Brugge ook twee zondagscholen voor arme kinderen die in de week geen school konden lopen omdat zij thuis werkten of wegens armoede. De oprichting van dergelijke scholen werd door het provinciaal concilie van 1607 en door de aartshertogen in 1608 uitdrukkelijk gede-

210. R.A.B., K.A., nr. 475bis, P.V. van *visitatio* van het klooster van Augustijnen... (1620), f° 18v.

211. B.A.B., B. 241, Dekanale kerkvisitaties in de dekenijen. Brugge 1620, f° 42 ; R.A.B., K.A., nr. 475bis, f° 24v. Deze school werd gevisiteerd op 25 april 1620.

212. L. DELPLACE, *L'ancien collège de Jésuites à Bruges, 1560-1773*, - *Emulation*, dl. XXXIV, 1884, p. 38-39.

creteerd²¹³. Meisjes en jongens leerden er kosteloos lezen en schrijven en kregen er catechismusonderricht²¹⁴. De bisschop en de stadsmagistraat besloten op 23 november 1618 dat elke zonen heiligdag om acht uur aan kinderen van zeven tot vijftien jaar «Vlaams» en «Waals» zou aangeleerd worden : aan de meisjes in de Sint-Christoffelskapel en aan de jongens in de Sint-Amandskapel. De meesters moesten de kinderen leren lezen en schrijven. Papier, pennen, inkt en boeken werden gratis bezorgd opdat de kinderen deze onkosten niet als voorwendsel zouden aanwenden om niet te komen. Om hen aan te moedigen zouden de meesters prijzen uitdelen aan de kinderen die hun best deden en hun plicht nakwamen. Om tien uur volgde de catechismusles en een misviering, die alle kinderen boven de vijftien jaar dienden bij te wonen. Triest verzocht de ouders om dus vanaf tien uur hun oudere kinderen naar de respectievelijke kapellen te sturen²¹⁵.

In december 1618 ging het stadsbestuur akkoord om nog een zondagsschool in te richten voor jongens, op de oostzijde van de Hallen. Die plaats was voordien afgesloten opdat kinderen er niet zouden komen spelen met vuur, vermits de zolder en afschuttingen in hout opgetrokken waren²¹⁶. De magistraten waren bereid deze afschutting op eigen kosten te laten herstellen en er een altaar met tafels en banken te laten installeren²¹⁷. Dit initiatief werd hoogstwaarschijnlijk niet uitgewerkt, vermits De Quinckere op het informatieproces van Stoffels slechts van twee zondagsscholen gewaagde²¹⁸. Wellicht mogen we de financiële tekorten als oorzaak aanwijzen, want de aartspriester getuigde

213. P.F.X. DE RAM, *Synodicon Belgicum...*, dl. I, p. 397 ; V. BRANTS, *Recueil des ordonnances...*, dl. I, p. 393.

214. *Informatieproces D. Stoffels 1620*, f° 47r : «...sunt duae Scholae Dominicales in quibus pauperiores pueri et puellae gratis instituuntur, et docentur legere et scribere, et erudiuntur in catechismo...».

215. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 52r, 23 november 1618.

216. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 135r, 10 december 1618.

217. *Ibidem*, f° 135r, 31 december 1618.

218. Cfr. *supra*, voetnoot 214.

verder dat deze scholen nog steeds niet gedoteerd waren zodat de bisschop alle onkosten zelf financieren moest²¹⁹.

Het schoolwezen te Brugge werd bevorderd door een eendrachtige samenwerking tussen burgerlijke en geestelijke overheid. Onderwijs en opvoeding werden in de geest van de Contrareformatie georganiseerd. Financiële problemen belemmerden echter een nog efficiëntere uitbouw van het schoolonderricht.

§ 2. *Het catechismusonderricht*

Naast het onderwijs vormde de catechisatie een belangrijk facet in de religieuze opvoeding van de volksmassa. Een gebrekkige en oppervlakkige kennis van het geloof maakte het volk kwetsbaar voor de geloofsovertuigingen van de hervormden, zo werd gedacht. Daarom drong het provinciaal concilie (1607) er op aan om de jeugd via catechismusonderricht te bezielen voor het katholiek geloof²²⁰.

Ook bisschop de Rodoan wees in de statuten ter voorbereiding van zijn diocesane synode op de noodzakelijkheid van de christelijke lering in het bisdom, o.a. wegens de nabije aanwezigheid van de hervormden. De ouders werden verplicht hun kinderen vanaf hun volle negen jaar elke zondag naar de catechismuslessen te zenden²²¹.

A. Triest merkte op dat het catechismusonderricht in Brugge verwaarloosd geraakte en dat zelfs de begeleidende meesters durfden afwezig blijven. Een ordonnantie van 24 november 1617 stippelde nauwkeurig de organisatie van de catechismuslessen uit : alle jongens, zowel zij die gewoonlijk elke dag school liepen als zij die slechts één à twee uren per week naar de klas kwamen, werden verplicht elke donderdagnamiddag om half twee naar de school te gaan «om met hun meesters tsamen in behoorlicke schick ende oorde te gaen naer die catechisatie in alsulcke capellen als elck meester sal bewesen worden». De meisjes zouden elke maandag, dinsdag en woensdag om tien uur met hun schoolmeesteressen naar de kapel gaan. Aan de leerkrachten

219. *Informatieproces D. Stoffels 1620, ibidem.*

220. P.F.X. DE RAM, *o.c.*, dl. I, p. 380-381.

221. M. CLOET, *o.c.*, p. 213 ; p. 326.

werd gevraagd om tijdens de catechismusles bij de kinderen te blijven «soo tot exempele, als directie». De ouders moesten toezien dat hun kinderen naar de lering gingen²²².

De niet-schoolgaande jeugd werd verplicht tot het volgen van de zondagsscholen, waar catechismusles gegeven werd²²³. Om deze jongeren tot de lering aan te sporen verzocht bisschop Triest alle «capitene van de wijken» om samen met hun pastoors binnen de negen dagen de wijken van de stad te visiteren. Zij dienden de naam van de vreemde «thuuslagers», werkgezellen en leerjongens op te tekenen en hen te vermanen om de catechismuslessen te volgen op de zon- en heiligdagen²²⁴.

De Jezuïeten hadden een belangrijk aandeel in het catechismus-onderricht. Deze paters van de contrareformatie onderwezen immers in de kapellen en kerken waar de schoolmeesters met hun leerlingen catechismus kwamen horen, en in de zondagscholen²²⁵. Voor hun christelijk werk kende het stadsbestuur een jaarlijkse toelage van zes pond Vlaams toe²²⁶.

In opdracht van het provinciaal concilie (1607) werd vanaf 1610 in Vlaanderen de catechismus van pater Makeblijde, een Jezuïet, gebruikt om de massa te doordringen met de contrareformatie-leerstellingen²²⁷. Het in 1609 uitgegeven zangboek van de Jezuïeten, *Het Prieel der Gheestelycke Melodie* geheten, verraadt duidelijk de religieuze gedachtenwereld van de XVIIe eeuwse volksmens²²⁸. De verfoeiing van het aardse kwaad om het hemelse paradijs te kunnen aanschouwen en de vergankelijkheid van het aards bestaan vormen de hoofdthema's van deze liede-

222. S.A.B., *Register van de Hallegeboden 1617-1636*, f° 10r, 24 november 1617 ; B.A.B., C 461, Losse stukken over het seminarie.

223. Cfr. *supra*, p. 56.

224. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 128v, 10 april 1618.

225. *Rapport... 1628*, p. 64.

226. S.A.B., *Resolutieboek 1607-1632*, f° 126v, 28 november 1617.

227. P.F.X. DE RAM, *o.c.*, dl. I, p. 381.

228. *Het Prieel der Gheestelycke Melodie : Inhoudende veel schoone Leysenen ende gheestelike Liedekens van diversche devote materien, ende op principale Hoochtyden des Jaers dienende*, Brugge, 1609.

ren²²⁹. In die geest van vrees en angst voor het kwaad en de zonde werd de jeugd opgeleid in de christelijke deugden. De jongeren werden aangespoord om door hun godsvrucht en hun geloof «van Brugge een hemelsche Hierusalem te maken»²³⁰ en zich voor te bereiden op hun eeuwige zaligheid.

Het onderricht van de jongeren werd in grote mate gemonopoliseerd door de kerk. Door het onderwijs en de catechese — twee pijlers van de religieuze opvoeding van de jeugd — wist de geestelijke overheid groot en klein te overtuigen van de geloofswaarheden van de contrareformatie, of althans zich ernaar te conformeren.

NABESCHOUWING :

Antoon Triest, prototype van een contrareformatorische bisschop

Voor Antoon Triest was Karel Borromaeus het prototype van de bisschop die in harde tijden zijn pastorale plicht moedig wist te dragen²³¹. De Brugse bisschop voltooide in het najaar van 1620 de bouw van de kapel die ter ere van Borromaeus werd opgetrokken aan de noordkant van de Sint-Donaaskerk. Hij vroeg het kapittel van Sint-Donaas om een deel van de kapel af te staan als begraafplaats voor zichzelf en voor zijn erfgenamen. De kunniken verklaarden zich op 7 december 1620 akkoord²³².

Vertrouwend op de bescherming van deze heilige wilde ook Triest zijn herderlijke taak zo best mogelijk volbrengen. Nog geen volle veertig jaar oud kreeg hij, dank zij de speciale gunst van de aartshertogen, de leiding over het bisdom Brugge toege-

229. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 214-219.

230. *Het Prieel...*, p. (X).

231. Voor nadere toelichtingen verwijzen we naar E. REMBRY, *La culte de Saint-Borromée à Bruges. Une contribution à la Gloria Posthuma du Saint, - Emulation*, dl. XLIX, 1899, p. 151-165. Borromaeus was als aartsbisschop van Milaan en als belangrijke voortrekker op het Concilie van Trente inderdaad het prototype van een contrareformatorische bisschop. Hij werd door paus Paulus V op 1 november 1610 heilig verklaard.

232. B.A.B., A.C.S.D., Y, f° 167v, 24 november 1620 : «Ad propositionem Reverendissimi Domini Decani conceduntur Reverendissimo Antonio Triest Litterae sepulchrae in novo sacello concessae per me concipiendae et in capitulo legendae et approbandae».

wezen. Hij wenste zo snel mogelijk vaste voet te krijgen in zijn diocees. Zijn activiteit behelsde alle aspecten van het kerkelijk leven. Hij beperkte zijn visitaties niet enkel tot de parochies, maar inspecteerde ook kloosters, kloosterhospitalen en kapittels. Het lag duidelijk in de bedoeling van de bisschop om zo spoedig mogelijk een totaalbeeld van de toestand in zijn bisdom te krijgen.

Een diocesane synode leek hem een uitgelezen middel om zijn hervormingsstreven in concrete richtlijnen te formuleren. Vermits M. Hovius, aartsbisschop van Mechelen het voorstel om een synode te houden afwees, zag Triest zich verplicht diverse reglementen voor de lagere clerici en de lekgemeenschap uit te vaardigen. De inhoud van deze ordonnanties en statuten verraadt duidelijk de geest van de Contrareformatie. Verwaarlozing van de ambtsverplichtingen of slecht gedrag dienden te worden omgebogen naar een voorbeeldige en vrome levenswijze als toonbeeld voor de buitenwereld. Ook naar het volk toe wenste Triest de katholieke hervorming door te voeren. Het oude katholieke geloof, gesteund op strikte naleving van de kerkelijke voorschriften, op gebed en devotie moest in ere hersteld worden. Ook het bikkelharde optreden van de bisschop tegen ketters typeert zijn handelwijze als contrareformatorische bisschop. Het Concilie van Trente was er onder meer gekomen als reactie tegen de hervorming en wenste volledig af te rekenen met deze andersdenkenden.

De ontredde van de materiële en financiële basis van het kerkelijk leven vormde een belangrijke hinderpaal. Daarom zocht Triest ook bewust toenadering met de burgerlijke overheid met het oog op geldelijke steun. Een behoorlijke infrastructuur betekende immers een belangrijke voorwaarde voor een mentale heropleving en voor een reorganisatie van het kerkelijk leven. De ruime aandacht die de bisschop schonk aan de financiële toestand van zijn kerken wijst erop dat hij er zo over dacht.

De noodzaak om samen te werken met de burgerlijke overheden verklaart meteen waarom Triest sommige mandamenten ter bevordering van het geestelijke en zedelijke herstel diende te herroepen. De tijd was immers nog niet rijp, de materiële wonden van het oorlogsgeweld nog niet voldoende geheeld om de totale hervorming ineens te kunnen doordrukken. Op dit punt bleek

Triest soms te voortvarend. Zo maakte het nijpende priesterkort het voor hem onmogelijk om streng en reglementair op te treden tegen onwaardige zielzorgers of moest de bisschop het onderhoud van de verplichte zondagsrust enigszins aanpassen aan de nood van de tijd.

De grote ijver die Triest betoond heeft om zijn hervormingsplannen uit te voeren impliceert dat hij de stempel van de Contrareformatie wenste te drukken op het bisdom. Zijn onverwachte overplaatsing naar Gent heeft hem echter belet zijn plannen te realiseren. In de korte tijdspanne van drie jaar heeft hij slechts de start kunnen geven van een grootse reorganisatie op lange termijn. Het effect van deze eerste stappen manifesteerde zich nog niet duidelijk onder zijn episcopaat. Een studie over zijn opvolger Stoffels kan in dit opzicht revelerend zijn. Indien bisschop Triest naar eigen wens in het bisdom had kunnen blijven, was hij misschien de «Borromaeus van Brugge» geworden...

Antoon Triest als bisschop van Brugge

BIJLAGE : Lijst van de door Triest gevisteerde parochies¹

30 juli	1617	Torhout	383bis	
3 aug.	1617	Lichtervelde	ibidem	
16 aug.	1617	Sint-Laureins	ibidem	
17 aug.	1617	Watervliet	ibidem	
18 aug.	1617	Sint-Niklaas in de Oudeman	ibidem	
		Sint-Margriete	ibidem	
		Sint-Jan in Eremo	ibidem	
19 aug.	1617	Maldegem	ibidem	
			A.E.,XI	f° 13v
7 sept.	1617	Stalhille	383bis	
		Klemskerke	ibidem	
		Oostende	ibidem	
9 sept.	1617	Bredene	ibidem	
		Slijpe	ibidem	
11 sept.	1617	Leffinge	ibidem	
			A.E.,XI	f° 17r
		Wilskerke	383bis	
12 sept.	1617	Lombardzijde	ibidem	
			A.E.,XI	f° 17r
		Mannekensvere	383bis	
		Sint-Pieters-Kapelle	ibidem	
		Zevekote	ibidem	
13 sept.	1617	Varsenare	415	f° 1r ²
15 sept.	1617	Oudenburg	383bis	
1 okt.	1617	Lissewege	A.E.,XI	f° 23r.
18 april	1618	Dudzele	383bis	
13 mei	1618	Zwevezele	ibidem	
			B 254 ³	
27 mei	1618	Gistel	383bis	
28 mei	1618	Snaaskerke	ibidem	
29 mei	1618	Ettelgem	ibidem	
1 juni	1618	Koolkerke	ibidem	
5 juni	1618	Hoek	ibidem	
7 juni	1618	Oostkerke	ibidem	
17 juni	1618	Ardooie	ibidem	
18 juni	1618	Koolskamp	ibidem	
19 juni	1618	Pittem	ibidem	
		Egem	ibidem	
		Beveren	ibidem	
20 juni	1618	Roeselare	ibidem	
21 juni	1618	Rumbeke	ibidem	
		Kachtem	ibidem	
		Oekene	ibidem	
22 juni	1618	Oostnieuwkerke	ibidem	
		Westrozebeke	ibidem	
			A.E.,XI	f° 74r

23 juni	1618	Staden	383bis	
		Hooglede	ibidem	
		Gits	ibidem	
30 juni	1618	Sint-Joris ten Distel	ibidem	
		Beernem	ibidem	
8 juli	1618	Westkapelle	A.E.,XI	f° 76r
25 sept.	1618	Handzame	ibidem	f° 88r
		Werken	ibidem	
27 sept.	1618	Zarren	ibidem	
	1618	Sint-Donaaskerk (Brugge)	917	
17 feb.	1619	Oostende	ibidem	f° 115r
12 maart	1619	O.L.V.Kerk (Brugge)	383bis	
2 juni	1619	Kaprijke	A.E.,XI	f° 130r
3 juni	1619	Watervliet	ibidem	
		Sint-Margriete	ibidem	f° 131r
4 juni	1619	Sint-Laureins	ibidem	
16 juni	1619	Moerkerke	ibidem	f° 133r
21 juli	1619	Vlissegem	ibidem	f° 137v
			383bis	
28 juli	1619	Sint-Michiels	A.E.,XI	f° 138r
11 aug.	1619	Loppem	ibidem	f° 140r
28 sept.	1619	Slijpe	ibidem	f° 143r
12 okt.	1619	Meetkerke	ibidem	f° 144r
12 nov.	1619	Sint-Salvatorskerk (Brugge)	S 201	
31 mei	1620	Oostkamp	475bis	
8 juni	1620	Stalhille	A.E.,XII	f° 12r
28 juni	1620	Koekelare	A.E.,XII	f° 14v
		Ichtegem	383bis	
		Moere	ibidem	
		Bovekerke	ibidem	
12 okt.	1620	Ruddervoorde	383bis	
2 mei	1621	Sint-Annakerk (Brugge)	A.E.,XII	f° 17r ⁴

1. De aantekeningen in de *Acta Episcopatus* zijn zeer beknopt. Ze vermelden enkel dat de bisschop in de resp. parochie het altaar en kerkhof herwijdde. Andere sporen van visitaties waren terug te vinden in B.A.B., S 201, Losse stukken over statuten, kerkvisitaties, enz... (16de-18de eeuw); R.A.B., K.A., nr. 917, Akte over het bisschoppelijk recht van visitatie van het kapittel (1225-1618).

2. R.A.B., K.A., nr. 415, Uittreksels uit de processen-verbaal van de inspectiën van kerken (1617-1654).

3. B.A.B., B 254, Bundel *Triest*, Brief vanwege Triest aan Stoffels, 26 mei 1618: «Reversus ex Suevezele sensi illius manum...». Dit is dus een expliciet bewijs dat bisschop Triest in die dagen op bezoek was in Zwevezele.

4. We vermoeden dat bisschop Triest ook de andere kerken van Brugge bezocht heeft. Cfr. *supra*, p. 29.

INVENTARISSEN VAN HET MUSEUM VAN DE ECOLE CENTRALE TE BRUGGE

Luc DEVLIEGHER

Door de wet van 3 Brumaire IV (25 oktober 1795) werd in elk Frans departement een Ecole Centrale opgericht (II, art. 1) ; bij de school hoorde o.m. ook een openbare bibliotheek (II, art. 4)¹. In de Oostenrijkse Nederlanden — door de wet van 9 Vendémiaire IV (1 oktober 1795) bij Frankrijk aangehecht — werd de wet van 3 Brumaire IV van kracht door een besluit van 7 Pluviôse V (21 januari 1797).

Te Brugge vond de Ecole Centrale een onderkomen in de gebouwen van de gewezen Cisterciënser Duinenabdij. In deze school zouden ook de boeken en kunstwerken verzameld worden die afkomstig waren uit de kloosters en kerken die afgeschafte waren door de wet van 15 Fructidor IV (1 september 1796). De Ecole Centrale werd op 1 Pluviôse VI (20 januari 1798) plechtig geopend.

Een besluit van de Centrale Administratie van 27 Pluviôse V (15 februari 1797) beval o.m. de boeken en kunstwerken uit deze opgeheven instellingen te verzamelen en te inventariseren. Drie

1. Zie voor de Ecole Centrale te Brugge : H. Piroton, *Historique de l'enseignement officiel des Humanités à Bruges*, t.I Brugge, 1937. F. Slabinck, *De Ecole Centrale van het Leiedepartement te Brugge (licentiaatsverhandeling)*, Leuven, 1968.

Voor de bibliotheek bij de Ecole Centrale : J. Vandamme, *Het Bibliotheekwezen in Brugge vóór 1920*, Brugge 1971.

Voor het museum : de «inleiding» van prof. dr. E. Strubbe in H. Pauwels' *katalogus van het Groeningemuseum*, blz. 9-14, Brugge, 1960.

Bruggelingen - de schilders P. Goddijn en J. Van der Donckt en de beeldhouwer M. Van Lede — werden aangesteld om in de verzamelplaatsen de kunstwerken uit te zoeken die naar het geplande museum van de Ecole Centrale moesten overgebracht worden.

Uit een gedrukte brief van de Centrale Administratie van 11 Floréal V (30 april 1797) blijkt dat op veel plaatsen boeken en kunstwerken in wanorde en zonder bewaking bewaard werden. «Cependant, citoyens, c'est dans ce moment qu'on s'occupe avec activité d'établir dans ce département une Ecole Centrale et un Museum... C'est en conservant soigneusement les tableaux qu'on pourra orner le Museum». (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

Op 9 Floréal V (28 april 1797) werden de drie Brugse kunstenaars erop gewezen dat ze nog geen enkel verslag opgemaakt hadden.

Op 3 Prairial V (22 mei 1797) vroeg de Centrale Administratie naar inventarissen van door hen gereserveerde kunstwerken ; tevens verlangde men inlichtingen over de kunstwerken die reeds in de Duinenabdij waren (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

Intussen was door een besluit van de Centrale Administratie dd. 27 Floréal V (16 mei 1797) J. Huyghebaert aangesteld tot bewaker van boeken en kunstwerken.

Door een besluit van 24 Messidor V (12 juli 1797) werden P. Goddijn en M. Van Lede benoemd tot commissarissen, belast met het aanduiden van de kunstwerken bestemd voor de Ecole Centrale.

Er is een 10 bladzijden-lang verslag bewaard van een inventarisreis die ze van 9 tot 21 Thermidor V (27 juli - 8 augustus 1797) in het Leiedepartement ondernomen hebben (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

Ze noteerden welke kunstwerken naar Brugge moesten overgebracht worden uit de afgeschafte kloosters te Oudenburg, Oostende, Nieuwpoort, Diksmuide, Veurne, Lo, Poperinge, Ieper, Zonnebeke, Wervik, Kortrijk, Menen, Roeselare en Tielt. Uit hun nota's blijkt dat reeds enkele maanden vroeger inventarissen opgemaakt en opgestuurd werden naar de centrale administratie ;

deze inventarissen vergeleken ze met de toestand die ze in de kloosters aantreffen.

Het transport van de kunstwerken schijnt kort daarop op gang gekomen te zijn. Zo werden vanuit Veurne de boeken uit het Kapucijnenklooster en de boeken en het schilderij van Janssens «De Doornkroning van Kristus» uit de Sint-Niklaaskerk, in nieuw gemaakte koffers per boot naar Nieuwpoort gebracht en daar op de boot naar Brugge overgeladen.

Er bestaat een belangrijke, door Goddijn en Van Lede opgestelde lijst van opgeëiste kunstwerken uit Brugse kloosters² (*Bijlage 1*), waarvan de inventaris betreffende de Duinenabdij in 1848 door F. Van de Putte uitgegeven werd³. Op 26 Germinal VIII (16 april 1800) verklaarde P. Goddijn de opgetekende kunstwerken uit het Vrije en uit 16 kloosters — daarbij inbegrepen de «eigen» Duinenabdij — ontvangen te hebben. In de inventaris van Goddijn en Van Lede staat wel de dag en de maand van elk bezoek ingeschreven, maar niet het jaar. Aangezien beiden op 24 Messidor V (12 juli 1797) benoemd werden en hun eerste bezoek — bij de Karmelieten — op 14 Germinal plaatsvond, zou dit in het jaar VI, en wel op 3 april 1798 gebeurd zijn; het laatste bezoek — aan de Duinenabdij — had plaats op 26-27 Prairial of 14-15 juni 1798⁴.

Een besluit van 26 Floréal VI (15 mei 1798) benoemde L. Van Gierdegom tot commissaris belast met het optekenen van de kunstwerken voor het nieuwe museum.

P. Goddijn — op 1 Nivôse VI (21 december 1797) aangesteld tot leraar tekenen aan de Ecole Centrale — bleef echter konservator van het museum en schijnt ook samen met L. Van Gierdegom geïnventariseerd te hebben. Dit blijkt o.m. uit een lijst dd. 26 Pluviôse VII (14 februari 1799) die 31 schilderijen uit kerken en

2. Brugge, Bisdomearchief, N. 24.

3. Cabinet de tableaux de l'abbaye des Dunes, in *Annales de la Société d'Emulation*, 10 (1848), 171-184. Het hs. in het Bisdomearchief N. 24 geeft enkele aanvullingen op de uitgave uit 1848.

Het hs. dat Van de Putte gebruikt heeft, is sinds vele jaren onvindbaar.

4. In de uitgave door Van de Putte, staat bovenaan de inventaris van de Duinenabdij als datum «26 Prairial V». Op dit tijdstip waren Goddijn en Van Lede echter nog niet tot commissaris benoemd.

kapellen bevat, die overgebracht werden naar het museum van de Ecole Centrale (*Bijlage 2*).

We kennen ook de lijsten uit drie Brugse kerken, nl. nr. 2 : Sint-Jacobskerk (26 Nivôse VII = 15 januari 1799), nr. 4 : O.L.-Vrouwekerk (23-24 Floréal VII = 12-13 mei 1799), nr. 5 : Sint-Salvatorskerk (7-8 Fructidor VII = 24-25 augustus 1799) ; ze zijn ondertekend door Goddijn en Van Gierdegom. (*Bijlage 3*).

Enkele dagen later beklaagde Goddijn zich echter bij de Centrale Administratie over Van Gierdegom (12 Fructidor VII = 29 augustus 1799) die minder zorgvuldig te werk ging dan hijzelf en Van Lede eertijds (*Bijlage 4*). Zo was in de abdijkerk van Sint-Andries het altaar achtergebleven terwijl de twee engelen en het reliëf van Peppers wel overgebracht werden. De kunstwerken uit Damme, waarvan hij de lijst op 27 april 1798 opgemaakt had, waren nog niet aangekomen⁵. In de reeds verkochte Sint-Doonaaskatedraal bleef nog heel wat af te halen. In de O.L.-Vrouwekerk stonden o.m. nog de mausolea van Maria van Bourgondië en Karel de Stoute⁶. Als besluit drong Goddijn aan op het verder zetten van de transporten teneinde het museum definitief te kunnen inrichten. Uit een ongedateerde (uit 1800 ?) nota van P. Goddijn, vernemen wij dat het museum reeds meer dan 330 schilderijen bezat, terwijl er nog een 100-tal moesten vervoerd worden ; er waren ook 3 marmeren mausolea met figuren, terwijl de twee praalgraven uit de O.L.-Vrouwekerk nog niet aangekomen waren.

5. De lijst, door Goddijn te Damme opgemaakt, bevatte 9 schilderijen uit het Sint-Janshospitaal en 1 uit de O.L.-Vrouwekerk. (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939. Brugge, Stadsarchief, Epoque intermédiaire 1800, nr. 336).

6. De minister van Binnenlandse Zaken gaf op 25 Frimaire VIII (16 december 1799) toelating om de beelden van Maria van Bourgondië en Karel de Stoute naar het museum over te brengen :

«A l'Administration Centrale du Département de la Lys.

Citoyens, je me suis fait rendre compte de la demande que vous avez faite à mon prédécesseur d'être autorisée à placer les bustes en cuivre doré de Charles le Hardy et de Marie femme de l'archiduc Maximilien d'Autriche, dans le Musée de l'Ecole Centrale. Je vois avec plaisir la destination de ces deux statues qui conviendront d'autant mieux à votre Musée qu'il est (m'assure-t-on) déjà orné des premiers tableaux à l'huile, peints par des artistes du pays dont le genre s'accorde avec le stile de ces monuments. Je vous donne donc bien volontiers l'autorisation que vous demandez par votre lettre du 4e jour complémentaire [= 20 september 1799]. (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

Waarschijnlijk heeft Goddijn de tijd niet gehad het museum in de kerk van de Duinenabdij ordentelijk in te richten. Door het Concordaat, gesloten tussen Napoleon en paus Pius VII (26 Messidor IX = 15 juli 1801 ; wet geworden 18 Germinal X = 8 april 1802) kregen de kerken hun kunstwerken terug. Ook de kunstwerken uit gesloopte en afgeschafte kerken en kloosters bleven niet in de Ecole Centrale ; met toelating van de Minister van Binnenlandse Zaken werden ze links en rechts weggegeven.

In 1803 kregen de kerkmeesters van de O.L.-Vrouwekerk 20 schilderijen terug die in het jaar VI uit de kerk weggehaald waren. De ijverige kerkmeesters verkregen op 4 Floréal XII (24 april 1804) twee ijzeren koordeuren uit de gesloopte Sint-Doonaaskathedraal, die men in Fructidor VII naar het Museum overgebracht had.

Op 21 Germinal XII (11 april 1804) gaf de verantwoordelijke minister zeven schilderijen aan de stad Oostende.

De stad Brugge kreeg de meeste schilderijen. Op 22 Brumaire XIII (13 november 1804) schreef de maire aan de prefect een brief met inlichtingen over de schilderijen die men van de Minister gekregen had. De voornaamste bevonden zich in het stadhuis en in het Lycée, 10 waren in het cabinet van de «commissaire des hospices» (verscheidene schilderijen kwamen immers uit godshuizen), 6 waren naar de Sint-Salvatorskerk gegaan, 18 naar de Sint-Gilliskerk en 4 naar de kapel van de Karmelieten in de Ezelstraat ; verder had de maire 10 schilderijen aan Damme en 11 aan Gistel gegeven, maar dit enkel in bruikleen (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

Een systematisch onderzoek naar de geschiedenis van het museum van de Ecole Centrale zou ongetwijfeld nog vele belangwekkende gegevens aan het licht brengen, o.m. over de verspreiding van de bijeengebrachte kunstwerken.

Dit is echter niet de bedoeling van dit artikel, dat in de eerste plaats enkele Brugge inventarissen uit de vergetelheid wil halen.

BIJLAGE 1

**Inventaris van kunstwerken in het Vrije en in kloosters te Brugge, opge-
maakt in 1798. (Brugge, Bisdomeer, N.24)**

«Inventaire des tableaux existant dans les églises, couvents et établis-
semens publics à Bruges, le 26 Germinal an 8 [16 avril 1800]¹».

Mr. de Diepenhede

Louis Ancke, commissaire pour le transport.

Le sousigné P. Goddyn, professeur du dessin, déclare avoir reçu au
Muséum du Département de la Lys, les objets cy-mentionnée sur la
liste, excepté le tableau n° 19 des Dominicains.

Bruges le 26 germinal an 8

P. Goddyn

professeur du dessin

Rapport de nos opérations faites par nous P. Goddyn et Mr van Lede,
artistes, en vertu des pouvoirs qui nous sont de delegués par l'Admi-
nistration Centrale, qui nous a nommés commissaires pour la distraction
des objets d'arts dans les maisons et communautés religieuses suppri-
mées de cette commune de Bruges, pour être transporter dans la cy-de-
vant abbaye de Dunes, provisoirement destiner pour l'Ecole Centrale,
suivant la liste qui nous été remit par le Département et l'arreté de
l'Administration Centrale du Département de la Lys, en date du 27
pluviôse de l'an cinq de la Republique Française.

Le 24 germinal l'après diner, dans le couvent des grands carmes, en
présence de l'officier municipal le citoyen Herdeboudt.

Dans l'église

1. Dans la nef à gauche, dans l'autel une tableau
représentent une peste
dans l'intérieure d'une étable ; d'une belle com-
position, très bien peint par Backereel, sur toile. 10 p.h., sur 6 l.
2. A droit, à gauche deux payssages dont l'un re-
présentent un débarquement d'un prince avec

1. p = pied, h = hauteur, l = largeur, pou = pouces, B = bois, T = toile, C
= cuivre.

- quelques moines Carmes, et l'autre Elie sur un roché foudroyant un groupe des gens armées ; sur toile, par Nollet. 12 p.h., sur 7 p.l.
3. Une assumption de la Vierge ; peint par Louis De Deyster, sur toile. 12 p.h., sur 7 p.l.
  4. Dans la nef à droite, une tableau représentant un Christe en croix environné d'un groupe d'anges, sur le devant une religieuse soutenu par une ange ; peint par Louis De Deyster, sur toile. 12 p.h., 7 p.l.
  5. L'apparition d'un ange à Elie dans le désert ; peint le même, sur toile. 12 p.h., 7 p.l.
  6. Un carme disant la messe, environné d'un groupe d'auditeurs ; par le même, peint sur toile. Dans la bibliothèque 12 p.h., 7 p.l.
  7. Un portrait, d'un carme. 4 p.h., 3 p.l.
  8. Une carte géographique de l'Europe. 5 p.h., 4 p.l.

Aux Dames Anglaises, le même jour en présence du citoyen Herdeboudt, officier municipal.

1. Dans l'église, le maître autel, superbe morceau, très rare, qui mérite d'être conserver à toute égard, representant une niche soutenue de deux colonnes de l'ordre composé, incruster des marbres les plus précieux d'Italie, telque ver antique, jaune antique, jasper d'Espagne, albâtre oriental, lave du Visuve, et autres marbres très rares.

Le 15 germinal, à l'abbaye d'Eeckhoutte en présence du citoyen Utterwulghe, officier municipal.

1. Dans la bibliothèque, un sphere et un globe terrestre.
2. Un portrait d'homme ; assez bien peint sur bois. 1 1/2 p.h., 1 p.l.
3. Un bibliothèque assez voluminne et des bons ouvrages.

Le 16 germinal, à l'abbaye de St. Trond en présence du citoyen Utterwulghe, officier municipal.

1. Dans l'église, un perspectif d'un portique de l'ordre dorique avec son fronton, dont l'intérieur de la perspective représent une pentecôte faite avec beaucoup d'art, forment le fond du cœur ; est très bien fait et peint par van Oost. 10 p.h., 5 p.l.

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

2. Deux tableaux représentant une anunciation ; par le même, sur toile. 5 p.h., 3 p.l.
  3. Le tableau du maître autel, superbe morceau de ce maître et un des ses chef d'œuvre, représentent St. Roche environnés des moins de l'ordre de St. Trond ; peint sur toile par van Oost. 8 p.h., 4 p.l.
  4. Un St. Trond tenant à la main un plan d'un couvent de sa fondation, en parlant à un ouvrier ; par le même, peint sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  5. St. Joseph et l'enfant Jesus et Dieu le Père dans un nuage ; par le même. 12 p.h., 8 p.l.
  6. Une abbesse tenant une crose à la main, et des rats qui la surmontent ; par le même, sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  7. St. Martin sur un cheval blanc, coupant son manteau rouge pour le donner à un pauvre ; par le même, sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  8. St. Jean, un drapeau à la main et un agneau à ses pieds ; sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  9. St. Trond ; sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  10. St. Jean Evangélistes ; sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  11. Une pieté ou Christe mort, soutenu par des anges ; sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  12. Un portrait d'un moine. 4 p.h., 3 p.l.
  13. Un tableau ancien ; assez bien peint sur bois. 4 1/2 p.h., 3 p.l.
- Le 21 germinal dans le couvent des Dominiquins ; commissair Herdeboudt.
- Dans l'église une Vierge de marbre blanc de cinq pieds de proportion.
1. Dans le couvent, un tableau représentant notre Seigneur donnant la croix à Helène ; peint par Gheyn, sur bois. 8 p.h., 6 p.l.
  2. Quinze tableaux représentant le quinze mistère de la passion de Jesus Christ ; peint par van Kerckhove, sur toile. 4 p.h., 5 p.l.
  17. Un tableau représentant des figures, attribut qui environne le portrait de St. Dominique ; peint par Erasme Quilain, sur toile. 14 p.h., 8 p.l.
  18. Dieu le Fils qui présent une lance à la Ste. Rose de Viterbe, environné des anges ; peint par Rose, sur toile. 11 p.h., 9 p.l.
  19. Une superbe paysage ; peint par Achtschellinck, sur toile [*later bijgevoegd* : cette tableau n'a pas été trouvé]. 9 p.h., 8 p.l.

20. St. Pierre le Martir ; tableau bien peint dans le goût italien, sur toile. 9 p.h., 8 p.l.
21. Un dominiquin un miracle de ressuscité un enfant mort, dont la mère implore le secours du saint ; peint sur toile. 9 p.h., 8 p.l.
22. La Ste Vierge visitant la Ste Elisabeth, St. Joachem accompagné d'un ange ; peint sur toile. 9 p.h., 8 p.l.
23. Un dominiquin faisant un miracle ; peint sur toile. 9 p.h., 8 p.l.
24. Un Christe en croix, soutenu d'un ange, sur le devant du tableau un St. Dominique prosterné à genoux environner d'un groupe d'anges ; peint sur toile. 9 p.h., 8 p.l.
25. Deux tableaux, peinture ancienne représentant un portrait qui reçoit une lettre de la mort ; peint sur bois [*later bijgevoegd* : à l'académie]. 4 p.h., 3 p.l.
26. St. Dominique recevant le rosaire de la Ste Vierge, accompagné de la Magdalaine et de Ste Cathrine ; peint sur toile. 8 p.h., 7 p.l.
27. Dans la bibliothèque, un globe terrestre. Un grand quantité des livres. 2 1/2 p.h.

Le 28 germinal, l'après diner à l'abbaye de St. André, en présence des citoyens Gevaert, agent municipal, et van Cools, commissaire du pouvoir exécutif près le canton d'Oostchamp.

Dans l'église, le maître autel de marbre blanc [*later bijgevoegd* : Notre Dame].

1. Une basse-rief de marbre blanc représentent un Christe mort sur le giron de sa mère, entouré d'un cadre doré ; fait par P. Pepers [*later bijgevoegd* : Notre Dame]. 2 1/2 p.h., 3 p.l.
2. Deux adoreateurs de marbre blanc ; par le même [*later bijgevoegd* : Notre Dame]. 5 p.h.
3. Un perspective d'architecture de l'ordre composite ; sur toile. 7 p.h., 9 p.l.
4. Autre perspective ; par le même, même grandeur.
5. Autre perspective de l'ordre dorique ; par le même. 7 p.h., 9 p.l.
6. Une Vierge dans une niche, accompagné de St. Benoit et de St. Bernard, sur le devant du tableau on voit devant la Vierge le 7 repantire sa-

- voir David, St. Pierre, la Magdelaine, l'enfant prodige, St. Augustin, St. Paule et Dieu le Fils ; sur toile. 9 p.h., 8 p.l.
7. Une grande perspective architecture de l'ordre composite ; sur toile. 10 p.h., 14 p.l.
Dans l'église il y avait tous les livres de la bibliothèque.
- Le 18 germinal l'après diner, aux Conceptionnistes en présence du citoyen Utterwulghé, nous n'avons rien trouver de remarquable.
- Aux Pénitentes, également rien qui mérite l'attention.
- Le 8 floréal, au couvent de Ricollets en présence du citoyen Utterwulghé, officier municipal, le matin à 9 heure.
1. Le maître autel, un tableau représentant un Christe en croix, accompagné de la Vierge et de St. Jean, dans le coin un St. François, et dans le ciel un groupe d'anges ; peint par van Houcke, sur toile. 12 p.h., 8 p.l.
  2. L'autel à gauche en entrant au cœur, St. François recevant le stimate ; copie d'après Reubens, peint sur toile. 8 p.h., 5 p.l.
  3. L'autel à droit, la circoncision ; peint sur toile. 8 p.h., 5 p.l.
  4. Dans la nef à gauche, l'autel de Ste Margrite représentant la dite sainte à genoux sur un dragon ; sur toile [*later bijgevoegd* : Notre Dame]. 10 p.h., 6 p.l.
  5. Un épithafe à côté de l'autel dans lequel il y a un tableau de marine ; peint par Mindehaut. 5 p.h., 4 p.l.
Une petite Vierge dans le haut de l'épithape [*later bijgevoegd* : S.S].
  6. A côté du portal à gauche, un St. Antoin ressuscitant une mort ; peint par van Oost, sur toile. 8 p.h., 3 p.l.
  7. A droit, un St. Antoin avec l'enfant Jesus ; par le même. 8 p.h., 3 p.l.
  8. A l'autel de St. Antoin à droit, ce tableau représentent plusieurs malades que l'on porte au tombeau de ce saint pour obtenir leurs guerrisons ; peint par Van Oost, sur toile [*later bijgevoegd* : S.V.]. 12 p.h., 7 p.l.
  9. Une groupe d'anges, les bras ouverts, pret à recevoir St. Antoin dans la gloire, par le même.

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

10. Le sept mistères de la Vierge, au dessus la porte du cœur ; petits tableaux, très bien peint.

Le 8 floreal l'après diner en présence du citoyen Utterwulghe, officier municipal, au couvent des Capucines.

1. Un superbe portrait d'un ricollet, tenant un livre à la main droite et la gauche appuë sur une tête de mort ; peint par Van Oost, sur toile. 4 p.h., 3 p.l.
2. Un ruine, architecture de l'ordre Corenthien ; assez bien peint, sur toile. 2 1/2 p.h., 2 1/2 p.l.

Aux Chartreuses le même jour le 8 floreal l'après diner, en présence du citoyen Utterwulghe, officier municipal.

1. Un portrait en pied, d'un chevalier de quelques ordres, armé de pied en cap ; peint sur toile. 8 p.h., 4 1/2 p.l.
2. Quatre portraits d'enfans sur le même tableau ; sur toile. 4 p.h., 8 p.l.
3. Une Vierge avec l'enfant Jesus, dans le goût italien ; peint sur toile. 6 p.h., 4 p.l.
4. Une Madelaine, aussi dans le goût italien ; sur toile. 6 p.h., 4 p.l.
5. Dans le clotre du même couvent, soixante six grand et soixante six petit tableau, peint sur ver, représentant des sujets de la passion et de l'écriture sainte ; très bien peint et méritent d'être conserver, vu que ce genre de peindre est absolument perdu.

Le 12 floreal l'après diner à l'abbaye de S'hemels-daele en présence du citoyen Utterwulghe.

1. Deux petit tableaux des paysages. 1 p.h., 1 1/2 p.l.

Le 19 floreal le matin en présence du citoyen Diepenhede, officier municipal, aux couvent des Capucins.

1. Dans l'église une nativité de notre Seigneur ; peint sur toile. 10 p.h., 7 p.l.
  2. Une pieté, groupe assez bien former, aux pieds un St. François ; peint sur toile. 10 p.h., 7 p.l.
  3. Le martir d'un capucin environné d'un groupe d'assasins ; peint sur toile. 10 p.h., 7 p.l.
- Y se trouve dans le même couvent une bibliothèque assez volumineuse.

Le même jour le matin à l'abbaye de Ste Goedelieve en présence du citoyen Diepenhede, officier municipal.

1. Une vierge avec l'enfant Jesus, un ange et une religieuse du dite institut ; sur toile. 8 p.h., 5 p.l.
2. Un tableau ancien sur un fond d'or représentant la Trinité, dont les trois personnes sont habillées de même, couvert d'une eschappe d'or et sur leurs têtes, couvert des trois tiards des papes ; ce bisare tableau est peint sur bois : 4 p.h., 3 p.l.
3. Une tête de notre Seigneur ; peint sur toile. 1 p.h., 8 p.l.
4. Une religieuse du même ordre, devant elle est une princesse prosterné à genoux ; sur toile. 8 p.h., 6 p.l.
5. Une abbesse du même ordre et une religieuse ; peint sur toile. 8 p.h., 6 p.l.
6. Une paysage avec des figures accessoires représentant une Ste Famille ; peint sur toile. 2 p.h., 4 p.l.
7. Une portrait d'une religieuse ; sur toile. 2 p.h., 1 1/2 p.l.

Le 19 floreal l'après diner aux couvent des Carmes Déschaussés en présence du citoyen Pellaert, officier municipal.

1. Au maître autel, St. Joseph montrant l'enfant Jesus, environnés des plusieurs saints et saintes en extase, admirant le banbin ; peint par Herregodts ; sur toile. 13 p.h., 10 p.l.
2. Deux tableaux, l'un à droit représentent une Vierge ayant devant elle un concert celeste, à gauche la Ste. Therese devant la Trinité ; peint sur toile. 9 p.h., 7 p.l.
3. Elie offerant un sacrifice à Dieu, et les faux prophetes offerant egalement, invocant en vain leurs faux dieux pour allumer leurs sacrifices, pendent que cel d'Elie est allumé par un coup de foudre ; peint par De Visch, sur toile. 13 p.h., 17 p.l.
3. A gauche, Melchisedech présent les pains ; par le même. 13 p.h., 17 p.l.
4. Les quatre évangelistes ; par le même, sur toile. 6 p.h., 7 p.l.
5. Une nativité de notre Seigneur ; peint par L. De Deyster, sur toile. 14 p.h., 9 p.l.
6. Une représentation au temple ; par le même. 14 p.h., 9 p.l.
7. L'adorations des Mages ; par De Visch, sur toile. 14 p.h., 9 p.l.
8. Une représentation au temple ; par Herregodts, sur toile. 14 p.h., 9 p.l.

9. La fuite en Egypte ; par le même, sur toile. 14 p.h., 9 p.l.
10. Dans le couvent une Vierge ; peint sur toile. 6 p.h., 5 p.l.
11. Un Christe au tombeau. 3 p.h., 4 p.l.
12. Un ange qui delivre St. Pierre de la prison ;
peint sur toile. 8 p.h., 10 p.l.

Le 27 floreal le matin au cy-devant Franc ou palais en présence des citoyens Devaux, president du tribunal criminel et Keersmaecker greffier.

1. Dans la chambre du cy-devant magistrat une emblème représentant un sauvage et sa femme, emblème de l'arme du Franc ; peint par van Oost, sur toile. 7 p.h., 6 p.l.
2. Dans lenti-chambre du magistrat trois tableaux des paysages dont cel du milieu est peint par Achtschellinck, qui est un chef-d'œuvre de l'arts.
T. 7 p.h., 8 p.l.
3. Un St. Jerome ; très bien peint, sur toile. 7 p.h., 6 p.l.
4. Dans la chapelle trois portraits equestres ; d'après van Dyck, peint sur toile. 10 p.h., 8 p.l.
Livres qui se trouvent dans la chapelle du dit Franc.
5. Le dictionnaire historique de Moreri. 10 vol. en gr. folio
6. Flandria Illustrata, par Sanderi. 2 id. id. id.
7. Le dictionnaire de travaux. 7 id. id. id.
8. Theatrum urbium belgicae regiae, par Joanni Blaeu. 1 id. id. id.
9. Theatrum urbium regionum foederatorum a Joanni Blaeu.
10. L'atlas a Joanni Blaeu théâtre du monde. 2 vol. en gr. folio
11. Atlas a Joanni Blaeu, relié en velain, superbe édition. 19 id. id. id.
12. La colonne Antonini et Trajanni, estamps. 2 id. id. id.
13. Romanae magnitudinis monnumenta. 1 id. id. id.
14. Dictionnaire économique. 1 id. id. id.
15. Antiquité romaine. 1 id. id. id.
16. Les inaugurations, l'un de Marie Therese en l'autre de Leopold second. 2 id. id. id.
17. Les traités des paix. 4 vol. gr. folio
18. La chronique de Flandre. 3 id. id. id.
19. Gramaye Antiquitates belgicae. 1 id. id. id.
20. Atlas Gerardi Mercatori et Justi Hondi. 1 id. id. id.
21. Theatrum orbis terrarum. 1 id. id. id.

22. Quatre damas pour tranché la tête, un en fureau de velour.
23. Un console de fer d'oré, et une tablette de marbre blanc.
24. Trois têtes de cuivre qui étaient exposées autrefois au vierschaere.

Le 1 Prairial au couvent des Augustins en présence du citoyen F. Maroux, officier municipal.

1. Un St. André ; tableau italien de Callabresi. 3 p.h., 2 p.l.
2. Un petit paysage ; sur toile. 2 p.h., 1 p.l.
3. Deux marines ; peint par van Gojen, sur toile. 1 1/2 p.h., 1 p.l.
4. Un tableau ; peint sur toile. 4 p.h., 3 p.l.
5. Un petit tableau.
6. Dans la 2ième chambre dite gaste camer, deux tableaux représentant l'une la Madelaine et l'autre David ; peint par Erasme Quilain, sur toile. 5 p.h., 4 p.l.
7. Un deluge ; par le même [*later bijgevoegd* : vendue]. 5 p.h., 4 p.l.
8. Cinq tapis représentant des payssages attachés à la muraille.
9. Dans l'église, dans la petite chapelle au cœur une bas-relief en cuivre d'oré, représentent un Christe mort environné des vierges, et St. Jean et son cadre de marbre. 4 p.h., 4 1/2 p.l.
10. Un tableau ancien, avec deux volets, le milieu représent un Christe en croix, les deux côtés des portraits. 3 p.h., 2 1/2 p.l.
11. Un grand tableau, représentant l'assomption de la Vierge ; assez bien peint. 14 p.h., 9 p.l.
12. Un Christe en croix et les deux larrons accompagnés de plusieurs autres figures ; sur bois.
13. Un tombeau ou moisolé de la famille d'Anchman, le lems au dessus de la console, et les deux enfans de marbre blanc, assis sur un urne de marbre coloré, surmonté sur une plainte de marbre noir.
14. Le tombeau a côté portrait en bas-relief ; de marbre blanc.
15. Les quatres évangelistes ; d'après Reubens, sur toile. 11 p.h., 9 p.l.
16. Un sacrifice dans un temple ; d'après le même, sur toile. 11 p.h., 9 p.l.

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

17. Le triomphe de la religion ; par le même, sur toile. 11 p.h., 14 p.l.
18. L'église triomphante ; par le même, sur toile. 11 p.h., 14 p.l.

Le 1 thermidor à la bibliothèque des Augustins en présence du citoyen Pellaert, officier municipal.

1. St. Gregoire majeur, 2. St. Augustin, 3. St. Ambroise, 4. St. Hieronimus, 5. Sapientia, 5. St. Thomas a villa nova, 7. Theologia, 8. Scientia, 9. RPM Rogerius juvenis, 10. Musica, 11. Astronomia, 12. Aegidius Columnius, 13. Geometria, 14. Arithmetica, 15. RP Ompherius Patronius, 16. Rhetorica, 17. Dialectica, 18. R.P. Ambr. Calepinus, 19. Gramatica, 20. un portrait de Mr De Cocke, 21 infernus domus mea, 22. Joannes, 23. Lucas, 24. Marcus, 25. Matheus. les tous
3 1/2 p.h., 3 p.l.

Un globe et un sphere ; de la hauteur d'un pied.
Un horarium de cuivre, de 5 pouces de diamètre sur 15 pouces de circonférence.

Le 2 prairial à l'abbaye de Spermallie en présence du citoyen F. Maroux, officier municipal.

1. Au refectoir, la conversion de St. Jerome ; peint par Marc-Antoin de Geribaldo, sur toile. 10 p.h., 7 p.l.
2. Deux portraits, un moine appuiant sur une table qui est couvert d'un tapis, et de l'autre main tenant un livre ; l'autre écrivant sur un pupiter ce que le premier lui dicte ; peint sur toile. 4 p.h., 7 p.l.
3. St. Jean prêchant dans le désert ; peint sur toile. 8 p.h., 7 p.l.
4. Dans l'église le maître autel des marbres blancs et colorés.
5. Dans le sacristie, un petit tableau ancien avec ses deux volets représentant l'adoration des Mages ; sur bois.

Le même jour nous sommes aller au refuge de St. André.

1. Dans une chambre plusieurs livres, entre autre l'atlas de Jean de Blaeu. 11 vol. gr. folio
2. Flandria Illustrata, par Antoin Sanderi. 5 id. id. id.

Le 27 prairial l'après diner à l'abbaye des Dunes en présence du citoyen Diepenhede, officier municipal.

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

1. Dans le clôtre treize tableaux des payssages qui entourent le dite clotre, forment en haut cercle de la voute. 13 p.h., 10 p.l. T
2. Au refectoir en entrant, au-dessus de la porte, le jugement de Salomon ; copie mediocre d'après Reubens. 11 p.h., 12 p.l.
3. St. Bernard couronné d'un ange, qui tient un flambeau à la main, et d'autres figures accessoires. 8 p.h., 6 p.l.
4. St. Benoit qui préside a tous les ordres chevale-resques qui font des vœux spirituel. 8 p.h., 6 p.l.
5. La Ste Vierge, l'enfant et St. Joseph. 7 p.h., 5 p.l.
6. Notre Seigneur chasse les vendeurs or du temple ; tableau demi corps. 5 p.h., 7 p.l.
7. Le martyr de St. Laurent ; d'après Reubens. 8 p.h., 7 p.l.
8. Dix huit portraits, en bustes, des moins, habillé en blanc. 1 p.h., 1 1/2 p.l.
9. Treize portraits piedester des abbés de differens grandeurs. T
10. Un Christe en croix. 7 p.h., 5 p.l. T.
11. Dans l'appartement de l'abbé, un carte géographique du Pays-Bas, endommagé. 5 p.h., 12 p.l.

Le 26 prairial, le matin, à l'abbaye de Dunes, en présence du citoyen Pellaert, officier municipal.

Au Cabinet

1. En entrant, au-dessus de la porte, un paysage, supérieurement bien peint, par Achtschellinck. 5 p.h., 6 p.l. T.
2. Deux tableaux des fleurs. 1 p.h., 1 1/2 p.l. T.
3. Un St. Etienne à genoux. 5 p.h., 4 p.l. T.
4. Un paysage. 2 p.h., 2 1/2 p.l. T.
5. La mort de Caïn et Abel. 2 1/2 p.h., 4 p.l. T.
6. Une marine dans le goût de van de Velde, très bien peint. 2 p.h., 3 p.l. B.
7. Deux portraits, demi-corps, en cuirasse. 3 p.h., 2 1/2 p.l. T.
8. Un superbe paysage. 2 1/2 p.h., 3 p.l. T.
9. Une tête de la Madelaine. 1 1/2 p.h., 1 p.l. T.
10. Une charité romaine. 3 p.h., 4 p.l. T.
11. Un paysage. 2 1/2 p.h., 2 p.l. T.
12. Deux paysages avec figures, qui conduisent une marche des animaux ; assez bien peint. 3 p.h., 4 p.l. T.
14. Un portrait ; par Pourbus, bien peint. 4 p.h., 3 p.l. B.
15. Une vierge, d'après Rphaël, qui se trouve a Rome chez le pape ; est une assez belle copie. 5 p.h., 4 p.l. B.

16. Un groupe d'enfans.	2 1/2 p.h., 3 p.l. T.
17. Un paysage ; bien peint.	2 1/2 p.h., 3 p.l. T.
18. Un paysage ; très bien peint.	3 p.h., 3 p.l. T.
19. Un idem ; très mediocre.	2 1/2 p.h., 2 p.l. T.
20. L'adoration des mages ; tableau ancien dans le goût Hemlink.	1 p.h., 4 p.l. B.
21. Un paysage avec une Venus nue.	2 1/2 p.h., 3 p.l. T.
22. Le portrait de van Suster, évêque de Bruges.	3 - 2 1/2 ¹
23. Une Vierge, entouré d'une girlande des fleurs.	1 1/2 - 2 1/2
24. Un paysage montagneux ; très bien peint.	2 - 3
25. Un tableau hollandois, paysage avec beaucoup de figures.	1 1/2 - 4
26. Un idem ; très mediocre.	2 - 2 1/2
27. Un idem ; avec figures.	2 - 3
28. Un superbe portrait d'un abbé ; par van Oost.	3 - 2
29. Un paysage.	2 1/2 - 2
30. Un superbe paysage de Breugel, qui est sans contredire un de plus baux qu'il existe de ce maître.	3 - 3 1/2
31. Un paysage ; très mediocre.	2 - 2 1/2
32. Un idem.	1 1/2 - 2 1/2
33. Deux idem.	10 pouces - 1 pied
34. Un idem.	2 - 2 1/2
35. Une Vierge et l'enfant Jesus ; tableau ancien.	5 - 2
36. Un paysage.	2 - 2 1/2
37. Un tableau des fruits.	3 - 4
38. Un superbe paysage ; dans le goût du Gausper.	2 - 2 1/2
39. Un tableau des fleurs.	2 1/2 - 2
40. Un paysage, supérieurement bien peint avec figures, représentant Agar, qui conduit son enfant.	2 - 2 1/2
41. Un chien qui nonge un morceau de viande.	2 - 3
42. Un paysage.	2 - 2 1/2
43. Un idem représentant le temple de Vesta à Rome.	1 1/2 - 2
44. Un idem.	1 1/2 - 2
45. Un Christ en croix ; assez bien peint.	1 1/2 - 1
46. L'adoration des mages.	1 1/2 - 1
47. Salvator mondís.	2 1/2 - 1

1. Vanaf nr. 22 tot 76 (met uitzondering van 62) worden in ons hs. de afmetingen niet opgegeven ; we nemen ze over uit het artikel van F. de Putte.

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

48. Une bataille.	1 1/2 - 2
49. Un passage.	2 - 2 1/2
50. Un idem d'hiver couvert de neige.	3 - 2 1/2
51. Un idem orné avec des animaux.	1 1/2 - 2
52. Un incendie d'une village, avec figures ; tableau très precieux et très bien finit.	1 1/2 - 2
53. Un hermit.	1 1/2 - 1
54. Une marine.	1 pouce - 9 pouces
55. Un esquisse de van Oost.	1 1/2 - 1
56. Un tableau de la nature morte.	1 - 1 1/2
57. Un paysage, en tapis.	1 1/2 - 2
58. Un Christe en croix.	2 - 1 1/2
59. Un représentation au temple ; esquisse.	1 1/2 - 1
60. Un paysage.	1 1/2 - 1
61. Une tête de veillard.	1 pied - 8 pouces
62. Une Vierge.	9pou.h., 8 pou.l.T.
63. Un garçon et son âne.	1 - 1 1/2
64. Deux têtes d'étude ; de Reubens.	1 - 1 1/2
65. Deux petits paysages.	1 - 1 1/2
66. Un Christe et ses deux larons ; dessein a la plume.	2 - 3
68. Un paysage.	1 pied - 9 pouces
69. Un idem.	1 1/2 - 2
70. Un très jolie paysage hollandais ; bien finit.	1 1/2 - 2
71. Un idem.	2 - 2 1/2
72. Une grape des raisins.	1 1/2 - 2
73. Deux marines.	2 - 3
74. Deux paysages ; de Gausper Poussin.	1 - 1 1/2
75. Un paysage avec des vâches.	1 - 1
76. Un tableau des fleurs.	1 1/2 - 1
77. Un paysage d'hiver couvert de neige ; bien peint.	1 p.h., 2 p.l. B.
78. Un paysage.	1 p.h., 1 1/2 p.l. T.
79. Un dessin de paysage ; à la plume.	10 pou.h., 5 pou.l.
80. Un paysage.	1 1/2p.h., 2 p.l. B.
81. Un idem.	1 1/2 p.h., 2 p.l. B.
82. Un petit paysage, avec figures ; très bien peint.	1 p.h., 1 1/2 l.B.
83. Un très petit paysage à gauche, supérieure- ment finit ; sur velain.	6 pou.h., 5 pou.l.
84. Deux paysages à gauche.	5 pou.h., 4 pou.l.
85. St. Jean prêchant dans le désert, et de l'autre côté babisant Notre Seigneur Jesus-Christ.	6 pou.h., 3 pou.l.B.
86. Un petit paysage.	6 pou.h., 4 pou.l.B.

87. St. Pierre.	6 pou.h., 5 pou.l.
89. Un homme jouant sur sa mensseté.	5 pou.h., 4 pou.l.B.
90. Un homme en manteau.	8 pou.h., 5 pou.l.B.
91. Un idem jouant de la flute.	5 pou.h., 4 pou.l.B.
92. Une chasse de sanglier ; basrelief en cuivre.	5 pou.h., 11 pou.l.
93. Une grisalle.	5 pou.h., 4 pou.l.B.
94. Un paysage.	6 pou.h., 5 pou.l.B.
95. Un petit paysage à gauche.	5 pou.h., 6 pou.l.B.
96. Un idem.	5 pou.h., 6 pou.l.
97. Un idem.	7 pou.h., 6 pou.l.
98. Un Christe en croix ; en miniature.	6 pou.h., 5 pou.l.
99. Un paysage.	8 pou.h., 1 p.l.
100. Une girlande des roses ; à gauche.	6 pou.h., 5 pou.l.
101. Un paysage ancien, vue après nature.	10 pou.h., 1 p.l.B.
102. Un paysage.	8 pou.h., 6 pou.l.B.
103. Un bataille.	1 p.h., 2 pou.l.B.
104. Une vue d'un pont, petit paysage oval, très jolie.	8 pou.h., 1 p.l.B.
105. Une Vierge.	6 pou.h., 4 pou.l.B.
106. Une tête d'étude.	10 pou.h., 8 pou.l.B.
107. Un paysage oval.	10 pou.h., 1p.l.T.
108. Une bataille.	10 pou.h., 1 p.l.B.
109. Un idem.	9 pou.h., 1p.l.B.
111. Une Claire de lune.	6 pou.h., 10 pou.l.B.
112. Une Vierge, à gauche.	10 pou.h., 7 pou.l.
113. Deux paysages.	1 p.h., 5 pou.l.B.
114. Un idem.	4 pou.h., 6 pou.l.B.
115. Deux idem ; de Salvator Rosa.	1 p.h., 8 pou.l.T.
116. Un idem.	1 p.h., 8 pou.l.T.
117. Une Vierge ancienne.	10 pou.h., 6 pou.l.B.
118. Un paysage.	1 p.h., 8 pou.l.T.
119. Un portrait d'un prelat mort, habillé en blanc.	5 1/2 p.h., 7 p.l.T.
120. Une perspective de l'ancien abbaye, à vue d'oiseau.	7 p.h., 7 p.l.T.
121. Deux dessins lavés.	10 pou.h., 7 pou.l.
122. L'assomption de la Vierge.	10 pou.h., 4 pou.l.B.
123. L'estimat ; esquisse.	10 pou.h., 1 1/2 p.l.T.
124. Notre Seigneur, parmit les Phariseis.	8 pou.h., 1 p.l.B.
125. Deux paysages.	1 p.h., 1 1/2 p.l.T.
126. Une tête d'étude.	10 pou.h., 8 pou.l.B.
127. Une marine de van de Velde, très bien peint.	8 pou.h., 1 p.l.T.
128. Un paysage.	10 pou.h., 1 p.l.T.
129. Des fleurs.	8 pou.h., 6 pou.l.T.
130. Une Vierge en miniature ; a deux volets.	10 pou.h.,

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

131. Un charmant petit portrait d'un abbé, avec
une cartelle à l'entour ; supérieurement bien
peint par van Oost. 9 pou.h., 6 pou.l.B.
132. Un paysage. 8 pou.h., 1 p.l.B.
133. Un idem, pendant.
134. Un idem à gauche. 4 pou.h., 6 pou.l.
135. Un dessin lavé de paysage. 6 pou.h., 5 pou.l.
136. Une petite Vierge, l'enfant et St. Jean. 6 pou.h., 4 pou.l.C.
137. Une petite ruine ; en rond.
138. Un petit paysage à gauche ; supérieurement
finit. 5 pou.h., 3 pou.l.T.
139. Une Vierge. 2 pou.h., 1 1/2 pou.l.
140. Un petit paysage à gauche.
141. Un dessin à la plume. 5 pou.h., 1 pou.l.
142. Un portrait d'un moine, habillé en blanc. 5 pou.h., 4 pou.l.
143. Une Vierge. 5 pou.h., 4 pou.l.C.
144. Une esquisse en grisaille. 4 pou.h., 3 pou.l.
145. Une idem. 10 pou.h., 8 pou.l.
146. Un petit paysage à gauche ; en rond. 3 pouces
147. Un idem à gauche ; en rond. 4 pouces
148. Un paysage. 6 pou.h., 5 pou.l.B.
149. Un idem. 5 pou.h., 4 pou.l.
150. Deux paysages ; en rond. 3 pouces
151. Deux idem. 3 pou.h., 4 pou.l.
152. Deux idem. 3 pou.h., 4 pou.l.
153. Un idem. 3 pou.h., 3 1/2 pou.l.
154. Un idem. 4 pou.h., 6 pou.l.
155. Un idem. 3 pou.h., 4 pou.l.
156. Un idem. 4 pou.h., 5 pou.l.
157. Un idem. 3 pou.h., 4 pou.l.
158. Un portrait. 8 pou.h., 4 pou.l.
159. Un paysage ; en rond. 5 pouces
160. Deux idem. 5 pou.h., 6 pou.l.
161. Un idem. 5 pou.h., 6 pou.l.
162. Un idem, en rond. 2 pouces
163. Deux idem, St. Pierre et St. Paul. 8 pou.h., 2 pou.l.
- Dans l'autre chambre
164. La mort de la Vierge, tableau ancien, bien
dessiné. 5 p.h., 4 p.l.B.
165. Une copie d'après le même tableau B.
166. Un Ecce Homo ; copie par van Oost, d'après
van Dyck. 12 p.h., 10 p.l.T.

- 167. St. Pierre et St. Paul ; d'après le même, par le même. 12 p.h., 10 p.l.T.
- 168. Idem la mort de la Vierge. 12 p.h., 10 p.l.T.

P. Goddyn Mr. L. van Lede

N.B. Le portrait d'homme assez bien peint à l'abbaye d'Eekhoutte et porté dans ce memoire sous n° 2 est celui du citoyen Rommel, conseiller pensionnaire du Franc.

Le contenu de cet état a été transporté sous la surveillance du cite Louis Ancke, commissaire, à la ci-devant abbaye des Dunes, excepté le maître autel des Dames Anglaises qui se trouve encore un tableau n° 9 des Dominicains ; n'a pas été trouvé, peut etre vendu par erreur. ce qui regarde St. André, canton d'Oostcamp, n'a pas été transporté par le soussigné n° 11 un petit tableaux aux Deschassé a été vendu par erreur.

BIJLAGE 2

Schilderijen uit kerken en kapellen overgebracht naar de Ecole Centrale, 14 februari 1799. (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

«Departement de la Lys.

L'an 7 de la République française.

Je soussigné commissaire de mobilier national en vertu de l'arrêté de l'Administration Centrale du Département de la Lys en date du 26 floreal dernier, conformément à la susdite arrêté le citoyen Goddyn a expertisé les tableaux et autres pièces d'art digne d'être réservé provenant de divers établissements ci dessous détaillé et le transport a été fait à l'Ecole Centrale, savoir¹.

Noms des établissements d'où viennent les tableaux	Numéros	Descriptions	peintres	Les tableaux, qu'ils se trouvent sans cadres, ce que ils n'existent pas
St. Donat Bruges	1	Représentation. Descente de la croix Jesus	délicatemenmt peint	
Chapelle des peintres	2	R. Vierge Marie à côté d'un peintre	Par antiquité	
St. Donat	3	Vierge Marie et Jesus descendu	Maes	
Chapelle des peintres	4	Jesus dans le jardin olives	genre italien	
idem	5	Jesus portant la croix	genre italien	
idem	6	L'encension de Jesus Christ	Hergots	
idem	7	Une Vierge peint, 1545	par antiquité	
St. Donat	8	Saint Laurent	Kraeijer	
idem	9	Saint Pierre et Paul	après Rubbens	
idem	10	La Vierge et Saint Roch	Maes	
idem	11	Les Paques ou l'offerande de Moijse	genre italien	
Chapelle Aveugles	12	Adorations à la S. Vierge	Van Oost	
St. Donat	13	Résurrection de Jesus	Van Oost	
Commune St. André	14	Flagillation du Christ	Janssens	
St. Donat	15	St. Jerome	délicatement peint	
Chapelle peintres	16	Résurrection de Jesus	genre italien	

1. Deze lijst werd reeds uitgegeven door H. Piroton. Historique de l'enseignement officiel des humanités à Bruges. I, blz. 168. Brugge, 1937.

Commune Oedelem	17	Jesus à la croix	copie après Rubbens
Chapelle peintres	18	Une tête de Jesus	Van Oost
idem	23	5 tableaux, têtes des apotres	Quilink
St. Donat	31	8 grands tableaux représentant la naissance, vie et la resurrection Jesus	Orley

Je certifie que les tableaux ci-dessus specifie, m'ont été remit exactement en foi de qui j'ai signé.

Bruges, le 26 pluviôse an 7 [14 feb. 1799]

P. Goddijn, professeur du dessin

L. Van Gierdegom, commissaire».

BIJLAGE 3

Inventaris van kunstwerken in de Sint-Jakobs-, O.L. Vrouwe- en Sint-Salvatorskerk te Brugge, opgemaakt op 15 januari 1799, 12-13 mei 1799 en 24-25 augustus 1799. (Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939).

«Eglise de St. Jaques. n° 2.

Etat et description sommaire des tableaux existant dans l'église de St. Jaques, canton et commune de Bruges, en vertu de l'arrêté de l'Administration Centrale du Département de la Lys en date du 26 floréal de l'an 6, à la réquisition du citoyen L. Van Gierdegom, commissaire nommé par le même arrêté. Je soussigné a expertisé et réclamé les tableaux ci-dessous détaillés.

L. Van Gierdegom

N°	Pieds	
	hauteur	largeur toile bois
1. Un tableau représentant un paysage, dans le gout d'Achschalinck	16	9 t
2. Un idem, dans le gout italien.	16	9 t
3. et 4. Deux idem petits, gout idem.	4	3 t
5. Un idem représentant la résurrection, par Deister.	12	8 t
6. Un idem représentant la Ste Famille, par Van Oost.	9	6 t
7. Un représentant le Seigneur à la croix, par Deister.	12	8 t
8. Un représentant la naissance de Jesus, par Deves.	12	8 t
9. Un représentant la résurrection, par Kerkhove.	12	8 t
10. Un représentant la descente de la croix, par Jean de Monbeuge.	10	7 b
11. Un représentant Jésus au chateau d'Emos, par Deves.	12	7 t
12. Un antique représentant des martirs, par differens maitre.	8	16 b
13. Un idem représentant une Vierge, par Pourbusse.	4	10 b
14. Un représentant la mort de la Vierge, par Deister.	12	8 t

15. Un représentant Ste Magdelaine, peint d'après Rubens par Duhamel.	6	4	t
16. Un de l'an 1483 dans le gout de Jean de Bruges.	8	6	b
17. Un représentant l'offrande de la Vierge au temple, peint par Van Oost.	10	6	t
18. Un représentant St. Leonard, par Maes.	10	7	t
19. Treize représentant le martir de St. Jaques, la vie de Joseph et autres miracles, bien peint.	4	7	b

Ainsi a été dressé par moi le présent procès verbal en présence du citoyen L. Van Gierdegom le 26 nivose an 7 [15 januari 1799], lequel est chargé du transport des tableaux ci-dessus détaillés, à l'Ecole Centrale et a signé avec moi pour servir et valoir au besoin. Fait à Bruges dans l'église de St. Jaques, jour, mois et an comme dessus.

Employé dix heures.

G. Goddijn

L. Van Gierdegom
Commissaire»

«Eglise Notre Dame. N° 4.

Etat et description sommaire des tableaux, monuments d'art etc. existant dans l'église Notre Dame, canton et commune de Bruges en vertu de l'arrêté de l'Administration Centrale du Département de la Lys en date du 26 floreal an 6 et à la requisition du citoyen L. Van Gierdegom, commissaire nommé par le susdit arrêté. Je soussigné a expertisé et réclamé les objets ci-dessous détaillés.

	Pieds		
	hauteur	largeur	toile bois
N°			
1. Un tableau représentant le Seigneur à la croix, par Pourbusse.	12	12	b
2. Les deux portes d'idem, par idem.	12	12	b
3. Un idem représentant la scene, par idem.	7	9	b
4. Un idem représentant l'adoration de la Vierge, par Bernard.	10	8	t
5. Un idem représentant la sainte Rosalie, copie.	9	8	t
6. Un idem représentant les trois saints, par Gaerewijnd.	10	5	t
7. Un idem représentant le noël, et portraits dans les deux portes, par Pourbusse.	6	8	b
8. Un idem représentant une Vierge, par Pourbusse.	5	5	b

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

9. Un idem représentant St. Drion, par Herre-goedts.	8	4	t
10. Un idem représentant St. Eloi, par Van Oost.	8	6	t
11. Une collection de tableaux composé de dix représentant les miracles de la Ste. Croix, par différents maitres.	6	4	b
12. Une idem, de 12 tableaux, par Garrewijn.	5	4	
13. 2 portes en fer battu et 2 branches idem.			
14. L'urne du fond de baptême.			
15. Deux tombeaux sur lesquels était placés 2 figures en cuivre représentant Charles et sa fille et leur couverte en toile.			
16. Deux figures en cuivre, l'une représentant Charles le Hardij et l'autre sa fille.			
17. Les alentour des tombeaux en fer et cuivre représentant leurs généalogie.			

Ainsi a été dressé par moi le présent procès verbal en présence du citoyen L. Van Gierdegom le 23 et 24 floreal an 7 [12-13 mei 1799] lequel est chargé du transport des objets ci dessus détaillé à l'Ecole Centrale et a signé avec moi pour servir et valoir au besoin. Fait à Bruges dans l'église de Notre Dame, jour, mois, ans que dessus. Employé dix huit heures.

P. Goddijn

L. Van Gierdegom
Commissaire

«Eglise Saint Sauveur n° 5

Etat et description sommaire des tableaux, monuments d'arts etc. existant dans l'église de Saint Sauveur, canton et commune de Bruges en vertu de l'arrêté de l'Administration Centrale du Département de la Lys en date du 26 floreal an 6 et à la requisition du citoyen L. Van Gierdegom, commissaire nommé par le susdit arrêté. Je soussigné a expertisé et réclamé les objets ci dessous détaillé, savoir.

	Pieds		
	hauteur	largeur	toile
			ou
			bois
1. Le tableau du maitre autel représentant la resurrexion de Notre Seigneur, tableau capital peint par Janssens.	10	8	t
2. Deux tetes sur le devant du maitre autel représentant l'une le Sauveur, l'autre la Vierge.	31/2	3	t

3. Est reservé generalement tout le portique pour entré dans le cloeur, composé de 6 colones de marbre
4. blanc, architrave et corniche de marbre noir de l'ordre copiste contentant trois arcades et surmonté d'une balustrade, au milieu est le superbe Dieu le Pere, marbre blanc, fait par Quillain d'Anvers.
5. La chair en bois d'acajoux, sur la cuve sont les quatres Evengelistes de marbre blanc, par Van Poucke, au dessous la chair une grande figure représentant St. Eloi, marbre blanc par Tamine.
6. La genealogie de la Vierge, sculpté en bois et doré, sur les coté 2 volets peint. 4 5 b
7. Le pape qui est baptisé, un guerrier qui est prosterné a genoux accompagné de plusieurs figures, par Rose. 7 5 t
8. Deux vierges dans une gloire celeste entouré d'une groupe d'anges, dans le fond l'apparition de la Vierge et du St. Esprit. 7 5
9. St. Eloi eveque et un grand nombre d'autre et prêtres habillés de leurs ornemens sacerdotaux, le fond est la perspective de l'église de Saint Sauveur, très bien peint. 10 6 t
10. Dieu le Fils et la Vierge dans la gloire accompagné d'un groupe d'ange. 6 4 t
11. L'adoration des anges devant l'enfant Jesus dans une gloire. 7 5
12. Deux tableaux représentant la Sammaritaine, est une copie d'après Rubens. 4 6 t
13. Une petite Vierge de marbre blanc dans une niche noir, copie de celle de Miche Ange de Notre Dame. 1 1/2
14. Quatre paysages, chaque. 3 10 t
15. L'annonciation de la Vierge. 8 5 t
16. Deux tableaux, l'un représentant Jesus faisant voir à sa mere les attributs de la passion porté par une groupe d'anges, l'autre Jesus, St. Pierre et la Vierge prosternée à ses genoux, par Van Oost. 8 12 t
17. Les 7 mistères de la Vierge, tableau ovale. 1 1/2 1 b
18. Trois tableaux, l'un représentant la scene, l'autre Mechicis, et Elie et son ange, cadres dorés, par Pourbus. 4 3 b

Inventarissen van het museum van de Ecole Centrale

19. Deux têtes, le Sauveur et la Vierge, gout de Pourbus.	3	2	b
20. St. Joseph, l'enfant Jesus, une groupe d'anges dans la gloire, tableau capital de Van Oost.	10	8	t
21. Un tableau antique avec deux volets, le milieu la nativité de notre Seigneur Jesus Christ, a droit Jean prêchant dans le desert, a gauche Jean faisant la description de l'apocalif.	4	8	b
22. St. Hubert a genoux devant la Vierge et Ste Anne dans la gloire, un ange lui porte ses ornemens pontificaux, par Rose.	12	8	
23. Deux Sts Cripins dans une niche.	7	2	t
24. Un tableau antique représentant la resurrection.	11	9	b
25. Ste. Godelieve entre ses bourreaux, par Van Oost.	10	4	t
26. Le baptême de notre Seigneur, par Van Oost.	16	10	t
27. Sept tableaux représentant les sept œuvres de misericorde dont trois par Van Oost et trois par Kerckhove.			
28. Un ancien tableau avec 2 volets, le milieu la visite de la Vierge chez Zaucheus, a droite l'accouchement de la Vierge, a gauche le mariage de la Vierge, ensemble.	14	3	b

Ainsi a été dressé le present procès verbal par moi et le citoyen. L. Van Gierdegom le 7 et 8 fructidor an 7 [24-25 augustus 1799], lequel est chargé du transport des objets ci dessus détaillés a l'Ecole Centrale et a signé avec moi pour servir et valoir au besoin. Fait a Bruges dans l'église de St. Sauveur, jour, mois, ans que dessus. Employé dix huit heures.

P. Goddijn

L. Van Gierdegom
Commissaire»

BIJLAGE 4

Brief van P. Goddijn aan de Centrale Administratie van het Leiedepartement, 12 fructidor 7 (29 aug. 1799). Brugge, Rijksarchief, Franse Hoofdbesturen, 2939.

«Citoyens Administrateurs.

Il est douloureux pour moi qu'il y a tant d'objets d'arts réservés dans les églises supprimés qui ne me sont pas encore parvenus. Le citoyen Van Gierdegom, nommé commissaire du département par arrêté du 26 floreal an 6 pour inventorier le moubiiier, fait également toute la subtraction des objets d'arts. Il est de mon devoir, citoyens administrateurs, de vous rappeler que l'orsque le citoyen Van Lede, mon collègue, et moi avons été nommés commissaires pour la recherche des objets d'art dans tout le département, nous avons fait une liste numérotée de chaque maison et église supprimés avec la designation des objets, la grandeur, la hauteur de chaque tableau, avec une lettre initiative, qui indique la matière du tableau, s'il est peint sur cuivre, bois ou toile. Cette liste etoit double, l'une etoit déposé au secretariat du département, et l'autre certifié par l'administration m'étoit remise, afin qu'au moment ou se fait le transport au Muséum, je pûsse verifier les objets qui me sont parvenus. Depuis que le citoyen Van Gierdegom a été nommé, ces formalités non pas été observées, de sorte que je ne peus jamais savoir si les objets sont exactement transporter au Muséum, ou non, n'ayant aucune communication des objets qui sont soustraits.

Je laisse à votre sagesse, citoyens administrateurs, à juger de cet abus. Ces abus sont encore arriver très recessament. Le 4 fructidor l'on a transporté les deux adorateurs et bas-relief de mabre fait par P. Pepers, provenant de l'autel de St. André, tandis que tout l'autel qui est conservé, avec le cadre de cuivre doré qui entoure le bas-relief, sont restés en arriere. Il reste également à transporter des objets que je conservés à l'hospital de Damme, en présence du citoyen de Baene, commissaire près le dit canton, en date du 8 floreal an 6, ne sont pas encore transporter. Moiennant deux hommes on pourroient les faire porter tous d'une seule voyage, ainsi que tant d'autres objets distraits qui sont exposés à être endommagés, tel qu'il est déjà arrivé a St. Donat que la maviellance ont cassé le bras à une superbe figure par van der Voordt. Y reste encore beaucoup d'objets dans cet église (qui est déjà vendu, l'on va faire la demoulution) qui sonts distraits tel que les deux grilles de fer, de figures et pilastres de marbre aux sont suspendus les grilles, la tombe de l'évêque van Sustré.

Dans l'église de Notre Dame les tombeaux de Charle et de Marie de Bourgogne, ainsi que generalement tous les autres objets soustraits.

Ceux qui restent à St. Gille, St. Jacque qui ont été soustraits par le citoyen Van Gierdegom, dont je ne aucune liste, mais qui me sont parfaitement connu.

Je vous observe, citoyens, que les retards sont les principales causes de la mutilation des objets d'art. Je vous pris donc, pour obvier à cet inconvenient de vouloir donner les ordres au citoyen Van Gierdegom ou à tout autre, de continuer le transport des dits objets, afin que je puisse organiser définitivement le Muséum, et en rendre compte au Ministre.

P. Goddijn
professeur du dessin»

**KANUNNIK DONATIANUS
JOANNES ARENTS,
1690-1757**

B. JANSSENS de BISTHOVEN

Geboren te Brugge op 23 september 1690, oudste zoon van Leonard Karel Arents, apotheker te Brugge, en Anna Roelof, was hij de broer van Leonard Joannes (1708-1773), advocaat bij de Raad van Vlaanderen en bij de Grote Raad van Mechelen¹. Donatianus Arents was 21 jaar oud toen hij, in 1711, bij de oratorianen intrad, maar deze congregatie vier jaar later verliet². Daarna ontving hij de priesterwijding en celebreerde zijn eerste mis te Brugge op 28 januari 1716³. Intussen was hij student aan de Leuvense universiteit, waar hij het licentiaat in burgerlijk en kerkelijk recht⁴, en het licentiaat in de theologie behaalde⁵.

Deze belovende jonge priester werd één van de voornaamste persoonlijkheden van de Brugse clerus in de 18de eeuw, als pastoor van Loppem, pastoor van de kathedraal, kanunnik,

1. Deze laatste was gehuwd met Caroline Moentack, zuster van Guido Moentack, kanunnik van St.-Donaas op 15 november 1745 benoemd en overleden op 28 oktober 1766. Guido Moentack had in 1741 zijn voornaam gegeven aan de zoon van zijn zuster, Guido Arents. Deze laatste gaf dezelfde voornaam aan zijn kleinzoon en petekind Guido van Zuylen van Nyevelt, die op 1 mei 1830 peter was van Guido Gezelle : Brugge, St.-Annakerk, doopregister van 1830.

2. *Rond den Heerd*, 9, 1874, 219.

3. In de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent bewaart men het Vlaamse gelegenheidsgedicht van 28 januari 1716, volgens een aanmerking van M. English in B.A.B. (Brugge, Archief van het bisdom), nr. 66.

4. Brugge, familiearchief Arents, nr. 235 : diploma van *licentiatius utriusque iuris*.

5. B.A.B., nr. D 99 : diploma van *sacrae theologiae licentiatius*.

hoofdkerkmeester, historicus en redenaar, deken van Gistel, proost van de Borromeus-broederschap, kapittel-vicaris, cantor, aartsdiaken.

1. Pastoor van Loppem, 1718-1721, en van de kathedraal, 1721-1728.

Het pastoorsambt in Loppem was de eerste bediening van de nieuwe priester. Daartoe werd hij, op 13 juli 1718, door het kapittel van St.-Donaas, dat het patronaatsrecht bezat, aan bisschop Hendrik van Susteren voorgesteld⁶ en door deze laatste op 28 van dezelfde maand benoemd⁷. De jonge pastoor bouwde een nieuwe pastorie, waarvoor hij op 16 november 1718 de eerste steen metselde. Hij liet het dak van de kerk herstellen en de marmeren bevloering leggen, die men ter plaatse nog kan bewonderen, terwijl hij een aantal nieuwe kerkmeubels schonk⁸. Na 30 maanden werd de eenendertigjarige pastoor naar Brugge teruggeroepen en werd op 29 januari 1721 door de deken van het kapittel tot *pastor laicorum* van de kathedraal benoemd, voor de zielzorg van de ongeveer 800 gelovigen, die in St.-Donaas ter kerke kwamen⁹. Deze waren de bedienende en hovelingen van de graaf of degene die vanwege deze laatste in Brugge één of andere functie te vervullen hadden, alsook de munters, de ambtenaren van de proosdij «redenaars» genoemd, en ten slotte alle inwoners van de burg¹⁰. Donatiaan Arents behartigde dit herderschap tot de benoeming van zijn opvolger Joannes Grenier, op 26 januari 1728¹¹, en was intussen kanunnik geworden.

6. B.A.B., *Acta capituli*, A 83, 161.

7. B.A.B., *Acta episcopatus*, B 48, 309.

8. A. VERVENNE, *De parochie St.-Martinus te Loppem en haar pastoors van 1300 tot heden*, Loppem, 1980, 64 ; Brugge, Rijksarchief, Nieuw kerkelijk archief, nr. 1162.

9. B.A.B., A 83, 371.

10. B.A.B., K 8, fol. 25 r°.

11. B.A.B., A 84, 471.

2. Kanunnik van St.-Donaas, 1723-1757, en *fabricarius*, 1727-1737.

Pastoor Arents werd op 9 september 1723 geïnstalleerd als kanunnik titularis van de 27ste prebende, die voorbehouden was aan een priester met een graad in de theologie of het kerkelijk recht¹². De verplichte aanwezigheid in het koor vergde van de kanunniken een niet geringe inspanning. Zeer vroeg in de morgen, — elke dag te 5,30 uur en op tien hoogdagen te 5 uur, — begon het officie van de metten, gevolgd door de lauden. Dan werden de gelezen missen gelijktijdig aan meerdere altaren gecelebreerd. Men luidde opnieuw om 9 uur voor de prime, gevolgd door de terts, de conventuele gezongen mis en de sext. In de namiddag was er noon, vespers en completen, gevolgd door het lof met het H. Sacrament. Aan de koorverplichtingen kon men zich niet zonder meer onttrekken. Wanneer kanunnik Arents, die na een ziekte aan de beterhand was, op 23 dec. 1726 vraagt de aanwezigheidspremie te mogen genieten van de metten, aan welke hij om gezondheidsredenen deze winter niet zou deelnemen, terwijl hij toch de mis zou celebreren, werd hem dit geweigerd, als tegenstrijdig met de statuten¹³. Buiten de liturgische diensten hield het kapittel twee tot drie maal in de week een administratieve zitting, waarvan de handelingen en beslissingen in het register van de kapittelakten door de secretaris werden ingeschreven.

In de schoot van het kapittel werd kanunnik Arents op 18 augustus 1727 met het beheer van de kerkfabriek belast als *fabricarius*¹⁴. Onlangs had hij grote belangstelling betoond voor de materiële uitrusting, toen hij op 7 juni 1727 de goedkeuring van zijn confraters had bekomen voor de aankoop van een nieuwe altaarsteen als tafelblad van het hoogaltaar, dat te klein was voor de vier grote kandelaars en andere zilveren versieringen. Bedoelde zilveren kandelaars waren onlangs, op de kosten van de

12. B.A.B., A 84, 30-31.

13. B.A.B., A 84, 356.

14. B.A.B., A 84, 426.

fundatie kanunnik Petrus Van Volden door de zilversmid geleverd. Het vernieuwde hoogaltaar werd door bisschop Hendrik van Susteren, op zondag 20 juni geconsacreerd¹⁵.

Hoofdkerkmeester Arents werd, met drie andere kanunniken, in de kapittelzitting van 18 februari 1732 verzocht, een onderzoek in te stellen over vele archiefstukken, die wel in de inventaris, maar niet in de archiefkamer te vinden waren. Na zes weken, op 31 maart, wordt de onderzoekscommissie verzocht, te gaan kijken met de secretaris of de nog ontbrekende documenten wellicht in het secretariaat verplaatst werden. In de volgende zitting, op 3 april 1732, wordt beslist een speciaal register aan te leggen, waarin alle archiefdocumenten vermeld zullen worden¹⁶. Het was op verzoek van dezelfde *fabricarius* Arents dat het kapittel op 24 oktober 1732 besliste op volgende zaterdag 26 oktober het officie van prime een uur vroeger te beginnen, nl. om 8 uur, omdat de beneficianten van St.-Donaas de terechtstelling van twee veroordeelden, die dan moest plaats grijpen, niet mochten bijwonen¹⁷. Al de inkomsten en uitgaven van de kerkfabriek werden, onder toezicht van de *fabricarius* nauwkeurig ingeschreven in de rekening, die ter verantwoording aan het kapittel moest voorgelegd worden. Men vindt er de gewone uitgaven voor het personeel en de werklieden, voor hostiebrood, miswijn, was, wierook, enz., alsook de buitengewone, zoals b.v. aan hoofdklokkenluider Antoon Vandenberghe de som van 8 pond groot, voor het extraordinaire klokgelui (*pulsus omnino extraordinarius*), bij gelegenheid van de dankmis met *Te Deum*, op zondag 2 september 1731, voor de schenking van de acht kostbare wandtapijten en de overeenkomende acht schilderijen, door bisschop van Susteren aan de kathedraal gegeven¹⁸.

15. B.A.B., A 84, 505-507.

16. B.A.B., A 85, 204-205, 211.

17. B.A.B., A 85, 265.

18. *Computus bonorum officii fabricae... exhibitus in capitulo 20 oct. 1733 : Reddens solvit Antonio Vandenberghe pro pulsu omnium campanarum sub missa ad agendas reverendissimo Domino Henrico Josepho van Susteren episcopo Brugensi gratias pro donatis huic ecclesiae pretiosissimis tapetibus et picturis, cum pulsu maioris campanae pridie, anno 1731, iuxta apocham : VIII L. gr.: B.A.B., G 38 f. 160 ; L. DEVLIEGHER, *De St.-Salvatoskathedraal te Brugge, Inventaris*, Tielt, 1979, 205-206, 258-259.*

Kanunnik Arents nam ontslag als kerkmeester op 23 mei 1737. Omdat men geen bekwame opvolger vond, werd hij op 19 september aangeduid als plaatsvervangend *fabricarius*. Hij werd meteen aangesteld als ontvanger van het officie der aequaliteit, 1737-1751¹⁹. Op 15 maart 1742 werd kanunnik Niklaas Maertens tot kerkmeester verkozen²⁰. Twee weken vroeger, op 27 februari 1742 was Donatiaan Arents aangesteld als ekonoom van het openstaande bisdom en de proosdij²¹.

In 1731 had *fabricarius* Arents een schematische geschiedenis van het St.-Donaaskapittel uitgegeven, volgens een handschrift van Joannes Franciscus Foppens²², onder de titel : *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium, necnon praepositorum, decanorum et canonicorum etc. ecclesiae cathedralis S. Donatiani Brugensis*. Brugis, typis Jacobi Beernaerts in via Breydelia, 1731. 12 + 272 blz. Wanneer het boek bijna volledig gedrukt was voegde D.J. Arents er een laatste *addendum* aan toe, over zijn benoeming als deken van Gistel op 30 april 1731 : *Decanus christianitatis per districtum Ghistellensem R.D. Donatianus Joannes Arents, possessor prebendae* 27 (p. 269).

3. Deken van Gistel, 1731-1755.

De benoemingsbrief van kanunnik D.J. Arents als deken van Gistel, opvolger van de onlangs overleden deken Boudewijn Siboons, werd op 30 april 1731 door de bisschop en *de mandato* door secretaris L. de Doncquers ondertekend, en bevat de opsomming van de faculteiten, rechten en plichten van de deken, die over zijn beheer aan de bisschop op tijd en stond rekenschap zal geven²³. Reeds op 23 oktober 1732 kon de nieuwe deken een uitvoerig verslag aan bisschop van Susteren aanbieden over zijn

19. B.A.B., A 85, 698, 722.

20. B.A.B., A 86, 288.

21. B.A.B., A 86, 284.

22. J.F. Foppens, geboren te Brussel op 17 november 1689, licentiaat in de theologie, kanunnik van de tweede prebende van St.-Donaas, professor aan het Groot Seminarie, werd op 19 december 1729 kanunnik van St.-Rumoldus te Mechelen en is te Mechelen overleden op 16 juli 1761 : zie *Biographie Nationale*, 7, 1880, 193.

23. B.A.B., B 52, fol. 343v^o - 344r^o.

eerste visitatietocht in de 21 parochies van de Gistelse dekenij²⁴. Voor elke parochie geeft dit verslag wetenswaardigheden betreffende patroonheilige, tiendenheffers, houders van het patronaatsrecht, kerkgebouw, pastorie, kerkhof, kerkmeubilair. Het aantal *communicantes*, d.i. volwassen gelovigen, wordt vermeld met aanduidingen over de paasplicht en de eerste communie van de kinderen. «In Bovekerke, — schrijft de verslaggever, en blijkbaar is de aanmerking voor de bisschop bedoeld, — is er sedert 20 jaar en daarboven niemand meer gevormd». Over Gistel noteert hij : «Van over ouds waren er twee pastoors. Nu is er maar één, Guilielmus Rootsaert, die ten onrechte de naam van deken van Gistel voert, en daarom een rokket onder zijn superplie draagt. Zijn onderpastoor is Cornelius Van de Walle van Brugge, en zijn koster J.B. De Smet. Pastoor en onderpastoor onthouden zich van de jacht ; hetzelfde mag gezegd worden van alle priesters van de dekenij».

4. Proost van de Broederschap van de heilige Carolus Borromeus, 1725-1755.

Als residerende Brugse kanunnik was de deken van Gistel in Brugge blijven wonen, alhoewel hij ook af en toe op zijn buitengoed te Zande, in de dekenij Gistel, verbleef, waar hij een huiskapel ter beschikking had. In Brugge was hij gedurende 30 jaar hoofdman of proost van «De liefhebbers ende confraters vanden heiligen Carolus Borromeus». Het feest van deze heilige aartsbisschop werd, sedert de fundatie van bisschop Antonius Triest, elk jaar op 4 november in St.-Donaas plechtig gevierd. Sedert 1704 was er daarenboven een octaaf, dat ingezet werd op tweede zondag van november. Gedurende deze acht dagen was er dagelijks na de metten een plechtige mis om 6.30 uur en om 17 uur groot sermoen vóór het lof. Er werd daarenboven op de eerste dag van het octaaf of de volgende vrijdag een Latijns *panegyricum* (lofrede) ter ere van de heilige, door de bisschop zelf of door een kanunnik, voorgedragen. Donatianus Arents kwam voor

24. Uit dit verslag werden de voornaamste gegevens en bijzonderheden overgenomen door L. Slosse : *De dekenij Gistel rond 1732*, in HEM (*Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation»*), 56, 1906, 253-274.

deze lofrede aan de beurt op vrijdag 12 november 1728²⁵. Terwijl hij vroeger als «pastoor van de leken» (1721-1728) aan deze laatsten in de volkstaal onderricht gaf, is deze Latijnse redevoering gericht tot de bisschop, de kanunniken en andere *auditores ornatissimi*. Hij beschrijft de H. Carolus als een «volmaakte mens in Christus Jezus», (*Kol.* 1, 28), een toonbeeld voor de priesters, die met Gods genade ook volmaakte mensen in Christus Jezus moeten worden. Nadien hield proost D.J. Arents nog elf maal de traditionele Latijnse lofrede van de heilige aartsbisschop, nl. op 13 november 1733, 10 november 1734, 18 november 1735, 17 november 1740, 16 november 1741, 15 november 1742, 14 november 1743, 18 november 1745, 17 november 1746, 16 november 1747 en 16 november 1753²⁶.

5. Kapittel-vicaris, 1742-1743 en 1753-1754.

Na de dood van bisschop van Susteren, overleden op 25 februari 1742, werd kanunnik Arents op 1 juni 1742 aangesteld als één van de vier kapittel-vicarissen belast met het bestuur van het openstaande bisdom²⁷. Een tweede maal bekleedde Donatiaan Arents de functie van kapittel-vicaris na de dood van de volgende bisschop Joannes-Baptista de Castillion, overleden op 26 juni 1753²⁸, en toen was hij daarenboven medekandidaat voor de bisschoppelijke opvolging. Het kapittel had namelijk, op 24 juli 1753, drie kandidaten aangeduid: 1. Bernardus van Crombrugghe, proost van het St.-Baafskapittel te Gent, 2. kanunnik D.J. Arents, 3. Joannes Robertus Caïmo²⁹. De eerste van de drie werd benoemd maar weigerde. Toen gaf keizerin Maria-Theresia

25. *Oratio panegyrico-moralis exhibens S. Carolum Borromaeum hominem perfectum in Christo Jesu, habita Brugis in ecclesia cathedrali S. Donatiani, a Donatiano Joanne Arents S. Th. et J.U.L. eiusdem ecclesiae canonico graduato, pridie idus novembris, feria sexta infra octavam exaltationis Reliquiarum eiusdem Sancti, 1728* : gedrukt 20 blz.

26. E. REMBRY, *Le culte de Saint Charles Borromée à Bruges*, HEm, 50, 1900, 323.

27. Als opvolger van aartsdiaken Petrus Massemin, die, op 27 februari kapittel-vicaris benoemd, op 26 mei overleden was : B.A.B., A 86, 304.

28. B.A.B., B 62, fol. 1.

29. B.A.B., A 87, 334.

de voorkeur aan de derde kandidaat, die op 1 april 1754 door paus Benedictus XIV als 16de bisschop van Brugge bekrachtigd werd.

Op de uitvaart van de 14de bisschop, Hendrik van Susteren, gecelebreerd door Willem Delvaux, bisschop van Ieper, had kanunnik Arents, na het evangelie de Latijnse lijkrede voorgedragen, waarin de uitzonderlijke figuur en het zegenrijk episcopaat van de overleden kerkvorst in het licht worden gesteld³⁰.

6. Cantor, 1742-1743.

Tijdens de daarop volgende vacature van het bisdom werd kappittel-vicaris Arents, op 20 augustus 1742 door zijn confraters met meerderheid van stemmen tot cantor verkozen³¹. Tegen deze promotie werd onmiddellijk door één van de stemmenden, kanunnik Tilleman Bachusius, protest aangetekend, «omdat de nieuwe cantor niet kan zingen, en daarenboven door zijn drukken bezigheden verhinderd is»³². De waardigheid van cantor was geen loutere eretitel. Hij moest namelijk instaan voor de juiste uitvoering van de liturgische diensten, overeenkomstig de kalender en de rangorde van de zondagen, de feriale dagen, de feesten en de jaargetijden. Hij moest op de *dies decanales et cantorales* met de voorzanger de antifonen, psalmen en hymnen aanheffen, zodat muzikale vorming of aanleg zeker niet overbodig was. Toch bleef de verkiezing gehandhaafd, maar niet voor lange tijd. Want na elf maanden, op 29 juli 1743, nam Donatiaan Arents ontslag als cantor³³. Intussen had hij de inhuldiging van de

30. *Oratio funebris in exsequiis ... Henrici Josephi van Susteren ... habita die 28 febr. 1742 a Donatiano Joanne Arents S. Th. et J.U.L. ... canonico graduato et per districtum Gistellensem christianitatis decano* : gedrukt, 14 blz.

31. B.A.B., A 86, 327-328 : «... ex pluralitate votorum in cantorem electus fuit R.D. Donatianus Joannes Arents huius ecclesiae canonicus». De volgende kanunniken waren op deze verkiezing, onder voorzitterschap van de deken Joannes Baptista de Vicq, aanwezig : Donatiaan Arents, Tilleman Bachusius, Claudius de Corte, Ludovicus de Doncuers, Cornelius de Vos, Benedictus Lampreel, Nikolaas Maertens, Joannes Ricalcator, Jozef Ryelandt, Petrus Siboons, Nikolaas Simon, Jacobus van den Bogaerde, Franciscus van der Bruggen, Joannes van der Stricht, Hubertus Vandervliet, Matthias van Hamme, Zeger van Maele, Antoon van Tienevelt.

32. B.A.B., A 86 : Brugge, Rijksarchief, Nieuw kerkelijk archief, nr. 1024.

33. B.A.B., A 86, 388.

nieuwe bisschop Joannes Baptista de Castillion, gesteld op zondag 21 juli 1743, voorbereid en o.a. voor de feesttooi bij kunstschilder Jan Garemyn een aantal sierstukken besteld met jaar- en huldeschriften, wapenschilden en voorstellingen van Hercules met de magneetijzersteen³⁴.

7. Aartsdiaken van het bisdom, 1743-1755.

Tijdens de kapittelzitting van 29 juli 1743 gaf kanunnik Arents zijn ontslag als cantor en toonde meteen de benoemingsbrief, waardoor de nieuwe bisschop de Castillion hem op 27 juli de waardigheid van aartsdiaken van het bisdom had toegekend³⁵. Kort nadien, op 30 augustus, werd aartsdiaken Arents bovendien benoemd tot synodale rechter voor de kerkelijke gerechtszaken van het bisdom³⁶. Op 6 mei 1745 kon aartsdiaken Arents aan zijn confraters het goede nieuws melden dat een *officium proprium* met eigen mis ter ere van het H. Bloed voor het bisdom Brugge door Rome was goedgekeurd, om gevierd te worden op 3 mei, in plaats van het officie en de mis van de Kruisvinding. Het kapittel besliste dat men deze vernieuwing op 3 mei 1746 zou invoeren³⁷. In verband daarmee werd in de zitting van 26 april 1746 ook beslist dat men voortaan op de vooravond van 3 mei, feest van het H. Bloed, de metten onmiddellijk na het lof van 2 mei zal anticiperen, om reden van de processie die 's anderendaags in de voormiddag moet vertrekken³⁸.

Drie jaar nadien werd in Brugge het plechtig jubileum gevierd van zes eeuwen sinds de translatie van de beroemde relikwie naar de kapel van de H. Basilius op de Burg. Aartsdiaken Arents werd door de confrerie van het H. Bloed aangezocht, om

34. Hercules, heroïsche wonderdoener in de oudheid, symboliseert vaak de ingeboren deugd, en de magneet het verlangen naar God : A. JANSSENS de BISTHOVEN, *Jan Antoon Garemyn decorateur, een nieuw document*, in HEM, 114, 1977, 387.

35. B.A.B., B 57, fol. 3 ; A 86, 389.

36. B.A.B., B 57, fol. 11.

37. B.A.B., A 86, 489.

38. B.A.B., A 86, 541.

een plechtige lofredde in de kathedraal voor te dragen³⁹. Deze Latijnse redevoering werd daags na Ons Heer Hemelvaart, op vrijdag 16 mei 1749, in het koor van de kathedraal na de vespers van 4 uur en onmiddellijk vóór het plechtig lof gehouden, in aanwezigheid van de bisschop, de kanunniken in koorgewaad en vele andere *auditores ornatissimi*. Zij geeft de traditionele beschrijving van de overbrenging van het H. Bloed uit Jeruzalem naar Brugge, door graaf Diederik van den Elzas en abt Leonius, en ontwikkelt daarna in twee punten een antwoord op de vraag van psalm 29, vers 10 : *Quae utilitas in sanguine meo* : «Wat heeft mijn bloed voor nut?» Het besluit is een huldeadres aan de stad Brugge en een eigenaardige aanpassing van de feesthymne van de heiligen Petrus en Paulus, *O felix Roma* :
O felix Bruga, quae supremi Principis
Es purpurata Pretioso Sanguine ;
Non laude tua, sed Ipsius meritis
*Excellis omnem mundi pulcritudinem*⁴⁰.

Tijdens de zitting van de volgende dag overhandigde de auteur aan de kanunniken de gedrukte tekst van zijn toespraak, voorafgegaan door een breedvoerige hulde aan het eerbiedwaardige kapittel van de Brugse hoofdkerk. De heren waren begrijpelijkerwijze aangenaam verrast en wilden hun dankbaarheid laten blijken. Zij vroegen aan de aartsdiaken zich een ogenblik te willen terugtrekken en beslisten hem een juweel in zilver naar zijn keuze te schenken. Maar hij weigerde dit honorarium en verklaarde zich voor alle verdere dienst bereid⁴¹. In 1752 en volgende jaren werd aartsdiaken Arents door de bisschop gedelegeerd om de kinderen, die door de Jezüieten tot de eerste com-

39. *Oratio panegyrico-moralis de sacratissimo Jesu Sanguine qui Brugis Flandrorum in aede Divi Basilii colitur ac adoratur, occasione iubilei sex seculorum ab eius translatione, dicta in ecclesia S. Donatiani die 16 maii 1749 per Donatianum Joannen Arents Brugensem, Sacrae Theologiae et Iuris utriusque Licentiatum, praefatae ecclesiae cathedralis canonicum graduatum, dioecesis Brugensis archidiaconum et districtus Gistellensis christianitatis decanum* : gedrukt, 16 blz.

40. *Ibid.*

41. B.A.B., A 86, 673.

munie waren voorbereid, te ondervragen en hun op Hemelvaartsdag het sacrament uit te reiken⁴².

De laatste jaren van kanunnik Arents, die nog steeds tegelijkertijd het ambt van deken van Gistel uitoefende, waren door financiële problemen versomberd. Hij meldde deze persoonlijke moeilijkheden aan zijn confraters in een brief, die op een buitengewone kapittelvergadering, na de completen van 21 maart 1755, werd voorgelezen. Aartsdiaken Arents verklaart, dat hij door schuldeisers wordt bedreigd, omdat hij hen niet allen samen onmiddellijk kan voldoen. Hij beslist om die reden zijn goederen en akties publiek te laten verkopen en alleen zijn prebende voor eigen onderhoud te behouden. Hij vraagt daartoe onder curatele van het kapittel gesteld te worden met aanduiding van een curator. Het kapittel stemde erin toe en benoemde kanunnik Petrus Siboons tot curator⁴³. Wellicht was het als gevolg van deze narigheid, alsook om reden van gezondheid, dat kanunnik Arents, op 15 juni 1755, zijn ontslag als aartsdiaken en als synodale rechter nam⁴⁴. De bisschop gaf hem ook een opvolger als deken van Gistel, namelijk Petrus De Vos, pastoor van Eernegem, die op 23 okt. 1755 tot dit ambt werd benoemd⁴⁵.

Twee jaar nadien, op 5 oktober 1757, overleed kanunnik Arents overwacht in Beerst. Hij werd aldaar in de parochiekerk vóór het altaar van O.-L.-Vrouw begraven. Er werd geen grafsteen voorzien⁴⁶. Het kapittel besliste, in de zitting van 21 okt. 1757, een plechtige *Requiem* op woensdag 26 okt. te celebreren, met anticipatie van de metten op de vooravond, alsook een solemnele mis de volgende dag in de kerk van de predikheren voor de overleden confrater te laten opdragen⁴⁷. Het was de enige hulde

42. B.A.B., B 61, fol. 38, 159 ; B 62, fol. 93 v°.

43. B.A.B., A 87, 515-516.

44. B.A.B., B 63, fol. 39v^o.

45. B.A.B., B 63, fol. 61.

46. B.A.B., A 87, 748 ; B 64, fol. 72v^o.

47. B.A.B., A 87, 754. Een neef en een achter-kleinneef van Donatiaan Arents zijn later lid geworden van het kapittel van de Brugse kathedraal : Leonardus Arents de Beerteghem, geboren op 27 okt. 1740, regent van het college De Lelie te Leuven, kanunnik van de 13de prebende van St.-Donaas op 14 dec. 1778, op

die gebracht werd aan een verdienstelijke priester, die zijn werkzaam leven aan de dienst van de Brugse kerk had gewijd. De vacante 27ste prebende van gegraduateerd kanunnik werd op 22 okt. 1757 toegekend aan Karel Neyts, voordien kanunnik van St.-Salvators⁴⁸.

15 maart 1779 gepromoveerd tot de 17de prebende, die voorbehouden was aan een priester uit de adel met een graad in theologie of kerkelijk recht ; hij is overleden op 17 dec. 1819. De broer van deze laatste, nl. Guido Arents de Beerteghem, had een kleinzoon, Theodoor, die priester werd, kanunnik van de St.-Salvatorskathedraal, overleden op 8 april 1886.

48. B.A.B., B 64, fol. 78v^o - 79r^o ; A 87, 754.

BOEKBESPREKING

H. THOEN & A. VAN DOORSELAER, Het Gallo-Romeinse grafveld van Emelgem (Gemeente Izegem, West-Vlaanderen). Kortrijk, 1980, 75 pp. (= Westvlaamse Archaeologica. Monografieën I).

Bovengenoemde publikatie is de eerste in een voorgenomen reeks wetenschappelijke verhandelingen van de Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen (domicilie van de vereniging : het stadhuis te Kortrijk). Zij handelt over de in archeologische kringen vrij bekende site Emelgem.

Ofschoon in deze plaats ook vondsten zijn gedaan daterend uit het Neolithicum, de Merovingische tijd en de latere middeleeuwen, beperken de auteurs Thoen en Van Doorselaer zich in hoofdzaak tot het Gallo-Romeinse grafveld dat in het einde van de vorige eeuw werd ontdekt bij zanduitbatingen ten noordwesten van Vijfwegen. Zij rekenen in hun studie af met de zogenaamde «IJzertijdgraven van Emelgem» waarvan de verkeerde identificatie bleek te berusten op een foute datering van het in de Vlaamse kuststrook veel voorkomend, ter plaatse vervaardigd inheems-Romeinse aardewerk. Op dit kustaardewerk uit de Romeinse tijd (ook wel Vlaams-Romeins genoemd) komen traditioneel nog veel versieringsmotieven uit de IJzertijd (laat-La Tène-tijd) voor.

Het grafveld van Emelgem blijkt bij nadere bestudering een crematiegrafveld (brandrestengraven) uit het midden van de 1ste tot in de 3de

eeuw na Chr. te zijn geweest. In dit grafveld (en in de naaste omgeving) werden bovendien in de 7de eeuw Merovingische inhumatiegraven aangelegd.

De gepubliceerde vondsten uit het Gallo-Romeinse grafveld zijn van belang voor de studie van het Romeinse kustaardewerk, in het bijzonder dan van het voorkomen van bepaalde aardewerkvormen in Emelgem in relatie tot een groter (Menapisch ?) gebied. Voor de aardewerkchronologie is de collectie Emelgem, welke grotendeels aanwezig is in het Gruuthuse-museum te Brugge, in directe zin helaas nauwelijks van betekenis ; de inhoud van de graven afzonderlijk is op een enkele uitzondering na niet (meer) bekend waardoor een poging tot datering van «onbekend» kustaardewerk via eventueel aanwezig en redelijk goed te dateren Romeins (import)materiaal niet mogelijk is. Interessant is evenwel de vaststelling dat in de Gallo-Romeinse begraafplaats van Emelgem, met zijn groot aantal vondsten van «lokaal» karakter, brandresten-graven gebruikelijk waren. Het is volgens de schrijvers een begrafenisis-ritus die veel voorkomt in het Scheldebekken, een door de Menapiërs bevolkt gebied.

Het zou wellicht praktisch zijn geweest wanneer men bij het samenstellen van deze nieuwe publikatie over het grafveld Emelgem de beschreven voorwerpen uit (in) de betrokken musea gelijktijdig van een nieuw en definitief inventarisnummer had voorzien !

Na het verschijnen van deel I in de reeks mogen we hopen dat spoedig andere materiaalstudies zullen volgen. Op deze wijze wordt een voor iedereen toegankelijk «bodemarchief» van een bepaalde streek opgebouwd. De bouwstenen daarvan kunnen goed dienen voor een groter gebied omvattend onderzoek.

J.A. TRIMPE BURGER

A. VERHULST en M.K.E. GOTTSCHALK (eds), **Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België.** Gent, 1980 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis - Centre belge d'histoire rurale. Publikatie - publication n° 66), 332 blz.

Deze bundel bevat de Handelingen van een colloquium dat te Gent in september 1978 plaats had ter herdenking van een in 1958 in dezelfde stad gehouden colloquium, waar problemen m.b.t. transgressies en occupatie van de kustgebieden voor het eerst in Vlaanderen interdisciplinair benaderd werden. Door deze publikatie wordt terzelfdertijd aangetoond welke vorderingen het onderzoek in de afgelopen decennia heeft gemaakt.

De hier gebundelde referaten willen wij niet ieder afzonderlijk bespreken. Het moge volstaan op te merken dat alle getuigen van belangwekkend en diepgaand onderzoek. Zij werden door de uitgevers in vier groepen ingedeeld. Twee referaten kan men als inleidend bestempelen (A. Verhulst, De bewoningsgeschiedenis van de kustgebieden van Nederland en België in het licht van de nieuwe opvattingen over transgressies, stormvloed en klimaatwijzigingen ; M.K.E. Gottschalk, Subatlantische transgressiefasen en stormvloed), twee zijn gewijd aan de archeologie (H. Thoen, The Belgian Coastal Plain in the Roman Period. A Contribution to the Study of the History of Rural Habitation ; F. Verhaeghe, Bijdrage tot het archeologisch onderzoek van de middeleeuwse rurale bewoning in de Belgische kustvlakte), vijf aan de historische geografie (M. Ryckaert, Resultaten van het historisch-geografisch onderzoek in de Belgische kustvlakte ; C. Dekker, Resultaten van het historisch-geografisch onderzoek in Zeeland ; H. Schoorl, The significance of the Pleistocene landscape of the Texel-Wieringen region for the historical development of the Netherland coast between Alkmaar and East Terschelling ; D.P. Hallewas en J.F. Van Regteren Altena, Bewoningsgeschiedenis en landschapontwikkeling rond de Maasmond ; W. Haarnagel, Die Besiedlung im nord-westdeutschen Küstengebiet in ihrer Abhängigkeit von Meeresspiegelschwankungen und Sturmfluten), drie aan historische klimatologie en geologie (P. Alexandre, Les variations climatiques en Belgique et Rhénanie d'après les sources écrites de la période 1100-1600 ; H.H. Lamb, Climatic fluctuations in historical times and their connection with transgressions of the sea, storm floods and other coastal changes ; W. Roeleveld, De bijdrage van de aardwetenschappen tot de studie van de transgressieve activiteit langs de zuidelijke kusten van de Noordzee.

Het territorium dat hier aan bod komt is dus vrij goed afgebakend en betreft in hoofdzaak de Nederlanden. Veel gecompliceerder is het voor wat de verschillende disciplines en benaderingen betreft. Als men zich bijna a priori en principieel kan verheugen in interdisciplinaire benadering, dan zal deze bundel m.i. toch vragen doen rijzen hieromtrent. Om het zeer klaar te stellen, de tijd, een fundamenteel historisch begrip is totaal verschillend al naargelang het om een historische of geologische, biologische of klimatologische invalshoek gaat. Wat heeft de historicus eraan dat geologen vaststellen dat er zich tussen 40 A.D. en 720 A.D. (blz. 309) een marieme fase heeft voorgedaan ? Wat is de betekenis van een woord ? Duinkerke III - transgressie of stormvloed (1014, 1042, 1134, 1164, 1170, 1196) (blz. 26), die principieel niet verschillen van de vloed van 1509, 1530, 1532, 1558, 1570 (zie blz. 100) ?

De onzekerheden zijn bijzonder groot, zoals door het schema op blz. 296 wordt aangetoond. In feite bestaat er alleen overeenstemming tussen

de auteurs over het uitblijven van transgressies in de 1ste en 2de eeuw van onze jaartelling en — de eenstemmigheid is reeds veel minder groot — in de jaren 600-800.

Men zal dan ook het slotwoord van Verhulst, nl. dat het «voor de historici thans duidelijk is geworden hoe moeilijk het is met begrippen te werken die aan een totaal andere discipline ontleend zijn en misschien enkel voor de geologische en prehistorische, niet voor de historische tijd, geldig zijn», ten volle beamen. Vanzelfsprekend verruimen opmerkingen die getuigen van schrandtheid — ook al worden ze gemaakt vanuit de ervaring en problematiek van een andere discipline — de vraagstelling en de methode. Daarom is interdisciplinaire discussie ten minste even bevruchtend als om het even welke menselijke communicatie (het oude «du choc des idées jaillit la lumière»). Bovendien bewijst voorliggende bundel precies hoe de interdisciplinaire aanpak de aanzet kan vormen voor stimulering en voortgang van onderzoek, juist omdat het zo boeiend is eigen kennen en kunnen met dit van anderen te vergelijken.

J. MERTENS

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam kan. Paul Declerck. — Ons medelid kan. Paul Declerck is op 17 september 1981 schielijk overleden. Niet enkel voor het bisdom Brugge, ook voor ons Genootschap is zijn heengaan een groot verlies.

Paul Ambroos Juliaan Declerck was in Westkerke op 16 december 1922 geboren als zoon van Jozef Declerck, schrijnwerker, en Elisa Vandecasteele. De jonge Paul liep school op het O.-L.-Vrouwcollege te Oostende. Na de voltooiing van zijn humaniora en van zijn filosofie te Roeselare, trad hij in het Groot Seminarie te Brugge in, en werd op 14 maart 1947 priester gewijd. Eerst enkele maanden leraar aan het College te Ieper, werd hij vervolgens naar de Katholieke Universiteit te Leuven gestuurd om aldaar de cursussen in de moderne geschiedenis te volgen. Hij werd in 1950 tot licentiaat gepromoveerd met een verhandeling over Walter van Marvis, bisschop van Doornik (1219-1252). Intussen was hij in september 1949 naar Rome gezonden om Mgr. A. Pelzer, scriptor aan de Vaticaanse Bibliotheek, enkele maanden in zijn publicaties bij te staan. Daar, in het hart van de katolieke kerk, leerde die dorpse jongen mensen en talen kennen en een steeds bredere kijk op de wereld.

Het volgende jaar, op 31 augustus 1950, werd hij naar Roeselare gestuurd als leraar aan het Klein Seminarie. Twee jaren later (sept. 1952), werd hij naar de Regentenschool te Torhout verplaatst, nog steeds als leraar. Op 3 augustus 1954 werd hij naar Brugge geroepen om de filosofie in het Seminarie te doceren. Op 3 augustus 1956 keerde hij naar Torhout terug, ditmaal als directeur van de Normaalschool. Niet voor lang: op 9 juli 1959 kreeg hij zijn benoeming als leraar in de kerkgeschiedenis op het Groot Seminarie te Brugge. Die stoel zou hij tot aan zijn dood bewaren. Hetzelfde vak zou hij vanaf september 1962 aan het regentaat van het Sint-Andreasinstituut te Brugge doceren, en, vanaf

1966, aan het Hoger Instituut voor Godsdienstwetenschappen bij de Katholieke Universiteit te Leuven. Sedert 11 september 1959 was hij erekanunnik van de Brugse katedraal. Op 5 februari 1970 werd hij tot president van het Groot Seminarie aangesteld.

Slechts de historicus Declerck interesseert ons hier. Pas was hij als leraar kerkgeschiedenis van wal gestoken, of hij werd, door toedoen van zijn tutor en latere vriend, professor Egied Strubbe, als lid van onze beheerraad voorgesteld en op de vergadering van 22 december 1959 benoemd.

Ondanks zijn drukke bezigheden zowel te Roeselare als te Torhout, had hij ons reeds een artikel en drie boekbesprekingen gestuurd (Bibliografie, nrs 2, 3, 4 en 5). Hij zou voortaan regelmatig deel nemen aan onze vergaderingen en zoveel mogelijk aan de redactie van onze Handelingen; zijn laatste verschijning midden zijn collega's was in de vergadering die op 30 september 1981, uitzonderlijk te Oostkamp op het kasteel Macieberg plaats vond. Amper enkele maanden vóór zijn dood gaf hij ons de twee laatste van zijn 13 boekbesprekingen (B., nrs 44 en 45). Toch was het voornamelijk in het tijdschrift van het Seminarie, de *Collationes Brugenses et Gandavenses* (opvolger van de oude *Collationes Brugenses*, sedert 1971 *Collationes. Vlaams tijdschrift voor theologie en pastorale*) dat hij uit ambtsplicht het beste van zijn wetenschappelijk werk leverde (14 nummers).

P.D. heeft in een loopbaan van dertig jaren niet zoveel gepubliceerd — amper een dertigtal artikels — maar het valt terstond op dat hij gewoonlijk «lange» artikels schreef. Zorgzaam voorbereid, stevig gedocumenteerd, duidelijk opgevat en in een heldere en nauwkeurige taal opgesteld. Opvallend in dit verband, is de kritiek die de jonge historicus in een van zijn eerste boekbesprekingen (B., nr 3) waagde uit te drukken: «Graag echter hadden wij de synthese beter gestructureerd, de taal keuriger en meer op de spraakkunst afgestemd, de zinsbouw minder housterig en stroef gewenst. Orde, helderheid en leesbaarheid horen bij geleerde studies thuis». Dit ideaal heeft hij zelf nooit verloochend. Bij een bejaarde en doorwinterde collega durfde hij nog klagen «dat zijn studie niet keuriger werd afgewerkt en ordentelijker opgebouwd» (B., nr 38).

Zijn academische verhandeling van 1950 was aan de Doornikse bisschop Walter van Marvis gewijd. De jonge priester werd op dit onderwerp gewezen door zijn vriend en latere collega, prof. dr. kan. Jozef-Marie De Smet. Een licentiaatsverhandeling is zelden iets meer dan een proefschrift. Maar P.D. zette zijn werk voort in twee artikels over de vestiging van de Dominicanen en de Minderbroeders in het bisdom Doornik ten tijde van Walter van Marvis, en hier staan wij ongetwijfeld voor een aanzienlijke bijdrage tot de religieuze geschiedenis van de stad

Brugge (B., nrs 1 en 5). De belangrijke documentatie die hij over Walter van Marvis had bijeengebracht, viel hem te goede voor zijn omvangrijke notitie over de Doornikse bisschop in het *Nationaal Biografisch Woordenboek* (B., nr 20). Hiermee kwam ogenschijnlijk een einde aan zijn opzoekingen rond Walter van Marvis.

Van Doornik zou hij voortaan naar Ieper overschakelen en de registers van het oud bisdom, die op het Bisschoppelijk archief te Brugge berusten, aandachtig uitpluizen; een deel ervan zouden lange tijd in zijn bureel geblokkeerd liggen. Hoe is die op het eerste zicht verwonderlijke belangstelling voor Ieper ontstaan?

Op 15 juli 1963 ging men de vierhonderste verjaardag herdenken van het beroemd decreet *Cum adolescentium aetas* in de 23ste zitting van het Concilie van Trente uitgevaardigd, waardoor aan alle bisschoppen de plicht werd opgelegd bij hun katedraal een speciale school voor priesteropleiding of «seminarie» te openen. Kan. P. Déclerck wilde deze herdenking met een degelijke studie in de *Collationes* opluisteren. Nu was het Ieperse seminarie het eerste dat in de oude Nederlanden werd opgericht. Vandaar de keus van zijn eerste artikel over de «priesteropleiding» in het oud regiem: de stichting, de inrichting en de eerste ontwikkeling van het seminarie door bisschop M. Rythovius bij de St.-Maartenskerk te Ieper geopend (B., nr 11). Later zou hij deze studie tot in 1728 verder zetten (B., 19 en 43).

«Volgens sommige auteurs zou het Trentse seminariedecreet medegeïnspireerd zijn door een nota van Jean de Vendeville, vriend en oud-collega van Rythovius te Leuven, over de priesteropleiding die Rythovius aan het Concilie zou hebben opgelegd». In feite is het decreet *Cum adolescentium aetas* uit de bemoeiingen van kardinaal R. Poole ontstaan, en het aandeel van Rythovius bleef tot een votum beperkt, een nuchtere toevoeging op het voorgestelde schema. Maar om dit alles vast te stellen, ondernam P.D. omvangrijke opzoekingen rond het ontstaan van het decreet (B., nr 15), die gestalte kregen in een reeks artikels over het geliefkoosde thema «de priesteropleiding» (B., nrs 17, 18 en 19). Het zal dan ook geen zuiver toeval zijn dat de keus van de bisschop van Brugge, Mgr Em.-Jos De Smedt, op zoek naar een nieuwe president voor zijn seminarie, op de auteur van die merkwaardige artikels viel.

Intussen was zijn vertrouwdheid met de registers van het bisdom Ieper zo groot geworden, dat hij bijna vanzelfsprekend de historicus was geworden van het religieuze leven in dat deel van de provincie West-Vlaanderen (B., nrs 13, 22, 28 en 31). Zijn laatste artikel ging ook over «bisdom en seminarie te Ieper tijdens het leven van Karel Lodewijk Grimminc» (B., nr 43).

Ofschoon nu president geworden en met een zware verantwoordelijkheid belast, vond P.D. nog af en toe tijd — alhoewel in steeds minder mate — om aan geschiedenis te doen. Signaleren wij hier slechts zijn twee artikels over «de middeleeuwse kapelanij in het bisdom Doornik» en over het «Commuun en de Zeven getijden in de Brugse parochiekerken» (B., nrs 21 en 24) ; zij vullen gedeeltelijk een leemte aan in de kennis van het kerkelijk leven in onze Vlaamse steden, maar zij lichten ons eveneens in over de invloed van zijn vriend en wijze raadsman, prof. Egied Strubbe : de aandacht die steeds aan de instellingen moet geschonken worden, onontbeerlijke sleutel voor een diepere kennis van het verleden.

Hier mag tevens vermeld worden dat P.D., samen met kanunnik B. Janssens de Bisthoven en prof. dr. M. Cloet coördinator en eindredacteur was van het boek «Het bisdom Brugge vanaf de oprichting (1559) tot heden» dat in 1984 zal verschijnen n.a.v. het 150-jarig bestaan van het huidige bisdom Brugge. In dit boek zou hij zelf de bibliografie verzorgen alsmede drie bijdragen over de priesteropleiding.

Anderen hebben reeds of zullen verder in P.D. de mens en de priester op hun waarde schetsen en prijzen. P.D. was inderdaad een uiterst begaafd mens. Niet slechts zijn schrandere geest, zijn nuchter en wijs oordeel, zijn fijn, haast verborgen humor, zijn verbluffend werkvermogen, maar nog meer zijn plichtvolle toewijding aan zijn ambt, zijn minnelijke eenvoud, zijn warme tegemoetkoming, zijn grote eerbied voor andermans persoonlijkheid verzekerden hem een groot gezag en een ontgensprekelijke uitstraling. In ons Genootschap vonden zijn zeldzame maar gewogen uitspraken onmiddellijk weerklank. Het enige wat men hem zou kunnen verwijten, is wellicht dat hij zijn krachten niet heeft kunnen of willen sparen : hij is aan de ontelbare pastorale taken die hij gul opgenomen had, bezweken.

Midden november werd hij door een hartinfarct getroffen en werd naar het A.Z. Sint-Jan overgebracht. Daarop ging hij bij zijn familie te Westkerke op rust. Toen hij, een maand later naar het Seminarie terugkwam, werd hij door een tweede en fatale aanval geveld.

Zijn plechtige uitvaart in de Brugse katedraal door Mgr. Em.-Jos. De Smedt voorgezeten, had, ondanks de rouwstemming, iets triomfantelijks. Zelden viel een overledene dergelijke lofwoorden te beurt als degene die de ontroerde bisschop vond om zijn leed te vertolken. Met kan. Paul Declerck verliest de Vlaamse geschiedschrijving niettemin een historicus van formaat, waarvan wij nog veel dachten te mogen verwachten.

Hierna volgt zijn bibliografie :

1. *Gauthier de Marvis, évêque de Tournai (1219-1252) et les Frères Prêcheurs.* — *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 20 (1950), 330-348.

2. Boekbespreking : A.C.F. Koch, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw*, Antwerpen-Amsterdam, [1951]. - HEM., 89 (1952), 158-160.
3. Boekbespreking : L. Vanheule. *Ichtegem en de Villa Koekelare*, Ichtegem, [1953], 84-85 - HEM., 91 (1954), 84-85.
4. Boekbespreking : M.K.E. Gottschalk, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen tot de St.-Elisabethsvloed van 1404*, Assen, 1955. - HEM., 93 (1956), 156-157.
5. *Bisschop Walter van Marvis en de eerste Minderbroederskloosters in het bisdom Doornik*. - HEM., 95 (1958), 5-24.
6. In memoriam : Kan. A. De Meester. - HEM., 97 (1960), 265-267.
7. *Adriaan van Utrecht (1439-1523)*. - CollBG., 6 (1960), 3-35.
8. *De middeleeuwse monastieke cultuur*. - CollBG., 7 (1961), 24-45, 217-239.
9. *Oosters schisma en politiek in de middeleeuwen*. - CollBG., 8 (1962), 49-75.
10. *Culturele en religieuze factoren van het Oosters schisma*. - CollBG., 8 (1962), 361-383.
11. *De priesteropleiding in het bisdom Ieper (1565-1626)*, - HEM., 100 (1963), 7-67.
12. *Martin Bucer en de Straatburgse Hervorming (1491-1551)*. - CollBG., 9 (1963), 98-121.
13. *Kloostervisitaties in het bisdom Ieper door Mgr de Ratabon (1689-1713)*. - *Album archivaris Jos. De Smet*, Brugge, 1964, p. 155-167 (herdrukt in CollBG., 11, 1965, p. 219-235).
14. In memoriam : Kan. Renier Deschepper. - HEM., 101 (1964), 259-264.
15. *Het seminariedecreet van Trente*. - CollBG., 11 (1965), 3-41.
16. *Het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk en de Cisterciënzers*. - *De Leiegouw*, 8 (1966), 155-165.
17. *De diocesane priesteropleiding na Trente (1563-1785)*. - CollBG., 13 (1967), 373-389.
18. *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie na Trente (1563-1796)*. - CollBG., 13 (1967), 487-517, 14 (1968), 83-102.
19. *De priesteropleiding in het bisdom Ieper (1626-1713)*. - HEM., 105 (1968), 5-121.
20. Notitie *Walter van Marvis*. - *Nationaal Biografisch Woordenboek*, III, Brussel, 1968, kol. 935-950.

21. *De middeleeuwse kapelanij in het bisdom Doornik*. - *Album Antoon Viaene*, Brugge, 1970, p. 133-142.
22. *Johannes-Baptista De Smet, bisschop van Ieper (1721-1732) en Gent (1732-1741)*. - *CollBG.*, 18 (1970), 221-251 (herdrukt in *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, Ieper, 1974, p. 117-142).
23. *Verslag van het bisdom Gent in 1741*. - *CollBG.*, 16 (1970), 271-284.
24. *Commuun en Zeven Getijden in de Brugse parochiekerken*. - *HEm.*, 108 (1971), 117-173.
25. *Deux ordonnances destinées aux doyens de chrétienté du diocèse de Tournai (1515-1534)*. - *Horae Tornacenses 1171-1971*, Doornik, 1971, p. 142-156.
26. *Slotbeschouwingen [bij het Internationaal Colloquium «De Heilige Godelieve en haar tijd»]*. - *Stola S. Godelevae (i.e. Sacris erudiri*, 20, 1971, p. 271-282).
27. *Kerkelijke geschiedenis*. - *Panorama van de Brugse geschiedschrijving sedert Duclos (1910)*, Brugge, 1972, p. 145-183.
28. *Begrafenistarieven uit het bisdom Ieper 1671*. - *Iepers Kwartier*, 8 (1972), 21-24.
29. Boekbespreking : Michel Cloet, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968. - *HEm.*, (1972), 127-129.
30. Boekbespreking : Emile Coornaert, *La Flandre française de langue flamande*, Parijs, 1970. - *HEm.*, 109 (1972), 264-266.
31. *Maandelijkse priesterconferenties in het bisdom Ieper*. - *HEm.*, 110 (1973), 44-58.
32. «*Heilig Jaar*». *Oorsprong en ontwikkeling*. - *Collationes. Vlaams tijdschrift voor theologie en pastoraal*, 4 (1974), 292-310.
33. *Een jaargetijdenboek van de Sint-Trudoabdij te Brugge*. - *Corona gratiarum. Miscellanea patristica, historica et liturgica Eligio Dekkers... oblata*, II, Brugge, 1975, p. 229-270.
34. *Wie was Ruusbroec ? - Een boek van A. Ampe*. - *Collationes*, 5 (1975), 270-274.
35. Boekbespreking : N. Huyghebaert, H. Aneca, P. Callebert, J.M. Duvosquel, J. Pycke, *Monasticon belge, III : Flandre occidentale*, vol. III, Luik, 1974. - *HEm.*, 113 (1976), 347-349.
36. Boekbespreking : M.K.E. Gottschalk, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland, II : De periode 1400-1600*, Assen, 1975. - *HEm.*, 113 (1976), 350-351.

37. *Het Sint-Salvatorkapittel van Harelbeke. - De Leiegouw*, 18 (1976), 139-173.
38. Boekbespreking : J. De Grauwe, *Prosopographia Cartusiana Belgica (1314-1796)* (Analecta Cartusiana, nr 28), Gent-Salzburg, 1976. - HEm., 114 (1977), 181-182.
39. Boekbespreking : J. De Brouwer, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, 2 dl., Tielt, 1971-1972. - HEm., 114 (1977), 182-187.
40. Boekbespreking : Michel Cloet, *Itinerarium visitationum Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654)*. - *De visitatieverslagen van bisschop Triest*, Leuven, 1976. - HEm., 114 (1977), 187-190.
41. Boekbespreking : M.K.E. Gottschalk, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland, III : De periode 1600-1700*, Assen-Amsterdam, 1977. - HEm., 114 (1977), 400-401.
42. *De stichting en de aanvangsjaren van de Katholieke Studentenactie. - Collationes*, 8 (1978), 36-60.
43. *Bisdom en seminarie te Ieper tijdens het leven van Karel Lodewijk Grimminc (1676-1728)*. - *Iepers kwartier*, 14 (1978), 18-36.
44. Boekbespreking : N. Huyghebaert, P. Callebert, J. De Grauwe, N. Geirnaert, e.a., *Monasticon belge, III : Flandre occidentale*, Vol. IV. - HEm., 117 (1980), 209-210.
45. Boekbespreking : N. Huyghebaert, *Une translation de reliques à Gand en 1944. Le Sermo de Adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti, et Vulframni in Blandinium*, Brussel, 1978. - HEm., 117 (1980), 210-211.

N.-N. Huyghebaert O.S.B.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

46ste Kongres van de geschiedkundige kringen. — Van 19 tot 22 augustus 1982 vindt te Hasselt het 46ste Kongres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België plaats ; het is tevens het 1ste Kongres van de Federatie van Nederlandstalige Verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België. De werkzaamheden van het kongres worden in negen sekties onderverdeeld.

Colloquium «Werktijd en werktijdverkorting. — Op 15 en 16 oktober 1982 wordt door het Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis van de Vrije Universiteit te Brussel een congres georganiseerd met als

thema : «Werktijd en Werktijdverkorting, Historische en Actuele benadering», waarvan wij hier het programma meedelen.

- E. Scholliers (VUB)   Werktijden en werkomstandigheden in de pre-industriële tijd.
- J. Neuville (CRISP)   La réduction de la durée du travail et le comportement des facteurs sociaux.
- J. Giele (IISG)   Arbeidstijdverkorting als strijdpunt in de opkomende vakbeweging in Nederland, 1875-1914.
- J. Hannes (VUB)   Werktijden van bedienden in 19de en 20ste eeuw.
- P. Scholliers (VUB)   Onverzicht van werktijden in de 19de en 20ste eeuw.
- J. Vilrockx (VUB)   Werkloosheid als sociaal fenomeen.
- M. Alaluf (ULB)   Evolution de la réduction du temps et de l'aménagement du travail : tendances et problèmes actuels.
- M. Elchardus (VUB)   De manipuleerbaarheid van de tijdsindeling als maatschappelijk probleem.
- I. Lindemans (ACV)   Micro-electronica en de invloed ervan op de tewerkstelling en de kwaliteit van de arbeid.
- E. Rosseel (VUB)   Toekomstige ontwikkelingen in arbeidsbelasting en arbeidsduur.
- T. Palasthy (UCL)   La politique économique et l'aménagement du temps.

Licentiaatsverhandelingen. — Twee verhandelingen, welke op grond van opzoeken in het archief van het Bisdom tot stand gekomen waren, werden in 1981 aan de katholieke universiteit te Leuven tot het bekomen van het licentiaat in de geschiedenis aangeboden : Rita Willaert, *De evolutie van de vastenwetgeving in de Zuidelijke Nederlanden, voornamelijk in de bisdommen Brugge en Ieper, als resultaat van kerkelijke bezorgdheid en politieke interventie (1691-1794)* ; Friede Cloet, *De eerste Clarissenstichting in Vlaanderen : Brugge, 1255-1265*.

Deze laatste verhandeling steunt o.a. op 18 pauselijke bullen, waarvan tien bewaard zijn in het archief van het Bisdom en acht verloren zijn gegaan. Van deze laatste heeft F. Cloet in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief een middelnederlandse vertaling gevonden (nr 82 AD I), naast de vertaling van de tien originele bullen. Omdat zij kon vaststellen, dat de vertaling van de bewaarde bullen zeer getrouw is, mocht zij aannemen, dat de vertaalde tekst van de verloren bullen betrouwbaar is, en dat men, op grond van de vertaling, de originelen vermoedelijk zou kunnen herstellen.

B.J.B.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Een nieuwe geschiedenis van Brugge. — Op 11 juni 1982 vond in de gotische zaal van het Stadhuis te Brugge de voorstelling plaats van het boek van prof. dr. Jan van Houtte «De geschiedenis van Brugge».

Schepen O. Dombrecht leidde de verschillende sprekers in. Eerst nam uitgever G. Lannoo het woord met o.a. een dankbetuiging aan het stadsbestuur voor de hulp bij het totstandkomen van het werk.

Prof. dr. M. Baelde belichtte de wetenschappelijke waarde van het nieuwe boek dat een totale stadsgeschiedenis is en Brugge behandelt in zijn internationale betekenis in de Middeleeuwen, in het kader van de Nederlanden in de Nieuwe Tijd en in het kader van België in de Nieuwste Tijd.

Burgemeester F. Van Acker riep daarna de herinnering op van de voorlopers van prof. van Houtte : L. Gilliodts-van Severen, A. Duclos, Th. Luyckx en J. Broeckx. Hij noemt het langverwachte Brugge-boek een schitterende syntese van de Brugse geschiedenis, geschreven door één persoon, iets dat men niet meer voor mogelijk hield.

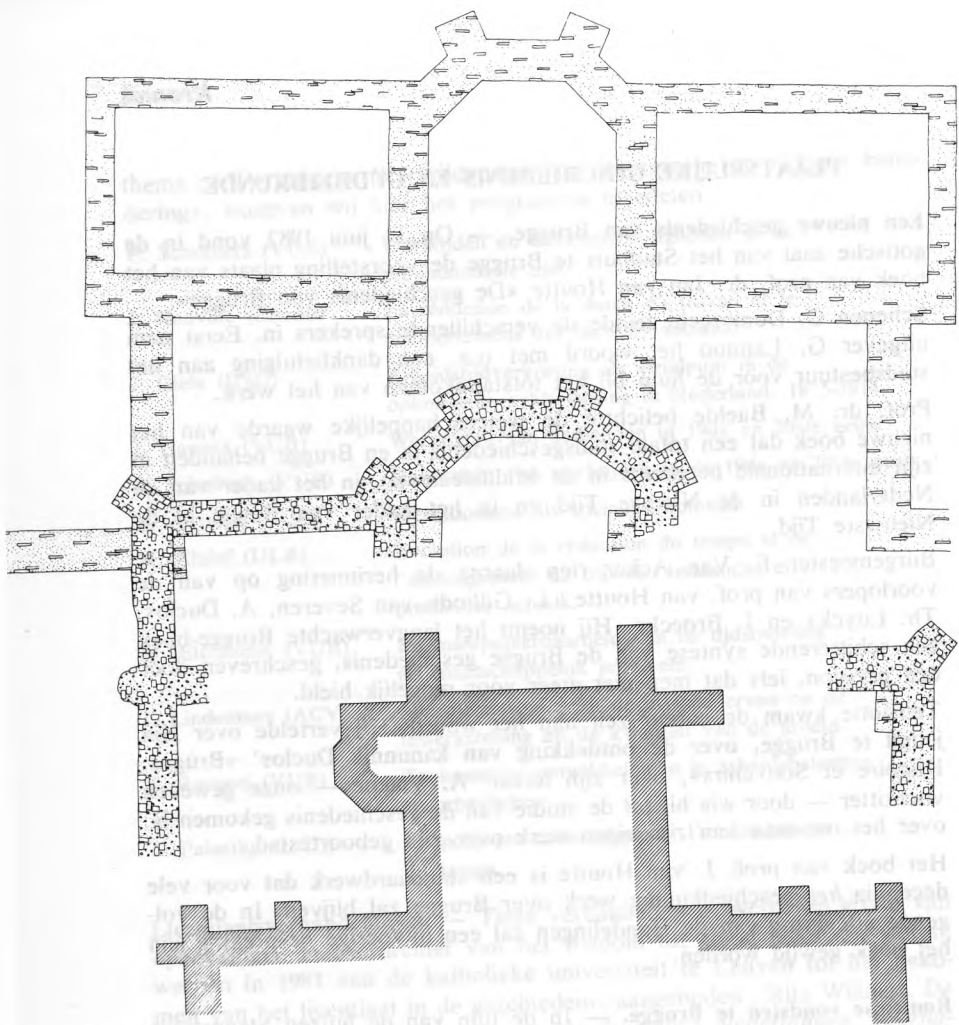
Tenslotte kwam de auteur zelf aan het woord. Hij vertelde over zijn jeugd te Brugge, over de ontdekking van kanunnik Duclos' «Bruges. Histoire et Souvenirs», over zijn leraar A. Viaene — onze gewezen voorzitter — door wie hij tot de studie van de geschiedenis gekomen is, over het ontstaan van zijn eigen werk over zijn geboortestad.

Het boek van prof. J. van Houtte is een standaardwerk dat voor vele decennia *het* geschiedkundig werk over Brugge zal blijven. In de volgende aflevering van de Handelingen zal een uitvoerige bespreking aan het boek gewijd worden.

Romeinse vondsten te Brugge. — In de tuin van de huizen Steenstraat 38-40 (palend aan de Zilverstraat) te Brugge, heeft de Stedelijke Archeologische Dienst op een diepte van ca. 3-3,50 m een archeologische laag uit de Romeinse tijd opgegraven. Het is de eerste maal dat in het Brugse stadscentrum Romeinse vondsten in situ gevonden worden.

De Sint-Jan-Baptistkerk te Staden. — Tijdens de heraanleg van de parking westwaarts van de Sint-Jan-Baptistkerk te Staden is men in oktober 1976 op de fundering van twee opeenvolgende koorpartijen gestoten.

Het eerste koor stamt uit ca. 1757. In 1752 vroeg men toelating de koorpartij die zich oostwaarts van het transept bevond, te slopen, het schip met één travee te verlengen en een nieuw koor ten westen van het schip te bouwen. In 1757 werd dit koor ingewijd. Na deze verbouwing eindigden de zijbeuken op een vlakke eindmuur ; het mid-

- 1
- 2
- 3

Funderingen van de Sint-Jan-Baptistkerk te Staden, in 1976 weergevonden.
 1. ca. 1757 ; 2. 1881 ; 3. 1952-1953.

denkbeeld vertoonde uitwendig een driezijdige sluiting, maar was inwendig halfcirkelvormig uitgewerkt. Links van het koor stond de sakristie, rechts een kleine bergplaats (fig., nr. 1).

In 1877 maakte de Kortrijkse architect P. Croquison plannen tot vergroting van de kerk. In 1881 sloopte men het 18de-eeuwse koor, verlengde het schip met twee traveeën en voegde een transept en een nieuw driezijdig koor toe; het koor werd geflankeerd door een sakristie en een ruime bergplaats. Een belangrijk gedeelte van deze funderingen werden in 1976 eveneens weergevonden (fig., nr. 2).

Tijdens de eerste wereldoorlog werd de kerk zwaar beschadigd; in januari 1918 werd de achtzijdige gotische vieringstoren — sinds 1757 westelijke geveltoren geworden — gedynamiteerd. In 1921 sloopte men de kerk en het volgende jaar bouwde men een nieuw bedehuis (architect Th. Nolf) dat opnieuw geest werd.

De tweede wereldoorlog spaarde evenmin de kerk: op 30-31 juli 1943 brandde het bedehuis uit. Volgens het ontwerp van architect W. Nolf werd in 1952-1953 een nieuwe kerk opgetrokken (fig., nr. 3).

L.D.

Oostvlaamse Synode Brugge, 1582-1982. - In 1982 is het 400 jaar geleden dat een particuliere of provinciale Synode van de Gereformeerde Kerken in de Zuidelijke Nederlanden plaatsvond. De afgevaardigden uit de classes Brugge, Gent, Sluis, Dendermonde, het Waasland en de Vier Ambachten vergaderden samen met de Westvlaamse Synode (gedeputeerden uit Maritiem Vlaanderen) te Brugge in de Sint-Salvatorskerk op 8 en 9 mei 1582.

Naar aanleiding van deze verjaardag — Brugge was daarenboven de laatste stad in de Zuidelijke Nederlanden waar een provinciale Synode samenkwam — heeft de *Werkgroep voor de Geschiedenis van het Protestantisme in Brugge en het Brugse Vrije* dit belangrijk kerkhistorisch feit op passende wijze herdacht.

Op vrijdag 7 mei werd deze Synode plechtig herdacht tijdens een academische zitting in de Gotische zaal van het stadhuis Brugge.

Na deze zitting volgde de opening van een documentaire tentoonstelling «Brugge in de Geuzentijd» in het Onthaalcentrum van de Bank Brussel Lambert, Markt 17-19 te Brugge.

In het kader van deze herdenking werd tevens de bundel «Bijdragen tot de Geschiedenis van de Hervorming te Brugge en in het Brugse Vrije in de 16de eeuw» uitgegeven.

Henricus Schotanus en Joannes Perez de Malvenda (addendum). — In de vorige jaargang van de *Handelingen* (118, 1981, blz. 318-319) vestigden

we de aandacht op een korte studie van drs. F. Postma over Schotanus en zijn relatie tot de Bruggeling Joannes Perez de Malvenda. («Henricus Schotanus te Orléans. Enkele notities bij zijn inscriptie in het Liber Amicorum van Joannes Perez de Malvenda», in *Een Vrije Universiteitsbibliotheek. Studies over verleden, bezit en heden van de bibliotheek der Vrije Universiteit*, Assen, 1980, blz. 255-276).

Voor de volledigheid moet vermeld worden dat dezelfde studie nog een tweede maal werd gepubliceerd, voorzien van andere illustraties, in *Gens Schotana*, VIII/2, 1980, blz. 18-40. De betreffende aflevering van *Gens Schotana* (uitgave van de Schotanus-Stichting te Franeker) is trouwens geheel gewijd aan Henricus Schotanus, en bevat o.a. ook een bibliografie van werken van Schotanus, opgesteld door drs. F. Postma en mr. A. Krikke (blz. 41-60). Van Postma's bijdrage over Schotanus en Perez signaleren we tenslotte ook nog een Franse vertaling: «Henricus Schotanus à Orléans ; quelques remarques sur son inscription dans le «Liber Amicorum» de Joannes Perez de Malvenda», in *Mélanges dédiés à la mémoire de François Hauchecorne* (= *Bulletin de la Société archéologique et historique de l'Orléanais*, VIII, n° 56, Orléans, 1981, blz. 11-52).

M.R.

Bisschop K. van den Bosch. — De laatste aflevering van het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 9 (1981) bevat o.a. de levensbeschrijving van Karel van den Bosch, bisschop van Brugge (1651-1660) en van Gent (1660-1665). Hij is de enige Brugse bisschop vóór J.B. Malou, over wie geen levensbeschrijving te vinden was, noch in het genoemde *Woordenboek*, noch in de *Biographie Nationale*. Bij de iconografie wordt een miniatuur vermeld, welke geschilderd is in het midden van een inhuldigingspaneel van 1651. Dit paneel, dat waarde heeft als kunstwerk en als document, werd op 3 juli 1950 aan het Bisdom geschonken door Marie-Louise du Roy de Blickey, geboren de Furstenberg, zuster van kardinaal Maximiliaan de Furstenberg, uit de nalatenschap van haar oom Albert Visart de Bocarmé.

B.J.B.

Beeldhouwers H. en G. Pickery. — Op 24 mei werd het boek voorgesteld dat pater K. Pickery S.J. over zijn vader en grootvader, de bekende Brugse beeldhouwers Hendrik (1828-1894) en Gustaaf Pickery (1862-1921) geschreven heeft.

Het boek — uitgegeven door de heemkundige kring Maurits Van Coppenolle — bevat een schat aan gegevens over twee beeldhouwers die in Brugge zoveel werken uitgevoerd hebben. Belangwekkend ook zijn de

vele illustraties, waaronder talrijke foto's van maquettes en documentaire foto's van de werkplaatsen.

Gedenboek Michiel Mispelon. — De beheerders van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde en het Vlaams Centrum voor Genealogie en Heraldiek, evenals de deelgenoten van de p.v.b.a. «Familia et Patria», hebben gemeend dat het goed zou zijn de nagedachtenis van Michiel Mispelon (1922-1980) als promotor en animator van deze ondernemingen blijvend te eren door een Gedenboek te publiceren, waarin zijn talrijke vrienden, medewerkers en de auteurs waarvan hij werk heeft uitgegeven, de gelegenheid werd geboden een bijdrage te publiceren op een der gebieden waarnaar de belangstelling van Michiel Mispelon is gegaan in het raam van zijn activiteiten in de V.V.F. en het Centrum en als drukker-uitgever.

De initiatiefnemers mochten veertig bijdragen ontvangen vanwege Nederlandstalige en Franstalige landgenoten en van verschillende van zijn vrienden in Nederland, Frankrijk, Duitsland en Engeland. Drie van die bijdragen zijn gewijd aan de persoon van Michiel Mispelon, zevenendertig aan de familiekunde, de lokale geschiedenis, de heraldiek, de zegelkunde, het archiefwezen, de persoon- en plaatsnaamkunde, de demografie en de sociale en economische geschiedenis.

Aanwinsten van het Brugse Stadsarchief. Brieven van Guido Gezelle en Edgar Tinel in het archief van het Sint-Lodewijkscollege. — Enkele jaren geleden gaf het Sint-Lodewijkscollege zijn archief in bewaring aan het Brugse Stadsarchief. Dit archief, van groot belang voor de sociale, culturele en religieuze geschiedenis van onze stad, wordt regelmatig aangevuld door gewezen leraars en directeurs, die nog diverse archivalia i.v.m. Sint-Lodewijks onder hun hoede hebben. Op die manier werd het archief van het Sint-Lodewijkscollege thans opnieuw verrijkt door de correspondentie van principaal Henri Rommel (principaal van 1883 tot 1896) met Guido Gezelle (1830-1899), Pieter Busschaert (1838-1892), pastoor van Vichte, en de toondichter Karel Mestdagh (1850-1924) en vooral Edgar Tinel (1854-1912).

Deze briefwisseling betreft uitsluitend de toonzetting van een gedeelte van Gezelles «De Brugsche Metten» (in *Tijdkrans*, I, *Jubileumuitgave 1931*, 190-200), bedoeld voor een uitvoering door de leerlingen van het college op 12 aug. 1887. Na de eerdere weigering van Mestdagh zou, door bemiddeling van pastoor Busschaert, Tinel uiteindelijk zorgen voor de muziek van «Vrijdag» (volgens Gezelle in de correspondentie «Vrijdag»), de laatste 34 verzen van «De Brugsche Metten».

De brieven, 15 in totaal, zijn reeds bestudeerd en gedeeltelijk gepubliceerd, eerst door de zoon van toondichter Remi Ghesquiere, Arnold Ghesquiere, *Gezelle en Tinel*, in *Biekorf*, 36 (1930), 289-294 en door Jan

De Cuyper in zijn tekstverklaring in *Tijdskrans*, II, *Jubileumuitgave 1931*, 205-210. Toch is «Vrijdag» als gezamenlijk werkstuk van Gezelle en Tinel in de vergeethoek geraakt: bij de recente plaatopname van «het integraal gezamenlijk oeuvre» van Guido Gezelle en Edgar Tinel door het Kortrijkse Gemengd Koor o.l.v. Herman Roelstrate (1980) werd er geen gewag van gemaakt.

N.G.

Aanwinsten voor het Brugse Stadsarchief. Archief van het «Comité patriotique». — Op 22 juni 1981 bracht lic. M. Goetinck de stedelijke archiefdienst op de hoogte van een vondst van een aantal archiefdocumenten, verborgen onder verscheidene lagen behangpapier, in het huis «Castermans» (thans stadseigendom) Sint-Jacobsstraat 27 te Brugge. De bewaarde archivalia werden op het Stadsarchief zorgvuldig afgeweekt van het behangpapier. Uit het onderzoek van de documenten en fragmenten bleek dat de papieren afkomstig waren van het «Comité patriotique», dat te Brugge was opgericht onmiddellijk na de overgave van het Oostenrijks garnizoen op 17 november 1789 (zie Y. Vanden Berghe, *Jacobijnen en Traditionalisten*, Brussel, 1972, I, p. 212-215 en II, p. 26-33). Van deze kortstondige semi-officiële instelling om de stad te helpen besturen was er tot nu toe geen archief bekend. De papieren die thans aan het licht zijn gekomen, vormen wellicht de enige overgebleven archivalia van dit comité. Hoewel het eigenlijk om zeer weinig documenten gaat — de onuitgegeven inventaris bevat slechts 39 nummers, en meestal gaat het dan nog om fragmenten — bieden de bewaarde archivalia toch enig beeld van de werking van het comité. Uit de bewaarde stukken blijkt dat de organisatie van het comité goed geolied was. Verder is het duidelijk dat het comité via zijn «gecommitteerden» zeer nauwe contacten onderhield met het «Comité principale» te Gent. Tenslotte kunnen aan de hand van de bewaarde stukken en fragmenten zeker twee niet onbelangrijke namen worden toegevoegd aan de ledenlijst van het comité (A. Coppieters en L.J. Marlier). Het is dan ook onze overtuiging dat bij een hernieuwde studie van de gebeurtenissen in de periode 1789-1790, niet kan worden voorbijgegaan aan de thans ontdekte resten van het archief van het Brugse «Comité patriotique».

Het is duidelijk dat heel wat private en semi-officiële documentatie uit deze periode is verloren gegaan. Dagboeken van belangrijke persoonlijkheden, archieven van belangrijke drukkingsgroepen, o.a. de Jacobijnse club, zijn nog steeds niet opgedoken. In tegenstelling tot de officiële archieven, die vanaf de 18de eeuw massaal zijn bewaard, is er dus heel weinig privé of semi-officiële documentatie uit deze periode. Om deze reden verdienen de thans opgedoken papieren van het Brugse «Comité patriotique» zeker enige aandacht.

N.G.

Museum O.-L.-Vrouw ter Potterie. — Op 27 maart werd te Brugge het sinds 1972 gesloten museum «O.-L.-Vrouw ter Potterie» heropend. De eigentijdse herinrichting van het museum en de inventarisatie gebeurden onder de deskundige leiding van mevr. lic. H. Lobelle.

Nationaal Vlasmuseum. — Op 3 april 1982 werd te Kortrijk het Nationaal Vlasmuseum — na vele jaren voorbereiding — plechtig geopend. Het nieuwe museum heeft een onderkomen gevonden in de schuur en de stallen van een oude hoeve waarvan het woonhuis als «vlascafé» dienst doet.

Zowel wetenschappelijk als museologisch behoort het Vlasmuseum tot het beste wat in ons land op volkskundig gebied verwezenlijkt werd. Konservator B. Dewilde mag fier zijn op zijn werk.

Schenking J. van Hauwermeiren aan het Gruuthusemuseum. — De heer Jozef van Hauwermeiren heeft een belangrijke schenking van 19de-eeuwse textilia gedaan aan het Gruuthusemuseum.

De heer Jozef van Hauwermeiren was de zaakvoerder van het Oud Huis Grossé dat op 1 september 1981 definitief gesloten werd. Zijn echtgenote Madeleine Grossé, die in 1981 overleed, was de laatste rechtstreekse afstammeling van de Grossés die zich in 1814 te Brugge vestigden en alhier de belangrijkste zaak van passementwerk en religieus borduurwerk opbouwden. Van 1848 tot 1899 werd dit atelier (waar toen nog 60 mensen werkten) geleid door Louis Grossé. Zijn dochter Antoinette volgde hem op, sinds 1922 bijgestaan door haar nicht Madeleine Grossé gehuwd met Jozef van Hauwermeiren.

De schenking omvat de restanten van de onaangeroerd gebleven 19de-eeuwse handelsvoorraad aan passementwerk, Lyonese zijde, kazuifels, vlaggen en borduurramen.

Brugge en de zee. — Van 1 mei tot 1 augustus 1982 vindt in de bovenzalen van de Hallen een tentoonstelling «Brugge en de zee» plaats. Het havenverleden van Brugge en Zeebrugge wordt in vier grote tijdperken uitgebeeld :

- de periode dat de zee tot in Brugge kwam,
- het tijdperk waarin Brugge via het Zwin met de zee in verbinding stond,
- de eeuwen waarin Brugge via de Ieperleet en het kanaal Brugge-Oostende met de zee verbonden was,
- de laatste fase met het Boudewijnkanaal en de uitbouw van de haven te Zeebrugge.

Het initiatief is ongetwijfeld zeer lofwaardig, maar in de uitwerking van

de tentoonstelling en in de catalogus heeft men heelwat steken laten vallen.

Talrijke fouten, en niet enkel drukfouten, ontsieren de catalogus. Deze telt 259 tentoonstellingsnummers en bevat daarenboven bijdragen over de eerste Brugse havens, de Duitse hanze, de Natiehuizen te Brugge, het stadsplan van Marcus Gerards, de Ieperleet en de Oostendse vaart, de Brugse haven in de 17de-19de eeuw, de haven van Zeebrugge.

Bedenkingen bij de tentoonstelling «Brugge en de Zee». — De tentoonstelling «Brugge en de Zee» wordt volgens de catalogus verdeeld in vijf afdelingen : 1. De haven van Brugge in de pré-historie en de vroege Middeleeuwen ; 2. De Zwinperiode ; 3. De Kanalenperiode ; 4. Een haven in de branding (aanleg Zeebrugge) ; 5. Maritieme volksgebruiken en devotie langs de Vlaamse kust.

Welke verwachtingen koestert men bij het bezoeken van een dergelijk aangekondigde tentoonstelling ?

Het havenbeleid heeft twee aspecten : het lokale en het ruimtelijke. Het lokale aspect komt duidelijk tot uiting in de zinsnede van E.A. Gutkind (vermeld in de catalogus op blz. 13) : «The history of Bruges is the history of the fight to keep open the connection with the sea». Er was inderdaad een millenaire strijd nodig om de verbinding van Brugge met de zee in stand te houden. In de «Zwinperiode» komt dit aan de hand van het kaartenmateriaal goed tot zijn recht, in tegenstelling tot de «Kanalenperiode» omdat hier de dokumenten teveel versnipperd worden en de onderlinge samenhang ervan verloren gaat. Daartegenover staat dat het materiaal van deze afdeling voor het merendeel nieuw is. De meeste stukken worden voor de eerste maal samengebracht en aan het publiek getoond. Dit lijkt mij dan ook meest oorspronkelijke deel van deze tentoonstelling, de tekortkomingen terzijde gelaten. «Een haven in de branding» is opnieuw veel degelijker opgebouwd waarschijnlijk omdat — gezien de feiten van veel recentere datum zijn — deze dokumenten gemakkelijker bereikbaar waren.

Maar aan havenbeleid zit ook een ruimtelijk aspect vast. Vooreerst zijn er de havens waarmede relaties worden onderhouden en daarnaast is er het hinterland, waarheen het ingevoerde wordt getransporteerd. Vooral dit laatste is belangrijk omdat dit hinterland een *conditio sine qua non* is voor de belangrijkheid van de haven in kwestie. Nieuwpoort is bv. nooit een «nationale» haven geworden, omdat er geen belangrijk afzetgebied was. Ieper vormde er het eindpunt.

Lag het ruimtelijk aspect misschien niet binnen de optiek van deze tentoonstelling ? Noch in de inleiding van schepen Claes, noch in die van schepen Dombrecht wordt hierover een woord gezegt. Wel wordt

gezegd dat er een verantwoorde keuze werd gemaakt uit de verzamelde dokumenten, kunstvoorwerpen, maquettes e.a. Was deze keuze wel zo verantwoord ?

Nemen we bv. de «Zwinperiode». Door de massa tekeningen van de groei en het teloorgaan van het Zwin wordt de voorstelling voor de gewone bezoeker een onverteerbaar geheel, zodat hij snel doorloopt om de schilderijen van de «Kanalenperiode» te gaan bezichtigen. Wat aan deze afdelingen o.a. ontbreekt zijn een aantal attractiepolen, die de bijzondere aandacht opwekken. Was het bv. echt nodig om de diverse rekonstruktiepogingen van de «Boot van Brugge» zo volledig mogelijk te geven ? Ware het niet beter geweest deze bondiger samen te vatten ? Het zou de bezoeker in ieder geval meer aangesproken hebben om de volledige of zelfs maar een gedeeltelijke rekonstruktie van de «Boot van Brugge» te zien te krijgen dan het tweetal spanten die er nu staan en waarbij zijn verbeelding de rest moet aanvullen. Of zou een rekonstruktie van de stadskraan — waarvan een zeer goede afbeelding in het Gebedenboek, toegeschreven aan Simon Bening (1525), en bewaard in de Staatsbibliotheek te München — hebben misstaan ? Dit zouden bv. twee attractiepolen geweest zijn, waaraan deze tentoonstelling zich had kunnen optrekken.

Over het ruimtelijk aspekt — zoals reeds gezegd — geen jota. Hoe kan men bv. het belang van de Brugse haven in de Middeleeuwen verklaren, zonder te verwijzen naar het ontstaan van een direkte scheepvaartroute tussen de Middellandse Zee en de stad Brugge in de tweede helft van de 13de eeuw ? Deze overzeese verbinding met Italië was immers de aanleiding tot het vestigen van de diverse naties te Brugge (o.m. de belangrijke Duitse Hanze) en maakte Brugge tot de plaats waar de Noord-Zuid verbinding tot stand kwam, taak die later door Antwerpen en in de 17de eeuw op grotere schaal door Holland zou overgenomen worden. Nu krijgen de Natiehuizen (met uitzondering van Spanje) die tenslotte aan de basis liggen van Brugge's wereldfaam, slechts een aantal foto's van gering formaat en worden ergens in een hoekje zonder enig reliëf samengedrukt.

Voor de «Kanalenperiode» werd reeds op het zeer fragmentaire karakter gewezen. De samenhang van de feiten ontbreekt. Er is geen direkte verwijzing naar de verbinding Brugge-Duinkerke, de Zuidnederlandse havenstad bij uitstek in de 16de eeuw. Door de overgang van Duinkerke naar Engeland en later naar Frankrijk (1662) wordt Brugge verplicht een nieuwe voorhaven te zoeken, waarbij uiteindelijk Oostende uit de bus komt met als gevolg de aanleg van de vaart Brugge-Oostende en een nieuwe Kom. Tevens zijn er de drie Engels-Hollandse oorlogen, die Brugge een unieke gelegenheid zullen bieden om een deel van de Hollandse transitaire handel over te nemen. Brugge wordt de draaischijf van

de Engelse textielproductie, die niet alleen voor de eigen gewesten, maar ook voor Centraal-Duitsland bestemd is. Deze verschuiving gaat overigens gepaard met een sterke Engelse en Ierse immigratie in de jaren zestig. Geen enkel beeld releveert deze feiten.

Andere hinderpalen bij de uitbouw van de Brugse haven vormden de doorvaartproblemen, de concurrentie van Oostende, dat de handelsvoordelen wilde behouden, en de aftakeling van het hinterland. Nog op het einde van de 17de eeuw zou Brugge het Noordfranse industriegebied met zijn zeer dichte bevolking ten voordele van Frankrijk verliezen, terwijl door het uitblijven van een ernstige kanaalverbinding met Antwerpen (cfr het plan Boulengier, 1699) het Duitse afzetgebied niet op afdoende wijze kon ontsloten worden.

Over dit alles is niets aanwezig.

Bovendien ontbreekt in deze tentoonstelling — vooral in de eerste drie afdelingen — de mens, hoewel de geplande en uitgevoerde werken het resultaat zijn van de creatieve geest van mensen, waarvan — in ieder geval in de «Kanalenperiode» — een heel stel te Brugge te situeren zijn. Wie waren de animatoren van de vaart Brugge-Oostende, de Kom, de oprichting van de Kamer van Koophandel, zaken die nauw met de Brugse haven verbonden waren en die zich alle in de periode 1660-1670 situeren? Was het niet mogelijk de toenmalige Brugse rederswereld bij de tentoonstelling te betrekken? Families zoals De Meulenaere, Van Coppenolle, Thienevelt, Bucquoy, Moentack, Schapelynck e.a. zijn sterk verbonden met het Brugse havenbeleid. Zij waren vertegenwoordigd in de Stadsmagistraat en hebben op deze manier zeker hun invloed gebruikt om er allerei vernieuwingen door te drukken. Overigens zou dit materiaal voor de humane noot in bepaalde delen gezorgd hebben zodat de leek niet door een teveel aan vaarten, sluizen en schepen zou afgeschrikt worden.

Over scheepsbouw wordt enkel gezegd dat Brugge nooit een belangrijk scheepsbouwcentrum is geweest. In een bepaalde zin is deze bewering juist. Grote type-schepen werden zelden op Vlaamse werven gebouwd met uitzondering van het «Vlaams» fregat. De andere typen waren betrekkelijk gemakkelijk verkrijgbaar op de internationale scheepsmarkt. Grote schepen vormden overigens een zeer kleine minderheid in de Vlaamse vloot o.m. omdat de Hollanders de Vlamingen uit de internationale scheepvaart (met uitzondering van Spanje) hadden weggekonnekurreerd. Zelfs de fameuze Brugse Groenlandkompagnie blijft een vraagteken, terwijl ook het Brugse visserijprivilege van 1666 — waarnaar steeds verwezen wordt — nooit aanleiding heeft gegeven tot het oprichten van een Brugse visserijvloot van 50 schepen. Maar Vlaanderen had intussen een klein (maximum 80 vat) vaartuig voor kust- en binnenvaart ontwikkeld, dat bekend stond onder de algemene benaming

van «billander». Door zijn capaciteit en een uitgebreide aktieradius (van Bayonne tot Bergen in Noorwegen en Danzig) kon het de concurrentie met Holland rustig aan. Alle Vlaamse reders hebben van dit schip gebruik gemaakt. Ze werden in ruime mate op de Brugse scheepswerven aan de Kom gebouwd met wisselend succes. De kostprijs van de aanvoer van het noodzakelijke hout was een ernstige hinderpaal bij de uitbouw van deze industrietak, waarbij nog andere nijverheden zoals de blok- en zeilmakers, de lijnwaadhandel, de touwslagers, de smeden enz. aansloten. In deze optiek blijken de aanwezige maquettes ook niet steeds representatief. Met uitzondering van enkele typen bieden ze geen adekwaat beeld van de toenmalige Vlaamse vloot, maar geven eerder de indruk als opvulling van de beschikbare ruimte te dienen.

Als besluit kunnen we zeggen dat de tentoonstelling «Brugge en de Zee» een uitstekend initiatief van de stad Brugge is geweest. Het gold een onontgonnen terrein. Het valt alleen te betreuren dat Brugge met deze tentoonstelling een unieke gelegenheid heeft laten voorbijgaan om haar faam van vooraanstaande «tentoonstellingsstad» waar te maken. Teveel hiaten en het vrijwel ontbreken van raakvlakken met de toenmalige Europese maritieme handel verhinderen dat deze tentoonstelling in het buitenland weerklank zou kunnen vinden. Ze getuigt van een eerder gering inzicht in deze aangelegenheid en van een provincialistische aanpak. Overigens vragen we ons af wat de inbreng van het Wetenschappelijk Comité en van het Universitair historisch milieu is geweest. Het is mogelijk om het probleem van de Brugse haven open te trekken en in een Europees kader te situeren.

We eindigen met een woord over de katalogus. Deze wordt door een ganse reeks onverbeterde drukfouten en tekortkomingen ontsierd. Waar wordt bv. n° 61 bewaard ? N° 62 wordt getiteld : Cartulaire : Spaanse consulaat. Selectie van enkele banden. Bij n° 27 liggen twee boeken, die niet vermeld worden. Er werd tevergeefs gezocht naar de nrs 69 en 70, terwijl n° 71 geen ektachroom is maar een zwart-wit reproductie. Uit de beschrijving van n° 42 zou men normaal konkluderen dat het oorspronkelijk miniatuurboek aanwezig is. N° 76 was bij het begin van de tentoonstelling niet aanwezig. De kaart van het kanaal van Oostburg (Brugge, Rijksarchief) wordt niet vernoemd. Ook de lay-out is ongelukkig omdat de verschillende onderdelen van de tentoonstelling hierin niet tot hun recht komen. Overigens werd de vormgeving niet steeds konsekvent doorgevoerd.

Verder krijgt men de indruk dat de samensteller van de katalogus moeite had met de beschrijving van de voorwerpen, waar hij de tekst zelf moest samenstellen. Voor het merendeel neemt hij de tekst klakkeloos over, indien die reeds vroeger verschenen is (zoals bv. van Janssens de Bisthoven, Devliegher, Devos), maar wanneer geen deskriptie

voorhanden is, lijkt de beschrijving vaak zeer stuntelig. Zo bv. n° 89 : een tweeregelige verwijzing naar de Kom en een twaalfregelige opsomming van de achtergrond met de verschillende torens. Ware een beschrijving of eventuele identifikatie van het gebeuren op de voorgrond niet interessanter geweest ? Of zo de lakonieke tekst bij n° 87 : «In de Kom liggen enkele schepen. Links ziet men een scheepswerf».

Daartegenover was het een geslaagde idee de eigenlijke katalogus te laten voorafgaan van een aantal bijdragen waarvan de waarde weliswaar zeer onevenwichtig is en waarvan wij ons afvragen of bepaalde artikels wel passen in de kontekst van deze katalogus.

O. Mus

«Bourgondische zomer» te Brugge. — Tijdens de zomerperiode 1982 worden te Brugge verscheidene feesten ingericht die in het teken staan van Bourgondië, dit naar aanleiding van het overlijden te Brugge van Maria van Bourgondië, nu 500 jaar geleden. (Op 28 mei worden de mausolea van Maria van Bourgondië en haar vader Karel de Stoute plechtig in het koor van de O.-L.-Vrouwekerk ingehuldigd).

Er zijn tentoonstellingen over het beroemde hospitaal te Beaune, over munten en penningen in Bourgondisch Vlaanderen (1384-1482), over wijn en -wijnkultuur in Bourgondië. In de avond van 21 augustus trekt een stoet doorheen de stad, die in een dertigtal taferelen de belangrijkste momenten uit het korte leven van Maria van Bourgondië zal oproepen.

Prins de Ligne en zijn tijd. — In het kasteel van Belœil wordt van 8 mei tot 19 september 1982 een tentoonstelling ingericht in het kader van het Belgisch-Oostenrijks kultureel akkoord. Zij is gewijd aan de figuur van Charles-Joseph de Ligne, één van de meest verlichte geesten van de 18de eeuw (Brussel 1735 - Wenen 1814).

Charles-Joseph de Ligne, Oostenrijks veldmarschalk, op een bepaald ogenblik in het Russisch leger, was niet alleen gekend als groot militair, maar ook als bekwaam en briljant schrijver (b.v. *Mélanges militaires, littéraires, sentimentaires*) die in contact stond met de grootste geesten van zijn tijd.

Als fervent reiziger kende hij het belangrijkste wat in zijn tijd omging. In het kasteel waar nu nog steeds afstammelingen wonen, laten de werken, verdeeld over de verscheidene salons, ons tergelijktijd kennis maken met zijn kennissen en met de koningen, prinses, kunstenaars, geleerden, letterkundigen en musici uit die tijd : Maria-Theresia, Jozef II, Marie-Antoinette, Frederik II, Catharina II, maar ook Gétry, Voltaire, Rousseau, Madame de Staël.

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75
Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 400 F.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (400,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20% verleend op de prijs van de «Handelingen» die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen en op de afzonderlijke uitgaven.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), A. Vandewalle (penningmeester), M. Cloet D. Dalle, L. Devliegher, N. Huyghebaert, A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, L. Valcke, C. Vandenbroecke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo.

Druk : Grafisch Bedrijf Schoonbaert - 8200 Brugge 2

ISSN - 0770 - 0822